This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

13025.

13025 e. 134

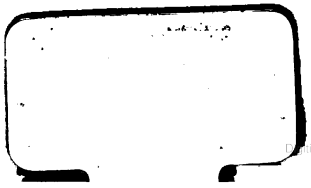

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DIFFYNIAD
FFYDD EGLWYS LOEGR:

LLE Y CEIR GWELED, A GWYBOD,

DOSPARTH GWIR GREFYDD CRIST,

AC

ANGHYWIRDEB,

CREFYDD EGLWYS RUFAIN:

ANGENRHEIDIOL I BAWB EI DDEALL, A MADWS I DDYNION EI DDYSGU, O RAN ARWAIN EU BUCHEDD YN Y BYD, FAL Y CAFFONT FYWYD TRAGYWYDDOL YN Y BYD A DDAW.

Gan ESGOB JEWEL.

WEDI EI GYFIEITHU O LADIN, YN GYMRAEG,

Drwy waith M. Kyffin.

HEFYD,

HANES BYR

O

FYWYD A MARWOLAETH YR AWDWR:

GAN Y

PARCHEDIG THOMAS CHARLES, A. B.

Y TRYDYDD ARGRAFFIAD.

BALA,

ARGRAFFEDIG GAN R. SAUNDERSON.

1808.

Digitized by Google

British Museum duplicate

HANES BYR

O

FYWYD A MARWOLAETH YR AWDWR.

LLE genedigol *John Jewel* oedd *Buden*, yn mhlwyf *Berynarber*, yn swydd *Devon*. Cafodd ei ddwyn i fynu yn yr ysgol yn *Barnstaple*. Pan oedd dair ar ddeg oed, aeth i ysgoldŷ *Merton* yn Rhydychain. Cymmaint oedd ei lafur a'i astudrwydd fel yr oedd yn yr oed hwn, yn codi am bedwar o'r gloch y bore, ac heb fyned i ei wely hyd ddeg o'r gloch y nos. Oddi yno symmudwyd ef i ysgoldŷ *Corpus Christi*. Yr oedd yn fore mor enwog mewn mwyneidd-dra a phurdeb ymarweddiad, a duwioldeb, ag oedd mewn dysgeidiaeth. Dywedai Dëon yr ysgoldŷ weithiau wrtho, "Carwn di *Jewel*, "oni bae dy fod yn *Zwingliad*. O ran dy ffydd yr "wyt yn heretic; ond, yn ddilys, yn dy fywyd yr wyt "yn angel. Gwr da gonest ydwyt, ond Lutheran." Felly y dywedai y cenedloedd gynt am y Cristionogion; *bonus homo, sed Christianus*. h. y. Dyn da yw y cyfryw un, ond Cristion yw. Ei fai mwyaf oedd, *astudio gormod*. Yr oedd ei gymmedroldeb a'i lafur mor fawr a didor fel y buont agos a niweidio ei iechyd. Trwy ddiofalwch, a goddef gormod oerfel wrth astudio, cafodd gloffni yn un aelod, a lynodd wrtho tra y bu ef byw. Yn amser y brenin

Digitized by Google

duwiol Edward y chweched, cafodd bersoniaeth *Sunningwell* yn swydd *Berk.* Yr oedd bob yn ail Sabbath yno ac yn Rhydychain yn pregethu ac yn egwyddori, gydâ llawer o dderbyniad a defnyddioldeb. Pan fu farw y brenin *Edward,* ac y daeth y babyddes *Mari* i'r orsedd, gorfod arno roddi i fynu ei le, yn nghymdeithas *Corpus Christi,* am iddo nacâu bod yn bresennol wrth weini yr offeren (*mass.*) Bachellwyd ef trwy ddichellion cyfrwys rhai o'r pabyddion, mewn awr o brofedigaeth, fel *Cranmer,* i roddi ei law wrth ysgrifen yn cynnwys rhai o'u cyfeiliornadau hwy; yr hyn fu yn ofid blin iddo yn ol llaw. Ond nis darfu hyny ei ddiogelu; bu gorfod arno ffoi am ei fywyd, yn ddirgelaidd, o Rydychain i Lundain, ac oddi yno dros y môr i *Frankford,* A. D. 1554. Ar ei daith i Lundain bu yn galed arno wrth deithio mewn noswaith oer, a hithau yn ôdi. Collodd ei ffordd; ac fel hyny, trwy oruwch ragluniaeth, achubwyd ei fywyd; canys oni buasai hyny, ei elynion a'i daliasent. Gwedi llesgâu a digaloni trwy flinder y daith, a grym yr oerfel, taflodd ei hun ar y ddaear, megys i farw. Yn yr amgylchiad hwn daeth un *Augustin Bernher,* o hyd iddo; fel y Samariad, cododd ef ar ei asifel ei hun, ac a'i dygodd i dŷ yr Arglwyddes *Anne Warcop,* lle cafodd bob amgeledd; ac anfonwyd ef yn ddiogel i Lundain. Yn *Frankford,* bu mor ddedwydd a llettya yn yr un tŷ a Dr. *Edwin Sandys,* yr hwn yntau hefyd oedd ffoadur, ac o herwydd yr un achos: Bu y gwr hwn gwedi hyny, yn amser y frenines *Elizabeth,* yn Archesgob Caerefrog. Trwy

Digitized by Google

ei gynghor ef, a chyfeillion ereill, gwnaeth ddadgyffesiad cyhoeddus yn eglwys y Protestaniaid yno, o'i ddansgrifiad. Gwnaeth hyny ar fore Sabboth, o flaen cynnulleidfa luosog, ar ol pregethu yn serchog, ac yn doddedig ar edifeirwch. Ymbiliodd yn daer, gydâ llawer o ddagrau, am faddeuant gan Dduw y gwirionedd, yr hwn a wadodd, a chan eglwys Duw, yr hon a gafodd ei christâu mor fawr trwy ei gwymp.——Gwahoddodd ei hen gyfaill yn Rhydychain, yr enwog *Peter Martyr*, ef o *Frankford* i *Strasburgh*. Yno bu, ac amryw ereill, ffoaduriaid o Loegr, yn cael eu cynnal yn gysurus a'u hamgeleddu gan y gwr dysgedig uchod, hyd nes y gwawriodd amseroedd tecach arnynt i ddychwelyd i eu gwlad eu hunain. Yn y cyfamser bu Mr. *Jewel* yn gynnorthwyol i *Peter Martyr*, yn cyhoeddi ei waith ar y Barnwyr. Cafodd *Jewel* yr amser hwn brawf helaeth o haelioni *Calfin* a *Melancton*.——Ar farwolaeth *Mary* waedlyd daeth y frenines *Elizabeth* i'r orsedd, a dychwelodd y ffoaduriaid i eu gwlad eu hunain yn llawen; ac yn mhlith amryw ereill yr oedd Mr. *Jewel*. Yr oedd y pryd hwn yn *Zurich*, gydâ *Peter Martyr*, yr hwn a wahoddwyd i'r gadair dduwinyddiaeth yno. Ar ei ddychweliad bu yn nhŷ Mr. *Calverwell*, dinesydd Llundain, dros chwech mis. Yr 81 o Fawrth canlynol yr oedd yn un o'r wyth Duwinydd protestanaidd, a drefnwyd i gynnal dadleuaeth yn gyhoeddus yn *Westminster* yn erbyn yr un nifer o Dduwinyddion pabaidd. Yn Gorph. 1559, anfonwyd ef gydâg ereill, i ymweled â'r esgobaethau *Sarum*, *Exeter*, *Bristol*, *Bath*, *Wells*,

Digitized by Google

a *Chaer-loyw*; ac i chwynu gweddillion Pabyddiaeth, pe byddai bosibl, allan o honynt. Yn Ion. 1560, gwnawd ef yn esgob *Sarum*. Yn ei swydd oruchel yr oedd yn enwog am wresogrwydd ei dduwioldeb, sancteiddrwydd ei fuchedd, a'i fawr lafur yn ngwinllan Crist. Ei ddull yn treulio ei amser bob dydd oedd codi am bedwar; gweddi deuluaidd am bump; am chwech, gweddi gyhoeddus yn yr eglwys gadeiriawl; y gweddill o'r bore gwedi hyny a dreuliai yn gwbl yn astudiaw, yn ddiymdroi o'i fodd efo dim arall. Gwedi ciniaw byddai ei ddrws a'i glustiau yn agored i bawb a fyddai ag achos ganddynt ato. Gellis dywedyd am dano, fel am yr Amherawdwr *Titus*, *Nad anfonodd neb ymaith o'i wyddfod, yn athrist, neu yn anfoddlon*. Gwedi treulio y dydd fel hyn, galwai ei holl deulu i gyfrif yn yr hwyr am y dull y treuliasent hwythau y dydd; gwedi hyny âi i weddi gydâ hwynt: yna yr âi i ei lyfr-gell i ddarllen ac ysgrifenu hyd hanner nos.

Hynododd ei hun yn fawr trwy bregethu ac ysgrifenu yn amddiffyniad Eglwys Loegr, ac yn erbyn Pabyddiaeth. Argraffwyd ei amddiffyniad rhagorol A. D. 1562. Mae wedi ei ysgrifenu mewn iaith gymhen, orwych, gydag ysbryd bywiog, a llawer o fedrusrwydd a grym rhesymiad. Cyfieithwyd ef i'r Groeg, a'r Saesoneg, a chan ein cydwladwr Mr. i*Kyffin* i'r Gymraeg. Gorchymynwyd gan y frenines *Elizabeth*, a'r brenin *Iago* y cyntaf, ei ddarllen yn mhob eglwys blwyfol yn Lloegr a Chymru. Cyhoeddodd amddiffyniad i eu amddiffyniad yn erbyn y pabydd *Harding*, yn llyfr mawr

Digitized by Google

unplyg, A. D. 1564. Gorchymynwyd rhoddi copi o hwn yn mhob llan trwy y deyrnas, ac mewn rhai llanau y maent i eu cael hyd heddyw, gwedi eu cadwyno wrth y mur. Yr oedd yn hynod am gôf cynnwysfawr gafaelgar. Ail-adroddai 40 neu 50 o eiriau mewn iaith estronol, megys, y Cymreig, neu y Wyddelig, gwedi eu clywed unwaith, yn ol neu yn mlaen. Unryw araith neu bregeth a 'sgrifenai gwedi edrych drosti unwaith cyn ei thraddodi, adroddai hi bob gair yn ddigoll ac yn ddirwystr.—— Yr oedd yn bregethwr dyfal, doniol, allwyddiannus; treuliodd ei holl rym yn ei lafur diwyd. Cyfarfu gwr boneddig âg ef mewn agwedd wael a llesg, o ran ei gorph, yn myned i bregethu y tro diweddaf; annogodd y gwr boneddig ef i ddychwelyd adref, o ran ei iechyd; yntau a roddodd yr ateb rhagorol hwn iddo, " Y mae yn gweddu i esgob farw yn y " pulpud yn pregethu yr efengyl!!!" Aeth yn ei flaen, a phregethodd yn eglwys *Laycock*, swydd *Wilt*, ar Gal. 5. 16. *Rhodiwch yn yr Ysbryd.* Hon oedd ei bregeth ddiweddaf ef. Bu farw yn *Monkton Farley*, Medi 23, 1571. Claddwyd ef yn nghafell eglwys gadeiriawl *Salisbury*; lle mae ei enw i ei weled ar ei gareg fedd hyd heddyw.——Cafodd rag-hysbysrwydd o'i farwolaeth, a rhagfynegodd y dydd y byddai farw. Ychydig cyn ei farwolaeth, galwodd ei holl deulu ato i ei ystafell, ac esboniodd weddi yr Arglwydd iddynt, a hwythau oll yn wylo oddi amgylch ei wely. Dywedodd wrthynt, " Fy " nymuniad oedd bob amser, i ogoneddu Duw " trwy aberthu fy mywyd yn amddiffyniad ei wir-

Digitized by Google

" ionedd. Ond er na chaniatâódd Duw fy nymun-
" iad yn hyn, yr wyf yn llawenychu, fod fy nghorph
" wedi ei lwyr-dreulio yn ngwaith fy ngalwedigaeth
" sanctaidd. Ac yn awr y mae fy amser yn agos,
" yr wyf yn erfyn arnoch weddïo trosof fi, cyn-
" northwywch fi â'ch gweddïau. Hyd yn hyn yr
" addysgais chwi; yn awr cynnorthwywch chwithau
" finnau." Dywedai yn aml y cyfryw eiriau a'r rhai'n, yn ei oriau diweddaf, " *Yn awr Arglwydd y*
" *gollyngi dy was mewn tangnefedd.——Nac oeda.*
" *——Arglwydd derbyn fy ysbryd!——Crist yw fy*
" *nghyfiawnder.——Rhoddwyd coron cyfiawnder*
" *i'w chadw i mi.——O dad, dy ewyllys di a wnelir.*
" *——Nid fy ewyllys fy hun, yr hon sydd lygredig,*
" *ond dy ewyllys di a wnelir.——Heddyw, yn fuan,*
" *gad i mi weled yr Arglwydd Iesu!*"

Digitized by Google

ANERCH

AT YR

Hawddgar Ddarllenydd Cristionogawl.

DYMA i ti, er les dy enaid, yn hyn o lyfr, sylwedd a chynodeb y *Ffydd wir Gatholic*; i'th hyfforddi a'th berffeithio yn llwybr gwasanaeth Duw, ac iechydwriaeth dyn. Wrth ddarllen hwn y cei di wybod hanes, a deall gwirionedd y Grefydd Gristionogawl, a chydâ hyny ddangosiad a dadguddiad anmhuredd crediniaeth *Pab Rhufain*. Rhoed y Goruchaf Ddaw i ti ochel y drwg, a chanlyn y da.

Mi a dybiais yn oreu adael hobbo yr hen eiriau Cymraeg y rhai ydynt wedi fyned allan o gydnabod, a chyd-arfer y cyffredin; ac a ddefnyddio geiriau hawsaf, rhwyddaf, a sathredicaf ag allwn; i wneuthur ffordd yr ymadrodd yn rhydd ac yn ddirwystrus i'r sawl ni wyddant ond y Gymraeg arferedig. Eithr am ryw air anghenrheidiol, yr hwn ni ellid dangos mo sylwedd ei rym, na synwyr ei arwyddocâad yn Gymraeg, fe ddarfu i mi, yn ol arfer yr iaith *Saesonaeg*, *Ffrangaeg*, iaith *Itali*, iaith *Spaen*, a bagad o ieithoedd ereill, gymmeryd y cyfryw air o'r *Groeg*, neu o'r *Eladin*, yn y modd y mae'n gynnefin gan mwyaf yn mhob gwlad ynghred, er ystalm o amser. Nid oes nemor o'r fath eiriau; ac o'r rhai rheitiaf di a gei hysbysrwydd a deongliad ar eu penau eu hunain, ar ol diwedd hyn o Rag-ddywediad. Er maint fu fy ngofal a'm myfyrdod yn hyn o beth, etto, mi a wnaf gyfrif gael fy marnu a beio arnaf gan ryw fath a'r goeg ddynion, y rhai a graffant ar ambell air

Digitized by Google

yma ac acw, ac a ddywedant yn y fan, wele geiriau Seisnigaidd a geiriau Lladingaidd yw rhai'n, yn dwyno 'r Gymraeg: f' ateb i'r rhei'ny ydyw 'r ddiareb, *Ni wyr, ni welodd, ni ddysg*. Druein gwerin, ychydig a wyddant, llai a welsant, ac nid gwiw sôn am ddysgu iddynt. Myfi a faddeuaf i'r rhai hyn eu hanwybodaeth a'u ffolineb, ac adawaf i rai ereill chwerthin am eu penau. Hawdd yw gwybod am ryw eiriau Seisnig, nad oes, ac na bu erioed eiriau Cymreig i'w cael; a hefyd mae geiriau yn dyfod o'r *Ffrangaeg* yw'r rhan fwyaf o'r rhai y maent hwy yn tybied eu bod yn Seisnigaidd: Ac am y geiriau Lladingaidd, pwy nis gŵyr nad yw 'r iaith Gymraeg yn ei herwydd, ddim amgen, onid hanner Lladin drwyddi. Mi allwn, pe bai genyf hamdden, wneuthur llyfr digon ei faint o'r geiriau Cymreig arferedig, a fenthyciwyd, nid yn unig o'r *Lladin* a'r *Ffrangaeg*, eithr o iaith *Itali*, ac iaith *Spaen* hefyd: heblaw 'r *dafod Roeg ac Hebreaeg*, a'r cyfryw. Rhŷw rai diddysg, disynwyr, a ddywedant ddarfod i'r ieithoedd hyny fenthycio gan y Gymraeg, ac nid yr iaith Gymraeg genthynt hwy. Nid gwiw mo'r ymresymu â'r fath ynfydion cynhwynol, namyn eu gadael mewn anwiredd ac oferedd. Yn wir, chwith iawn yw dal sylw ar lawer o wyr Eglwysig Cymreig, yn byw ar bris eneidiau dynion, a bagad ereill o Gymry yn cymmeryd arnynt eilun dysg a goruchafiaeth, heb genddynt fri yn y byd a'r iaith eu gwlad, eithr rhuso i ddywedyd, a chywilyddio ei chlywed, rhag ofn isâu ar eu gradd a'u cymmeriad; heb na medru darllen, na cheisio myfyrio dim a fai â ffrwyth yntho 'n Gymraeg; megys mŷnu o honynt i bobl dybied fod cymmaint eu rhagor-fraint hwy, na weddai

Digitized by Google

iddynt (f' eneidiau gwynion) ostwng cyn ised ag ymyryd ar ddim addysg Gymraeg. Telid Duw iddynt ddaed eu cynneddfau. Am danaf fy hun, mi allaf ddywedyd, er dwyn o honof y rhan fwyaf o'm byd, hyd yn hyn o'm hoes, y'mhell oddiwrth wlad Gymru, etto wrth fod yn mysg ieithoedd dyeithr, a darfod i mi dreulio f' amser a'm hastudrwydd mewn pethau ereill, ni bu fwy fy ngofal ar fyfyrio, a dal i'm côf un iaith, nâ'r Gymraeg; gan ddymuno allu o honof wneuthur rhyw lês i'r iaith a'r wlad lle 'm ganwyd, yn ol athrawiaeth *Plato* 'r athro mawr a phenadur llawer o philosophyddion dyfn-ddysg; yr hwn a ddywedodd, *Ortus nostri partem Patria, partem Parentes vindicant, partem Amici;* sef yw hyny, y mae rhan o'n genedigaeth ni yn ddyledus i'n gwlad, a rhan yn ddyledus i'n Tadau a'n Mamau, a rhan arall yn ddyledus i'n hoff-ddynion.——Duw a wyr y buasai hawsach i mi o lawer, a hynotach i'm henw, 'sgrifenu y cyfryw beth mewn iaith arall chwaethach nag yn Gymraeg; Ond mi a welaf bob peth (onid antur) ymhob iaith ynghred, mor bybyr, ac mor berffaith, drwy ddysg a diwydrwydd gwyr da, nad rhaid iddynt (yn ei herwydd) wrth ddim ychwaneg. O'r tu arall, prin y gwelaf i ddim (onid llyfr Gair Duw 'n unig) yn y Gymraeg, a dim ffirwyth rhinwedd ynddo, i ddysgu ac i hyffordd y rhai annysgedig. Doctor *William Morgan* a gyfieithodd y Bibl drwyddo yn hwyr o amser; gwaith anghenrheidiol, gorchestol, duwiol, dysgedig; am yr hwn ni ddichon Cymry fyth dalu a diolch iddo gymmaint ag a haeddodd ef. Cyn hyny, hawdd yw gwybod mai digon llesg oedd cyflwr yr iaith Gymraeg, pryd na cheid clywed fynychaf, ond y naill ai cerdd

Digitized by Google

faswedd, ai ynte rhyw fath arall ar mawd ofer, heb na dysg, na dawn, na deunydd ynddi. O damweinio i ryw brydydd ryw amser, geisio bras-naddu ychydig dduwioldeb argerdd, ef a ballai mewn llawer pwnc eisieu dysg a gwybodaeth; gan hynodi i'r bobl ryw hen chwedl, neu goel gwrach ar gŵr y barth; a hyny wedi ei dynu allan (y rhan fwyaf) o lyfr Myneich celwyddog gynt, yr hwn a elwid *Legenda aurea*, ac a ellir ei alw *Tractiawd y celwyddau*. Y mae yn fy meddiant i beth o'r fath gerdd Gymraeg i'w dangos, ac y mae 'n dostur iawn gan fy nghalon, i feddwl ddarfod twyllo ac anrheithio llawer enaid dyn, drwy 'r fath erchyll ynfydrwydd. Efe a ddarfuesid cyfieithu y Testament Newydd y'nghylch yr wythfed neu 'r nawfed flwyddyn o eleyrnasiad ein har glwyddes frenines *Elizabeth;* ond yr oedd cyfled lledaith, a chymmaint anghyfiaith yn yr ymadrodd printiedig, na allai clust gwir Gymro ddyoddef clywed mo honaw yn iawn. Yn nhal y Testament hwnw, y gwelais i lythyr duwiol dysgedig at y Cymry, o waith y gwir barchedig Dâd *Richard* Esgob Meniw, i'w tywyso hwy i adnewyddiad yr hên ffydd gatholic a goleuni Efengyl Crist: yr hwn lythyr a'sgrifenodd y dywededig Esgob mewn Cymraeg groyw, hyfedr, ymadroddus, a diammau wneuthur o honaw lês mawr i bob Cymro a'i darllenodd. Heblaw hyny mi a welais ddosparth byr ar y rhan gyntaf i Ramadeg Gymraeg a brintiesid er ystalm, yr hwn sydd ddarn o waith dysgedig ynghelfyddyd gramadeg, mor buraidd, mor lithraidd, ac mor odidawg ei ymadroddiad, na ellir dymuno dim perffeithiach yn hyny o beth. Ni wn i weled etto, na chlywed sôn am ddim amgenaoh yn Gymraeg, â nemor o addysg yndclo.

Digitized by Google

Iulius Cæsar yr Ymerawdwr cyntaf, er ys mwy nâ mîl a chwechant mlynedd aeth heibio, a fynegodd yn ei ystori Ladin a elwir *Comentari*, y ddysg ar Philosophyddiaeth oedd gan y *Druidion* yn mhlith y Brutaniaid yn ei amser ef: ond ni choelia 'i ddygwydd dim sylwedd o'r athrylyth a'r athrawiaeth hòno i brydyddion Cymru er ys llawer oes.

Tu ag at am newid trefn, newyddu llwybr y 'sgrifenyddiaeth Gymraeg, drwy ddychymmyg o wŷr ryw fath ddyeithr ar lythyrenau ac ysgrifen, bawb ar ei amcan ei hun, a hyny fynychaf heb na rhôl, na rheswm; anghymesur iawn yw 'r helynt hòno. Os newid llythyrenau sydd raid, cymmwysaf llythyrenau i'r Gymraeg yw 'r elfenau Groeg; hefyd, â'r rhie'ny, medd yr Ymerawdwr *Iulius Cæsar*, yr oedd yr hèn *Frutaniaid* arfer o 'sgrifenu yn ei amser ef gynt. Ond gan fod y llythyrenau sydd yn arferedig ac yn sathredig ymhlith y Cymry er ys cyhyd o amser, gwell yw cadw rhei'ny rhag llaw, nâ throi 'r bobl i ddysgu gwyddor drachefn. Os anweddus yw gorfod dyblu, d, l, f, yn nechre geiriau, eisteddfod o wyr dysgedig a ddichon drwy awdurdod cyffredin ddiwygio hyny o fai. Eithr yn y cyfamser, gormod hyfder mewn un gwr pwy bynag fo, yw rhoi allan math newydd ar lythyrenau a 'sgrifenyddiaeth, a thybied mai cymhwys i bawb ei ganlyn ef. Hyn a wnaeth i mi ochel newid dim yn y llythyrenau, er bod genyf amryw ddull a'r elfenau gymmaint a chan ereill. Eisieu dysg a duwioldeb, ac nid eisieu llythyrenau i adrodd dysg, sydd ar yr iaith Gymraeg. Nid gwaeth gan y newynog fwyd mewn dysgl bren, nag mewn dysgl arian. Mi fum ddiesgeulus a

Digitized by Google

gellais yn ol trefn ieithoedd dysgedig, ac yn enwedig iaith *Ffraing* ac *Itali*, ar osod ymadrodd hyn o lyfr yn llyfn ac yn llwybraidd, gan ochel dryg-sain a lledaith (gymmaint dim byth ag a allwn) yn 'sgrifenyddiaeth a lleferydd y geiriau; ac fel y gallai Cymro ei ddarllen ef yn rhwydd, ac yn rhygyl. O dygwydd i ti ar y cais cyntaf gyfarfod a pheth anghynnefinder ac anhawsder, mewn ystryw a deall rhyw ddywediad weithiau, yna darllen di 'r man hyny drachefn, a pha fynychaf y darllenir ef, hawsach, hawsach fydd ei ddirnad. Hefyd, rhaid i ti wybod, na ellir cyfieithu dim o iaith arall yn Gymraeg, cyn rhwydded, a chyn rhydded, ac y dichon un 'sgrifenu ir peth a ddychymmygo, ac a fyno fo ei hun. Yn y naill, rhaid yw dilyn dywediad, a chanlyn cerddediad gwr arall; yn y llall, mae i ddyn gymmeryd y llwybr a welo fo yn dda, a gwneuthur ei daith a'i waith yr hyn a fyno, ai hir, ai hyr, ai crych, a'i llyfn, yr hyn beth a wyr pawb dysgedig. Yn ychwaneg, gwybydd ddarfod i mi (yn benaf dim) beri argraffu hyn o draethiad yn y Hythyrenau arferedicaf a chydnabyddusaf i'r rhai annysgedig (oddieithr rhyw fath ar eiriau, a dywediadau arbenig yn rhyw fanau o'r llyfr) a rhaid yw cyd-ddwyn ag ambell fai a ddiangodd dan ddwylaw yr Argraffydd, herwydd nid peth cynnefin yw argraffu Cymraeg. A chymmesur yw addrodd i ti yn hyn o fan, pa ddialedd a llwyr gam a wnaeth gwr eglwysig o Gymru mewn eisteddfod; pan grybwyllwyd am roi cenad i un celfydd i argraffu Cymraeg, yntau a ddywedodd, nad oymhwys oedd gadael argraffu math yn y byd ar lyfrau Cymreig, eithr fe a fynai i'r bobl ddysgu Saesonaeg a chlli eu Cymraeg; gan ddywedyd y'mhell-

Digitized by Google

ach, na wnai'r Bibl Cymraeg ddim da, namyn, llawer o ddrwg. Wele, ond rhinweddol a naturiol oedd fod yn eglwyswr fel hyn? A allai ddiawl ei hun ddywedyd yn amgenach? Nid digon oedd ganddo ef yspeilio y cyffredin am eu da daearol, ond ef a fynai yn gwbl anrheithio eu hepeidiau hwy hefyd. Herwydd pwy ni wŷr mor anmhosibl fyddai dwyn yr holl bobl i ddysgu Saesonaeg, ac i golli eu Cymraeg; ac mor resynol yn y cyfamser, fyddai colli peth aneirif o epeidiau dynion eisieu dysg a dawn i'w hyfforddi? Ond tebyg oedd hwn i'r ci yn gorwedd yn y preseb, ni wnai na bwyta gwair ei hun, na gadael i'r ŷch bori ychwaith? Na bo gwell helynt ei enaid ef, nag oedd ei ystyriaeth fo am eneidiau ereill. Dyweded pawb *Amen*, ac na chlywer byth mwy sôn am dano. Ond gan fod llyfr gair Duw wedi ei Gymreigio a'i argraffu, nid gwiw i neb o blant diawl bellach geisio tywyllu goleuni Cymru, gwnelont eu gwaethaf. Gwaith rheidiol iawn fyddai troi 'r *Psalmau* i gynghanedd Gymraeg; nid i gynghanedd Englyn, nac Owdl, na Chywydd, nac i fath yn y byd ar gerdd bleth-edig; herwydd felly ni ellir byth troi na'r *Psalmau*, na dim arall yn gywir. Eithr i'r fath fesur a thôn cynghanedd ag sydd gymmeradwy yn mhob gwlad a ddiwygwyd drwy dderbyniad dysgleirdeb yr efengyl: ac fel y gwelir yn y *Saesonaeg, Scot iaith, Ffrangaeg, iaith Germanig, iaith Itali*, a'r cyfryw; fel y gallo y bobl ganu i gyd ar unwaith yn yr Eglwys; yr hyn beth fyddai ddifyrwch a dyddanwch nefol iddynt yn y llàn a chartref. Am Englyn, neu Owdl, neu Gywydd, fe wŷr pawb nad cynnefin ond i un dyn ar unwaith ganu 'r un o'r rhei'ny. Heblaw hyny, ni wasanaetha tôn yr un o honynt i

Digitized by Google

gerdd 'ysbrydol uchelfraint; a phe gwasanaethai, etto, cabledd mawr yw cymmysgu cerdd yr Ysbryd Glân yn yn yr un dôn ganiad â cherdd faswedd ofer. Rhaid i'r neb a gychwyno hyn o orchwyl cyssegr, ddëall amryw ieithoedd dysgedig, megys nà roddo ei un gair yn y Gynghanedd ond a fo gwbl cydsyniol â meddwl yr Ysbryd Glân. Pettai genyf y seibiant a'r hamdden sydd gan lawer, cyntaf peth, a chwennychaf poen a gymmerwn i arnaf, fyddaf tueddu at hyn o waith, ar ol cyd-siarad a dysgedigion Cymru ynghylch pa ddull a math ar gynghanedd, a dybygid oref a chymhesuraf i hyn o Dduwioldeb. Yn y cyfamser (ddarllenydd Cristionogawl) dyro groeso i'r llyfr duwiol yma, a droes i o Ladin er mwyn y rhai annysgedig; yn yr iaith hon y 'sgrifenodd Esgob *Jewel* ef; un o'r gwyr goreu ei ddysg a duwiolaf ei fuchedd, ar a fagwyd erioed dan gred a bedydd. Duw a roddo i ti hyfryd gynnydd a chymhorth y'mhob daioni ysbrydol. Ac yn ol archiad Crist ein prynwr, *Yn gyntaf*, 'Cais deyrnas Duw a'i gyfiawnder, a thi a gei bob peth yn ychwaneg.' Bydd wych.

M. KYFFIN.

O'r Glas Goed, Llansilin.

LAUNDAIN, *Hydref*, 1594.

Digitized by Google

DIFFYNIAD

FFYDD EGLWYS LOEGR.

HIR a hen yw 'r cwyn er yn amseroedd cyntaf y Patrieirch a'r Prophwydi, wedi ei gynnal drwy 'sgrifenadau a thystiolaethau pob oes, fod y gwirionedd yn erwydro fel estron yn y byd hwn, ac y'mhlith ei anghydnabod, yn hawdd iddo gael gelynion a chamgyhuddwyr. Yr hyn beth er na chaeliarhyw rai, ysgatfydd, od oes rai ni ddaliasant graff sylw arno (yn gymmaint a bod holl rywiogaeth dyn o wir naturiaeth, ac o'i waith ei hunan, heb athro, i ymgais a'r gwir: a Christ ein Prynwr, pan oedd ef yn byw yn mysg dynion, yn mynu ei alw y Gwirionedd, megys enw cymhwysaf iddo, i ddangos ac i ddeongli ei holl nerth duwiol) nyni er hyny, y sawl a ymarferasom â'r 'sgrythyrau glân, ac a ddarfu i ni ddarllen a gweled, beth a ddamweiniodd i bawb dduwiol agos y'mhob amser; i'r prophwydi, i'r apostolion, i'r merthyron sanctaidd, i Grist ei hun; pa fodd y rhegwyd, y goganwyd, ac y cablwyd bwy, yn unig er mwyn y gwir; ydym yn cydnabod nad ydyw hyn yr un o'r ddau nac yn beth newydd, nac yn anhawdd ei goelio, eithr o ddechreuad y byd yn gymmeradwy ac yn arferedig. Ië, rhyfeddach o lawer, ac anhawsach ei goelio fyddai, ped fai tad y celwyddau a gelyn pob gwirionedd (y Cythraul) yr awrhon yn y diwedd, ac yn ddisymmwth wedi newidio ei hen gyfrwysdra, gan obeithio allu o hono mewn modd amgenach na thrwy ddywedyd celwydd, orchfygu y gwir; Neu geisio o hono yr awrhon gadarnâu ei deyrnas drwy ddichellion ereill ac amgen, naga arferasai of erioed hyd heddyw.

Canys er pan oes côf am ddim, braidd y medrwn gael un amser, nac wrth gynnydd cyntaf y ffydd, nac yn ei gwastadfod, na chwaith yn mbryd ei hadgyfodiad, yn yr hyn ni wnawd llwyr gam tralhaus â'r gwir, ac à gwirionedd. Herwydd diau fod y diawl yn gweled nad diogel iddo ef, ac na ddichon gadw 'r eiddo tra fo 'r gwir mewn diogelwch.

Digitized by Google

Am hyny, pe rhoem na chrybwyllem am yr hen batrieirch a'r prophwydi, y rhai ni threiglasant un darn o'u heinioes, yn rhydd oddiwrth gam-ogan a thychan: Nyni a wyddom ddarfod i rai yn yr amseroedd gynt, ddywedyd a phregethu yn gyffredinol, fod yr hen luddewon, (y rhai nid ammheuwn nad oeddynt addolwyr yr unig a'r gwir Dduw) yn addoli naill ai hwch ai assyn yn lle Duw; ac nad ydoedd ẽu holl grefydd hwy ddim amgen onid erchyll-ddirmyg a diystyrwch ar bob duwioliaeth. Ni a wyddom pan oedd Mab Duw a'n Prynwr Iesu Grist yn dysgu y gwir i ddynion, gael o hono ef ei gymmeryd yn hudol, yn gyfareddwr, yn Samaritan, yn Beelzebub, yn dwyllwr y bobl, yn feddwyn, ac yn fwytâwr.

A phwy ni ŵyr beth a ddywedwyd gynt am Saint Paul (ydoedd uwchusaf bregethwr a diball gynnaliwr y gwir) fod hono weithiau yn ddyn blin cyffroes, yn codi terfysg, ac yn gwneuthur gwrthryfel; weithiau ei fod ef yn Heretic; weithiau yn ynfyd; ac weithiau ereill, o wir gynnen a chyndynrwydd, yn cablu cyfraith Duw, ac yn dirmygu deddfau yr hen dadau. Hefyd, pwy ni ŵyr pa fodd y gwnaethpwyd â Saint Stephan, yr hwn pan ddarfu iddo, â llawn ag â llawen enaid, gofleidio 'r Gwirionedd, a dechreu o hono ef, fel y dylai, ei bregethu yn hylwybr, a'i osod allan yn ddihafarch, fe a alwyd yn y fan i gymmeryd barn am ei hoedl, megys un a ddywedasai drawsder â thrahâ yn erbyn y gyfraith, yn erbyn Moses, yn erbyn y deml, ac yn erbyn Duw? Neu pwy nis gŵyr fod rhai yn yr amseroedd gynt a roent ogan, gan ddywedyd fod oferedd yn y 'Sgrythyr lân, a'i bod yn cynhwys pethau amlwg amrafaelus, ac yn gwrthwynebu eu gilydd; A bod apostolion Crist bob un yn ymryson â'r llall, a Phaul yn anghymmod â hwy i gyd; ac er nad adroddom y cwbl (o herwydd hyny fyddai annyben) pwy ni ŵyr pa wawd a gwaradwydd a wnaed am ben ein teidiau ni, y rhai a ddechreuasant gyntaf gyd-addef a chymmeryd arnynt enw Crist, gan haeru arnynt gydfwriadu wrthynt eu hunain, ac ymgynghori yn ddirgel yn erbyn stad y deyrnas; ac o ran hyny eu bod hwy yn mynych gyfar-

Digitized by Google

fod cyn lliw dydd, yn y tywyllwch, i ladd plant ieuainc, i ymlenwi a chig dynion, ar ddull anifeilaidd i yfed eu gwaed: Yn y diwedd, fod eu harfer o ddiffoddi 'r canwyllau, a gwneuthur godineb yn eu mysg eu hunain, a gwarthus aflendid y naill a'r llall, brodyr yn gorwedd gydâ 'u chwiorydd, meibion gydâ 'u mamau, heb perchu gwaed na charenydd; heb ganthynt ddim math ar grefydd, na dim meddwl am Dduw, cas elynion rhyw-iogaeth dyn; na ddylent gael gweled goleu 'r dydd, na ddylent gael byw yn y byd; yr holl gamweddau hyn a haerwyd gynt ar dylwyth Duw, ar Grist Iesu, ar Baul Apostol, ar Stephan, ar bawb o'r sawl bynag yn y dechreuad a dderbyniasant wirionedd yr efengyl, ac oeddynt foddlon adael eu henwi yn Gristionogion, yr hwn ydoedd enw digon atgas y pryd hwnw y'mhlith y cyffredin; ac er nad oedd y pethau hyn yn wir, etto yr oedd y diawl yn tybied mai digon fyddai iddo ef allu peri coelio eu bod hwy yn wir, a chasau o bawb y Gristionogion, a cheisio eu dihenydd yn hollol. Am hyny wedi gyru 'r fath chwedlau a'r rhai'n yn mhenau breninoedd a thywysogion, hwythau a laddasant Brophwydi Duw, heb adael i'r un ddianc: Esay a farnwyd i'w ladd à llif; Ieremia â chèrig; Daniel, yn mhlith llewod; Amos, â throsol haiarn; Paul â chleddyf; a Christ, ar y Groes; ac a fwriwyd yr holl Grist'nogion i garcharau, i boenau tostion, i grogbreniau; i'w taflu bendra-mwnwgl i lawr o gribau creigiau, o fânau uchel, ac o flaenau gelltydd; i'w difa a'u llarpio gan anifeiliaid gwylltion; i'w llôsgi; ac a wnaed danllwythi mawrion o dân o'u cyrph byw hwy, yn unig er rhoddi goleuad liw nos, ac o wir watwarwch arnynt: heb wneuthur bri amgenach o honynt, nag o'r sorod gwaethaf, llysnafedd bryntaf, a phethau gwatwargedd yr holl fyd. Llyma (fel y gwelwch) y triniwyd yn wastadol athrawon ac addefwyr y gwir. O herwydd pa ham, nyni, y sawl a gymmerasom arnom goel a chyfaddef Efengyl Crist, a ddylem fod yn hannercwynach* genym os trinir ni yn yr un modd ar yr un achos: A'n bod ni heddyw,

* Animo æquiore ferre debimus, *a ddylem ddwyn gydâ'r meddwl mwyaf gwastad.*

Digitized by Google

fel ein tadau gynt, yn cael ein herlid â gogan, ymserthiadau, ac â chelwyddau: a hyny, nid trwy haeddedigaeth o'r eiddym ein hun, eithr yn unig am ein bod yn adrodd ac yn addef y gwir. Yr ydys yn llefain yn groch arnom heddyw yn mhob man, ein bod ni i gyd yn Heréticiaid, ddarfod i ni ymwrthod â'r ffydd, â thrwy goel newydd, ac athrawiaeth annuwiol, wahanu cytundeb yr eglwys: ein bod ni yn dwyn drachefn ac yn adgyfodi o uffern, yr hen heresiau a farnesid ac a fwriesid er ys llawer o amser: a'n bod ni yn gosod allan Sectau neu cam-bleidiau, ac yn hau gwreichion llid a chynenau, na chlywyd erioed o'r fath: fod o honom eisoes wedi ein gwahanu yn bleidiau, ac yn argoeliadau gwrthwyneb i'w gilydd; a methu genym erioed etto, mewn modd yn y byd, gytuno yn ein mysg ein hunain: ein bod ni 'n ddynion meilldigedig, ac fel y cawri gynt, yn rhyfela yn erbyn Duw ei hun; a'n buchedd, heb na bri na gofal am Dduw: ein bod yn dirmygu pob gweithred dda: nad oes genym na dysg, na dawn, rhinwedd, na chyfreithiau, na moesau, ac nad ym yn gwneuthur ystyried am ddeddfolaeth, nac am drefn, nac am uniawnder, nac am gyfiawnder: ein bod ni yn gollwng y ffrwyn i bob diffaethwch, ac yn annos y bobl i bob math a'r ryddid, ac anllad rwydd; ein bod ni 'n bwriadu, ac yn ceisio bwrw i lawr brain llywodraethwyr a breninoedd, fel y gellid ymchwelyd y cwbl dan reoledigaeth yr anwadal gyffredin, a'r gyn'lleidfa annysgedig: ddarfod i ni gilio mewn cynnwrf a therfysg oddiwrth yr eglwys Gatholic, ac i ni o achos Sysm Cythreulig, wneuthur ymrafael a blinder, drwy 'r hoff fyd; a thrwy gyffro a thrallod, aflonyddu heddwch cyffredinol a thangnefedd gwastadol yr eglwys: a megys y gwnaeth Dathan ac Abiram gynt â Moses ac âg Aaron, felly ddarfod i ninnau heddyw ymado ac ymneilldu o oddiwrth Bab Rhufain, heb achos cyfiawn yn y byd: nad ydym yn gwneuthur dim bri o awdurdod yr hen dadau a'r hen Gymanfa Cynghorau o'r amseroedd gynt: ddarfod i ni, o wir falchder ac afreoldeb, ddileu 'r Seremoniau sanctaidd oeddynt deilwng a chymmeradwy gan ein tadau a'n teidiau er ys llawer can mlynedd pan oedd cynneddfau

Digitized by Google

dynion yn dda, a'r hyn hefyd yn well nag ydyw yr awron.

A darfod i ni yn ddifaddeu o'n hawdurdod neillduol ein hunain, heb farn cyssegr Cymanfa Cynghor benrheithiawl, ddwyn i mewn i'r eglwys ddefodau newyddion; a gwneuthur o honom hyn i gyd nid o ran crefydd, eithr o wir awydd i amrafael.

Ond tuag at am danynt eu hunain, dywedyd y maent eu bod hwy heb gyfnewid dim, eithr yn cadw ac yn cynnal er ys llawer, oes hyd heddyw, bob peth yn yr un modd ag y darfuasai i'r apostolion eu rhoddi, ac i'r hen dadau gynt eu harfer. A rhag tybied wneuthur hyn o drin yn unig er cas a cham-ogan arnom, a bod o wir genfigen wrthym, yn hau hyn mewn conglau a chilfachau, ef a ddarfu i Babau Rhufain yn ffyrnig iawn ddeddf dan law, wyr ddigon cymhen ac nid annysgedig ychwanth i gynnorthwyo yr achos efrydd hwn, gan ei drwsiadu a'i osod allan mewn llyfrau a hir ymadroddion, megys drwy'r fath gymhendod a godidogrwydd iaith, y gellid peri i ddynion annysgedig ammeu, fod rhyw beth mawr yn yr achos.

Yn wir, hwy a wyddant fod eu masnach y'mhob man yn myn'd i lawr, fod pawb yr awron yn gweled eu dichellion ac yn gwneuthur llai o fri am danynt; fod eu cymhorth beunydd yn egwanâu, a bod arnynt anghenrhaid am ddadleuydd y'mhlaid eu hachos. O'r pethau y maent yn eu haeru arnom ni, llawer sydd gelwyddau dybryd, ac felly wedi cael eu gadael, a'u bwrw yn marn y rhai a'u dywedasant; a rhyw fath a'r bethau er bod o honynt yn gelwyddau hefyd, etto mae'r fath liw a llun gwirioned arnynt, ag y bydd hawdd maglu a siomi 'r darllenydd anghyfarwydd ynddynt: ac yn enwedig wrth ddarllen cymbleth a chymhendod eu hymadrodd hwy. Ond rhyw bethau ereill a'r y maent yn eu dywedyd am danom, ydynt o'r cyfryw destyn, na ddylem na'u gwrthod na'n gwadu megys camweddau, eithr eu haddef a'u cymmeryd arnom fel gweithredoedd iawnus a chyfiawnus, o wir ystyriaeth. Canys, o ddywedyd y gwir ar fyr eiriau, goganu y maent hwy y cwbl ynom ni; ie, y pethau ni allent wadu eu hunain,

Digitized by Google

nad ydynt uniawn a gweddaidd, a megys na bai dim yn ei wneuthur na'i adrodd genym ni 'n iawn, y maent o fwriad drwg, yn goganu yr holl eiriau a gweithredoedd o'r eiddom.

Cymhwys a funsai cymmeryd llwybr uniawnach, a myned yn hawddgarach i weithio, od ydoedd yn eu bryd hwy ganlyn gwirionedd: eithr yr awron, fal rhai nid gwaeth ganddynt am wirionedd, nag am foddion ac arferau Cristionogaidd, gosod arnom yn ffel-ddirgel y maent ar fedr ein gwrthladd drwy nerth celwyddau, dan gam-droi dallineb ac anghyfarwyddyd y bobl, a hefyd anwybodaeth tywysogion, i'n casâu ni, ac i orthrechu y gwir. Dyma, wele, alluogrwydd y tywyllwch a galluogrwydd gwyr yn rhoi mwy hyder ar hurtrwydd y gynnulleidfa anwybodol, ac ar y tywyllwch, nag yn y gwir a'r goleuni: A rhai (fel y mynegodd St Ierom) yn dywedyd yn amlwg yngwrthwyneb y gwir, ac yn cau eu llygaid o'r gwir, gwaith ddyoddef, rhag gweled. Eithr ni a ddiolchwn i'r goreu a'r Goruchaf Dduw fod cystal a chyfryw ein hachos ni, yn erbyn yr hyn ni allent (pan oeddynt fwyaf eu hawydd) ddywedyd dim gogan, ar nas gallent yn yr un modd ei droi yn erbyn yr hen dadau sanctaidd; yn erbyn y proplwydi; yn erbyn yr apostolion, yn erbyn Pedr, yn erbyn Paul, ac yn erbyn Crist ei hun. Gan hyny os rhydd iddynt hwy fod yn ffraeth ac yn gymhen i ddywedyd drygioni, nid cymhwys i ninnau fod yn fud i wneuthur gwir ateb yn mhlaid ein hachos sydd ragorol o ddaioni, herwydd campau dynion difraw eu buchedd, ac o wir ddiofalwch ac annuwioldeb yn cau eu llygaid wrth wneuthur cam âg enw Duw, ydyw bod yn ddifraw ganddynt beth a ddywedir am danynt eu hunain a'u hachos (pe rhoem ai fod yn anwir ac yn gam-ogan) ac yn enwedig pan fai o'r cyfryw destyn, ac yn yr hyn y gorthrechid goruch-fawredd Duw, a braint crefydd. Canys er gallu o ddyn llariaidd Crist'nogawl gyd-ddwyn a bod heb gymeryd arno gael rhyw gam arall mawr lawer gwaith, etto 'r neb ni chymmero arno wybod y gogan a gaffo o ran Heresi, ni ddichon hwnw (medd *Rufinus*) fod yn Gristion. Oblegid paham, ni a wnawn ninnau yr awron

Digitized by Google

y peth y mae pob cyfraith a gwir leferydd, naturiaeth yn ei erchi, a'r peth a wnaeth Crist ei hunan yn y cyffelyb achos, pan ymserthwyd âg ef, fel y gallom fwrw heibio oddiwrthym eu camgyhuddiad goganllyd hwynt, ac amddiffyn yn gywir ac yn gymhedrol ein hachos a'n gwiriondeb ein hun. Canys, pan ydoedd yr Iuddewon yn cyhuddo Crist o swyngyfaredd, megys fod cymdeithas rhyngtho ef a chythreuliaid, a thrwy eu cynnorthwy hwy fod o honaw ef yn gwneuthur llawer o bethau: 'Nid oes (eb ef) genyf gythraul, ond yr wyf yn parchu fy Nhad, ac yr ydych chwithau yn fy anmharchi innau.' A phan watwarwyd Paul megys dyn ynfyd gan Ffestus y rhaglaw: 'O ardderchocaf Ffestus (eb ef) nid wyf fi yn ynfyd fel yr wyt ti yn tybied, eithr geiriau gwirionedd a sobrwydd yr wyf yn eu hadrodd.' A'r hen Grist'nogion gynt pan gam-gyhuddid hwy ger bron y bobl, o gelanedd, godineb, a llosgach, a'u bod hwy hefyd yn gwneuthur terfysg y'mhlith y cyfredin: hwythau pan welsant y gellid, trwy 'r fath ogan, ddwyn i mewn anmeu ac argywedd y grefydd yr hon yr oeddynt yn ei addef; yn enwedig os cynmeryd arnynt dewi a wnaent, a hanner cyfaddef y camweddau hyn: rhag ofn i hyny rwystro ac afrwyddo ffordd yr efengyl, hwy a wnaethant areithiau, ac a 'sgrifenasant lyfrau a llythyrau ymbil, gan ufudd attolwg i'r tywysogion a'r gael o honynt eu hamddiffyn eu hunain a'u cymdeithion, yngolwg ac ar osteg y byd. Ioan 8. 49. Act. 26. 25.

Ond gan i lawer miloedd o'n brodyr ni, o fewn yr ugain mlynedd yma ddwyn tystiolaeth i'r gwir, a hyny mewn dirfawr boenau o'r tostaf a'r a ellid eu dychymyg; a chan i Benrheithiaid, trwy fwriadu llawer ffordd, etto fethu o'u hamcan ar attal cynnydd yr efengyl, a bod agos yr holl fyd yr awron yn dechreu agor eu llygaid i weled y goleuni: Ni a allwn wneuthur cyfrif ddarfod i'n hachos ni er ys dyddiau gael digon o ddadleuad a dyffyniad: ac o ran bod yr achos mor eglur loyw yn dywedyd drosto ei hun, nad rhaid i ni beliach wrth ychwaneg o eiriau.

Canys pe bai Pabau Rhufain yn mynu neu'n medru

Digitized by Google

meddylio wrthynt eu hunain am holl gyflwr yr achos, ac am ddechreuad a chynnyddiad ein crefydd ni, pa fodd yn eu herwydd y drwg dyciodd ag ly methodd eu holl fasnach hwy, heb neb yn gwahardd iddynt, nac yn gwrthladd yr eiddynt: o'r tu arall, pa fodd y llwyddodd ac y cynnyddodd ein hachos o'r dechreu, drwy anfodd Amherodrau, drwy anfodd breninoedd, er gwaetha Pabau Rhufain, chan mwyaf heb ddiolch i bawb: pa wedd, fesur ychydigyr amlâodd ein crefydd ni 'mhob gwlad, ac y daeth yn y diwedd i lysoedd a phalasau breninoedd: mi a dybygwn, y dylai hyn i gyd hynodi ac arwyddocâu iddynt fod Duw ei hun yn ymladd yn ein plaid ni, ac yn chwerthin o'r nef am ben eu hamcanion hwy: a bod cymmaint grym y gwir, na ddichon na nerth dynion, na phyrth uffern mo'i ddadwreiddio. Herwydd nid ydynt heddyw ynfydion i gyd, cynnifer o ddinasoedd rhyddion, o freninoedd, o dywysogion a'r a gliasant oddiwrth orseddfa Rhufain, ac yn hytrach a ymgyssylltiasant âg efengyl Crist.

Ac er na bu hyd heddyw hamdden na seibiant gan Babau Rhufain, i fanwl ystyrio ac i astud feddylio am y pethau hyn, neu er bod yr awron ryw ofalon ereill yn llestair iddynt neu 'n gwasgu arnynt: neu eu bod hwy 'n tybied mai divstyr ac anghyfaddas ydyw i radd a goruchafiaeth y Pab fyfyrio 'r fath fân bethau cyffredinol: etto nid yw hyny reswm paham y dylai 'n hachos ni gael tybied yn waeth o hono. Neu os hwy ysgatfydd ni fynnent weled y peth y maent yn ei gwbl ganfod, namyn gwrthwynebu 'r gwirionedd amlwg, a ddylem ni gan hyny gael ein gadael a'n galw yn Hereticiaid, o ran nad ydym yn rhyngu bodd ac yn ymufuddâu i'w hewyllys hwy? Pe buasai 'r Pab Pius, yr un o'r ddau na'r fath un ag y mae efe mor ddirfawr yn chwennychu ei gyfrif, na'r fath un chwaith a'n cymmerasai ni fel ei frodyr, neu o'r hyn lleiaf, fel dynion, ef a wrandawsai ac a fynasai holl ein haddefod a'n hatebion, beth yr oeddym yn ei ddywedyd, a pheth a ellid ei ddywedyd yn ein herbyn, ac nid mor ebrwydd trwy gam-dyb, barnu a bwrw yn euog (yn ei lythyr o

Digitized by Google

esgymundod dan lun Cymanfa Cynghor) y rhan fwyaf o'r byd, cynnifer o ddynion dysgedig duwiol, cynnifer o lywodraethau cyffredin, o freninoedd, o dywysogion, a hyny heb wrando ein hachos, na gwybod pa ham. Ond gan iddo fel hyn ein gwneuthur yn hynod i'r byd, rhag ein cymmeryd yn euog os tewi a wnawn, ac yn enwedig gan na chawn, er modd yn y byd, gael ein gwrando mewn cymanfa cynghor gyffredin, lle ni fyn y Pab fod yn rhydd i neb byw gael adrodd ei feddwl, eithr i'r rhai a dyngant ac ymrwymant a'r gadw ei oruchafiaeth ef: o'r hyn beth ni a gawsom ormod hysbysrwydd oddiwrth y gymanfa Cynghor diweddaf a gynnaliwyd yn nhref Tridentum, lle y cafwyd allan o'r Gymanfa, genadau urddol, a Difinyddiaid, y tywysogion a'r dinasoedd rhyddion o Germania: Ni allwn i ychwaith etto ollwng dros gof ddarfod i Iulius y trydydd, Pab o'r enw, er ys mwy na deng mlynedd, wahardd mewn ysgrifen arbenig, yn anad dim, na chei neb o'n ffydd ni ei wrando yn y Gymanfa Cynghor, oddieithr ryw fath o ddyn, ysgatfydd, a ymadawai âg, a datdroi oddiwrth ei grefydd.

Am hyny 'n benaf dim, y gwelsom yn dda adrodd mewn ysgrifen, sylwedd a hanes ein ffydd, gan ateb yn gywir, ac yn gyhoeddedig, i'r pethau a rowd yn gyhoeddedig ac yn gyhuddedig i'n herbyn, megys y gallo 'r holl fyd weled a gwybod eanghau a gwraidd yr athrawiaeth a ddarfu i gynnifer o wyr da golli eu hoedlau am dani: a hefyd fel y bo hysbys i bawb pa fath ddynion, a pha beth y maent yn ei dybied am Dduw a chrefydd, ydyw y rhai a ddarfu i Bab Rhufain eu barnu a'u bwrw yn hereticiaid drwy anmhwyll ac anghyfiawnder (peth ni wnawd erioed o'r blaen) cyn galw am danynt i ateb drostynt eu hunain, eithr yn unig am i'r Pab glywed dywedyd eu bod hwy heb fedru dygymmod â rhyw bynciau crefydd gydâg ef, a'i blaid.

Ac er na fynai Saint *Ierom* i neb gymmeryd yn ddyoddefgar pan anmhëuyd ef am *hercsi*, etto nyni yn hyn o beth a ymddygwn ein hunain yn ddichwerw ac yn ddisen, heb na llid na digofaint, pe rhown na ddyl-

Digitized by Google

ai gael ei adael nac yn chwerw nac yn sengar a ddywedo 'r gwir: Nyni adawn y fath ffraethder a hôno i'n gwrthwynebwyr, y rhai beth bynnag a ddywedant yn ein herbyn ni, er chwerwed a serthed fyddo, etto tybied y maent mai digon cymhwys a chymhedrol ydyw; a pha un ai gwir ynte ai celwydd fo, nid gwaeth ganddynt. Nid rhaid i ni (y rhai ydym yn amddiffyn y gwir) wrth y fath ddichellion a'r rhai'n. Gyda hyn, o dangoswn fod cyssegrlan efengyl Duw, a'r hen Esgobion, a'r brif eglwys, yn pwyso ar ein tu ni, ac na ddarfu i ni heb achos cyfiawn ymadael â hwynthwy, a dychwelyd at yr apostolion a'r hen athrawon Catholig, a gwneuthur o honom hyny nid yn ddirgel, neu'n ddichellgar, eithr yn ffyddlon ger bron Duw, yn wirion, yn union, yn eglur, ac yn amlwg; ac os hwynthwy (y rhai sy'n gochel ein hathrawiaeth ni, gan fynu eu galw eu hunain yn gatholic) a gant weled yn hysbys, fod yr holl ddangosion henafiaeth o'r hyn y maent yn gwneuthur cymmaint ffrwst, wedi eu hysgwyd allan o'u dwylaw hwy a bod mwy o rym a nert hyn ein hachos ni nag a dygasent: Gobeithio 'r ydym nad bŷs yr un o honynt mor ddi-ofal ar les ei enaid, na feddylio yn y diwedd pa blaid oreu iddo i gymmeryd.

Diammeu, oddieithr iddo gwbl galedi ei galon, ac na fyn ef wrando, y ni bydd edifar gantho ddal sylw ar ein hamddyffyniad ni, a chraffu pa fath beth yr ym ni yn ei adrodd, a chymhwysed ydyw i'r grefydd Gristionogol. Canys lle y maent yn ein galw yn *hereticiaid*, y mae hyny yn fai mor gâs ac mor erchyll, fel onis gwelir ef yn amlwg, oni ellir ei deimlo â dwylaw, a'i glywed dan fysedd (yn ei herwydd,) ni ddylid hawddgoelio mo honaw ar Gristion yn y byd. Herwydd *heresi* ydyw ymwrthod âg iechydwriaeth, bwrw ymaith Rhad Duw, ac ymadael â chorph ac âg ysbryd Crist. Eithr hyn ydoedd yn wastadol arferedig a chymmeradwy ganddynt hwy a'u plaid, o bai i neb achwyn neu fejo ar eu hamryfusedd hwy, a dymuno dadymchwelyd at mawn grefydd, hwythau 'n ebrwydd a farnent ac a fwrient y rhei'ny yn *hereticiaid*, ac yn ddynion blin cyffrous. Canys nid am achos arall yn y byd y gal-

Digitized by Google

wyd Crist ei hun yn Samaritan, eithr am dybied ei fod ef wedi methlu mewn ffydd newydd, a *heresi*. A Phaul apostol Crist, a alwyd i farnedigaeth, i ateb am *heresi*: Myfi (ebr yntau) yn ol y ffordd y maent hwy yn ei galw yn *heresi*, ydwyf yn addoli Duw fy nhadau, gan gredu yr holl bethau a'r y sydd yn ysgrifenedig yn y gyfraith a'r prophwydi. Ar fyr o eiriau, yr holl grefydd mae Crist nogion heddyw yn ei haddef, a alwyd gynt gan yr anghredediniaid yn sect ac yn *heresi*. A'r fath lysenwau a rhei'ny y llenwent glustiau tywysogion, megys pan ddarfu iddynt hwythau, drwy gam-gymmeriad o'r blaen ein casâu ni, a thybied beth bynag a ddywedem ddim amgen na chynnwrf ac *heresi*; y cam-arweinwyd hwy fel na chaent wybod yr achos, na deall y gwirionedd. Eithr gan mor erchyll a gwrthun ydyw cynneddf *heresi*, gan hyny y dylid ei brofi drwy resymau cryfach ac eglurach, ac yn enwedig y pryd yma, wedi dechreu o ddynion roi llai coel a'r a ddywedent hwy, a chwilio yn fanylach eu hathrawiaeth hwy, nag a oeddynt arferedig. Canys mae llawer o ragor rhwng dysgeidiaeth pobl Dduw yr awron, nag ydoedd o'r blaen pan oeddid yn cymmeryd beth bynag a ddywedai 'r Pab fel efengyl, a'r holl grefydd yn gwbl orphwys ar awdurdod Pab Rhufain. Y mae heddyw ar led yr ysgrythyrau glân, ac ysgrifenadau 'r apostolion a'r prophwydi, drwy 'r rhai y gellir profi pob gwirionedd ac athrawiaeth gatholig, a gorchfygu pob *heresi*. A chan nad ydynt yn dwyn dim o'r rhai'n drostynt eu hunain, ac er hyny, nid anllai, yn mynu ein galw ni'n hereticiaid, y rhai ni chwympasom oddiwrth Grist, na'r apostolion, na'r prophwydi; y mae hyn yn gam mawr, ac yn dost anianol.

A'r cleddyf hwn y tarawodd Crist heibio 'r cythraul, pan ydoedd yn ceisio cael methel arno: A'r arfau hyn y gorfydd gwthio i lawr a gwrthladd pob goruchder a'i derchafo ei hun yn erbyn Duw. Mat. 4. 2 Cor. 10. 5. 'Canys yr holl ysgrythyr (medd Paul apostol) sydd wedi ei rhoddi gan ysbrydoliaeth Duw, ac sydd fuddiol i athrawiaethu, i argyhoeddi, i geryddu, i hyffordi mewn cyfiawnder: fel y byddo dyn Duw yn

Digitized by Google

berffaith, wedi ei berffeithio i bob gweithred dda.' 2 Tim 3. 16, 17. Felly yn wastadol yr ymladdodd y tadau duwiol yn erbyn *hereticiaid*, nid trwy nerth arall nac amgenach na'r ysgrythyrau glân. Pan ddadleuodd Saint Awstin yn erbyn Petilianus yr *heretic* o'r Donatistiaid; Na adglywed (ebr ef) rhyngom ni y geiriau yma, Fel hyn yr ydwyf yn dywedyd, neu yr wyt ti yn dywedyd; Eithr dywedwn, fel hyn mae'r Arglwydd yn dywedyd; Gadewch i ni geisio 'r eglwys yn y màn hwnw, ac yno ymddadleuwn ein hachos.

Ac, medd Ierom, y mae cleddyf gair Duw yn tòri yr holl bethau yr ydys heb dystiolaeth ysgrythyr lân yn taeru eu traddodi gan yr apostolion.

Saint Ambros, hefyd, a ddywedodd wrth Gratianus yr Amherawdwr, Gofyner (èb ef) i'r ysgrythyrau glân: Gofyner i'r apostolion, Gofyner i'r Prophwydi, Gofyner i Grist: Nid oedd ammeu y pryd hyny gan yr hen dadau a'r esgobion Catholig, allu cwbl brofi ein crefydd ni oddifewn yr ysgrythyrau glân. Ac erioed nid oeddynt yn beiddio barnu neb yn heretic, a'r ni aller argyhoeddi ei amryfusedd drwy rym yr unrhyw ysgrythyrau glân; a hyny yn ddigon hynod ac yn amlwg.

Nyni atebwn fel y gwnaeth saint Paul: Yn ol y ffordd y maent hwy yn ei galw yn *heresi*, yr ydym ni yn addoli Duw Tad ein Harglwydd Iesu Grist, ac yn cofleidio 'r holl bethau sydd ysgrifenedig, pa un bynag ai yn y ddeddf, ai yn y prophwydi, ynteu yn llyfrau'r apostolion. Am hyny od ydym ni *hereticiaid*, od ydynt hwythau (megys y mynent eu galw) Gatholiciaid, pa ham nad ydynt yn cymmeryd yr un llwybr ag a ddarfu i'r Catholig dadau ei gymmeryd? Pa ham nad ydynt yn gorchfygu ein hathrawiaeth ni, drwy nerth yr ysgrythyrau glân? Pa ham nad ydynt yn ein galw drachefn i'n holi wrth y rhei'ny? Pa ham nad ydynt yn dangos ddarfod i ni ymwrthod â Christ, a'r prophwydi, a'r apostolion, ac a'r tadau sanctaidd? Paham y maent yn oedi gwneuthur hyn? Paham y maent yn rhuso? Duw piau 'r achos; Pa ham yr amheuant ei holi a'i brofi wrth air Duw? Od ydym ni *Hereticiaid*

Digitized by Google

y sawl ydym yn dwyn ein holl ymrafaelion i'w hunlawni wrth air Duw, ac ydym yn mynu ein barnu wrth y gwir eiriau y gwyddom ddarfod iddynt ddeilliaw oddi wrth Dduw ei hun, ac ydym hefyd yn dewis y rhei'ny o flaen yr holl bethau a'r a aller eu dychymmyg! Beth, ynte, am danynt hwy, pa fodd y mae 'n weddus eu galw, y rhai ydynt yn ofni barn yr ysgrythyrau glân, sef, barn Duw ei hunan; ac yn dewis yn hytrach, eu breuddwydion a'u hoerllyd ddychymmygion eu hunain, o flaen gair Duw; ac o ran cadw, a chynnal eu traddodiadau eu hunain, a ddarfu iddynt er ys talm o oesoedd, ddifwyno a diystyru defodau Crist a'r Apostolion? Dywedyd yr ydys am *Sophocles*, prydydd y trychni, pan ydoedd ef wedi heneiddio, a darfod i'w feibion ef ei gyhuddo, a dangos ger bron y barnwyr fod o honaw ef yn anmhwyllo ac yn ynfydu, megys dyn nid oedd waeth ganddo beth a ofer-dreuliai, na pha fodd y bwriai ymaith ei dda a'i ddodrefn, a bod yn rhaid iddo wrth un i ofalu am dano, ac i'w amgyleddu: ddyfod o honaw yntau i'w ddiheuru ei hun o'r peth a heurid arno, ger bron y barnwyr, ac wedi iddo draethu dwbl trychineb a elwid *Oedipos Coloneus*, yr hon a wnaethai ef yn orchestol iawn, ac yn gynghaneddgar dros ben, y pryd y dyweedpwyd arno fod yn ynfyd; gofyn o hono i'r barnwyr o'i waith ei hun, ydoedd gyffelybus y medrai dyn ynfyd wneuthur y fath gerdd?

Felly ninnau; er mwyn bod ein gwrthwynebwyr yn tybied ddarfod i ni ynfydu, gan haeru arnom *Heresi*, megys pe byddem ni heb hanfod o Grist, nac o Eglwys Dduw: Ni a dybiasom nad ydoedd nac anghymwys, nac anfuddiol, osod allan yn amlwg, a datcan yn ehang, sylwedd y ffydd yr ydym yn sefyll ynddi, a'r holl obaith sydd genym yn Nghrist Iesu: megys gallo pawb weled beth yw'n meddwl ni am bob rhan o grefydd Crist, ac y gallont farnu yn eu meddyliau eu hunain, pa un ai rhyw gynddeiriogrwydd dynion yn ynfydu, a chydsfwriad hereticiaid, ai nid ef, ydyw 'r ffydd yr hon a gaffont ei gweled wedi ei chadarnâu drwy eiriau Crist ei hun, 'sgrifenadau 'r

Digitized by Google

Apostolion, tystiolaeth yr hen dadau Catholig, a dygymmod llawer o oesoedd.

Credu yr ydym gan hyny, fod un Anian a Galla dwyfawl, yr hwn yr ydym yn ei alw yn Dduw; a hwnw, meddwn, sydd wahanedig yn dri, sef yn Dad, yn Fab, ac yn Ysbryd Glân: a'r tri hyn mor gyfrannog bob un a'u gilydd, o allu, o fawredd, o dragywyddoldeb, o dduwdod, ac o sylwedd.

Ac er bod y tri hyny, mor wahanedig, ag nad ydyw 'r Tad yn Fab, na'r Mab yn Ysbryd Glân, nac yn Dad chwaith; Etto un Duw ydynt, yr hwn Dduw a wnaeth y nef, a'r ddaear, a phob peth sydd o fewn amgylchiad y Nef. Credu 'r ydym ddarfod i Iesu Grist, unig Fab y tragywyddol Dduw (megys yr arfaethasid cyn pob dechreuad) pan ddaeth cyflawnder amser, gymmeryd arno gnawd, a phob anian ddynol o'r wynfydedig bur wyryf; fal y gallai ef ddangos i ddynion, dirgeledig a chyfrinachol ewyllys ei dad: yr hon ewyllys a fuasai guddiedig er ys cyn oesoedd a chenedlaethau; ac fel y gallai fo ynghnawdoliaeth dyn gwblâu dirgelwch ein dad-bryniad, a hoelio ar y groes ein pechodau, a'r llaw ysgrifen a ysgrifenasid i'n herbyn.

Credu yr ym iddo farw o'n plegid ni; a'i gladdu: myned o honaw ef i wared i uffern: iddo ddychwelyd i fywyd gan adgyfodi y trydydd dydd: ac ar ol deugain niwrnod ddarfod iddo, y'ngwydd ei ddisgyblion, ymdderchafu i'r nef, er cyflawni pob peth: ddarfod hefyd iddo ef gyflëu mewn mawredd a gogoniant y corph hwnw, yn yr hwn y ganwyd ef; yn yr hwn y cynniweiriodd â dynion; yn yr hwn y gwatwarwyd ef; yn yr hwn y dyoddefodd boenau o'r tostaf a chreulonaf angeu; yn yr hwn yr adgyfododd; yn yr hwn yr ymdderchafodd at ddeheulaw y Tad, goruwch pob penrheithiad, a gallu, a nerth, ac arglwyddiaeth, a goruwch pob enw a enwir nid yn unig yn y byd yma, eithr yn y byd a ddaw: Mai yno y mae yn eistedd: ac yr eistedd ef nes gorphen pob peth. Ac er bod mawredd a Duwdod Crist yn wasgaredig y'nhob man, etto, fod yn rhaid (fel y dywed

Digitized by Google

Sant Awstin) i'w gorph ef fod mewn un lle: ac er rhoddi o Grist fawredd i'w gorph, etto na ddygodd oddi arno naturiaeth corph; na ddylem ni felly ddywedyd mai Duw yw Crist, fel y gwadem mai dyn yw; ac fel y dywedodd y Merthyr *Vigilius*, ddarfod i Grist ymadael â ni, o ran ei gnawdoliaeth, eithr nad ymadawodd ddim â nyni herwydd ei dduwioliaeth; ac er ei fod ef y'mhell oddi wrthym megys y mae ef yn ddyn, etto ei fod ef yn wastadol gydâ ni megys y mae ef yn Dduw. O'r màn hwnw credu yf ym y daw Crist drachefn i wneuthur y farn gyffredin, yn gystal ár y sawl a gaffo ef yn fyw yn eu cyrph, ac ar y rhai meirw.

Yr ydym yn credu yn yr Ysbryd Glân, yr hwn yw'r trydydd yn y gyssegrlan Driudod: ei fod ef yn wir Dduw, yn ddi-wneuthuredig, yn ddi-grëedig, yn ddi-genedledig, eithr yn deilliaw oddiwrth bob un o'r ddau—sef y Tad, a'r Mab, mewn modd na fedr dynion na'i wybod na'i adrodd. Mai ei gynneddf ef ydyw meddalâu caledrwydd calon dyn, pan dderbynier efe i ddwyfronnau dynion, y naill ai trwy iachus bregeth yr efengyl, ai ynte drwy ba agwedd bynag arall: ei fod ef yn eu góleuo ac yn eu cyfarwyddo hwy i wybodaeth Duw, gan eu cwbl arwain i bob ffordd gwirionedd, i newydd-dod holl fuchedd, ac i dragywyddol obaith iechydwriaeth.

Credu 'r ydym fod un eglwys Dduw, ac nad yw hòno, megys gynt, ymhlith yr *Iuddewon*, wedi ei chau a'i chilfachu mewn un gongl neu deyrnas, eithr ei bod yn Gatholig, ac yn gyffredin, wedi ei gwasgaru trwy 'r holl fyd: megys nad oes achos i genedlaeth yn y byd gwyno 'r awrhon eu bod hwy wedi eu cau allan heb allu perthynu i eglwys ac i dylwyth Dduw; fod yr eglwys hon yn deyrnas, yn gorph, ac yn briodas-ferch i Grist: fod Crist yn unig dywysog y deyrnas hono; yn unig ben y corph hwnw; yn unig briod i'r briodas-ferch hono. Fod amryw raddau gweinidogion yn yr eglwys hon, rhai 'n Ddiaconiaid, rhai yn Offeiriaid, ereill yn Esgobion: i'r sawl yr ymddiriedwyd hyfforddi 'r bobl ac astud-ofalu

Digitized by Google

am dwf a chynnyddiad crefydd: ac er hyny, nad oes, ac na ddichon bod un dyn daearol a ell gael cwbl-oruchafiaeth ar hyn o gyffredinoldeb, herwydd bod Crist yn wastadol gyda 'i eglwys, ac nad rhaid iddo wrth raglaw yn ei le, megys i etifeddu'r cwbl o'i gyfoeth; nad oes un dyn byw yn meddwl yr hwn y gall ẏni'r eglwys gyffredinol, sef, pob mangre, a phob darn o'r holl fyd: nac un dyn a ddichon drefnu a llywodraethu 'r cwbl mewn cyfiawnder a chymmwysder: fod yr holl Apostolion (fel y dywed *St. Cyprian*) o'r un awdurdod y naill a'r llall; fod pob un o honynt yr un peth ag ydoedd *Pedr*: darfod i Grist ddywedyd wrthynt i gyd, *Porthwch*: a dywedyd wrth bob un o honynt gystal a'u gilydd, 'Ewch i'r holl fyd:' a dywedyd wrthynt bob un, *Dysgwch yr efengyl i bawb*, ac (fel y dywed *Sant Ierom*) fod yr holl Esgobion o'r un oruchafiaeth, ac o'r un fath offeiriadaeth, pa le bynag yn y byd oll y byddont, ai yn *Rhufain*, ai 'n *Eugubium*, ai'n *Constantinople*, ai ynte 'n *Rhegium*. Ac (fel y dywed *Cyprian*) nad oes onid un Esgobaeth, a bod pob Esgob yn dal darn pybyr o hono. Dywedyd yr ym hefyd, yn ol barn-edigaeth y Gymanfa-Cynghor a fu'n y dref *Nicea*, nad oes i *Esgob Rhufain* mwy o rwysg a goruchafiaeth ar eglwys Dduw, nag sydd i'r patrieirch ereill, sef o *Alexandria*, ac o *Antiochia*. Ac am *Bab Rhufain*, yr hwn a fyn yr awrhon alw pob peth ger ei fron ei hun, oni wna ef a ddylai; onis gwasanaetha ef y sacramentau; onis hyffordda ef y bobl; oni rybuddia ac oni ddysg ef hwy; dywedyd yr ydym nad yw iawn mo'i alw, nac yn Esgob, nac yn offeiriad. Canys (fel y dywed *St. Awstin*) enw gwaith, ac nid anrhydedd yw Esgob; herwydd ef a fynnai 'r gwr hwnw gydnabod âg efo'i hun, nad Esgob mo honaw a gais ddwyn rhwysg iddo 'i hun heb wneuthur lles-âad i ereill. Na ddichon na'r Pab, na neb arall yn y byd, fod yn ben i'r holl eglwys, neu'n Esgob hollawl universalaidd, neu gyffredinol, mwy na bod yn *Briod*, yn *Olëuni*, yn Iechyd, ac yn Fywyd i'r eglwys; canys y rhagorfraint, a'r enwau hyn, ydynt yn briodol, ac

Digitized by Google

yn unig yn gyfaddas i Grist ei hun, ac nid i neb arall. Hefyd na adawodd un Esgob Rhufain erioed mo'i alw gerfydd y fath enw balch, cyn amser *Phocas* yr amherawdwr, yr hwn (fel y gwyddom) ymddercha-fodd ei hun i'r amherodraeth drwy frad ac echrysedd, gan ladd ei feistr *Morys* yr amherawdwr: yr hyn oedd ynghylch y chwe-chanfed a'r deugeinfed flwyddyn ar ddeg ar ol geni Crist. Heblaw hyny ddarfod i'r Gymanfa-Gynghor a gynnaliwyd yn nhref *Carthago* wahardd yn eglur na chai Esgob yn y byd mo'i enwi yn Esgob goruchaf, nac yn ben-offeiriad. A chan fod Esgob Rhufain y pryd hwn yn mynu ei alw felly, gan gymmeryd arno benaethiad nid yw eiddo ef; hebl law iddo 'n amlwg wrthwynebu yr hen gymanfa-gynghorau a'r tadau; yn ychwaneg i hyn, os myn ef goelio *Gregori* ei gydymaeth ei hun, cymmeryd arno y mae ef enw balch annuwiol, echryslawn, anghrist neu gawr. A dywedyd yr ydym mai efe yw brenin y balchder; mai efe yw Lucifer sy'n ei wthio ei hun o flaen ei frodyr: darfod iddo ymadael â'r ffydd, ac mai efe yw rhagflaenorwr anghrist.

Dywedyd yr ydym, mai dyledus yw, drwy alwedigaeth ddeddfol a gweddus drefn, gyflëu gweinidog i lywodraetha Eglwys Duw, ac na ddichon neb frathu i mewn i'r gyssegr weinidogaeth, wrth ei amcan a'i drachwant ei hun: ac o ran hyny, mwy o lawer yw'r cam y maent hwy yn ei wneuthur â nyni, gan na thawant a dywedyd nad ydys yn gwneuthur dim yn ein plith ni mewn trefn, na gweddeidd-dra, eithr pob peth yn anmhwyllus ac yn bendra-mwnwgl: a bod yn gymmaradwy genym ni, adael i bob math a'r ddyn fod yn offeiriad, fod yn athro, fod yn ddehonglydd yr ysgrythyr lân.

A dywedyd y'mhellach yr ym, rhoddi o Grist i'w weinidogion gwbl allu i rwymo, i ryddâu, i gau, ac agoryd: Ac nad yw'r swydd i ryddâu ddim amgen, onid y naill ai cynnyg o'r gweinidog (drwy bregethiad yr Efengyl) haeddedigaethau Crist, a gollyngdod o'u pechodau i'r sawl a fo gostyngedig eu calonau

Digitized by Google

mewn gwîr edifeirwch, gan draethu iddynt ddïau faddeuant a gobaith iechyd tragywyddol; ai ynte, ennill o'r gweinidog drachefn, a dwyn adref a dad-roddi i fewn teulu ac undod rhai ffyddlon, y sawl edifarhaus a anfoddlonasant galonau eu brodyr drwy gamwedd hynod a chyhoeddus, wedi iddynt ymneilldu am hyny, ac ymddyeithro (yn ei herwydd) oddiwrth gyffredin gymdeithas yr eglwys, a chorph Crist.

Ac yr ydym ni 'n dywedyd, fod un yn arfer yr awdurdod i rwymo, cyn fynyched ag y cauo efe borth teyrnas nefoedd yn erbyn yr anghrediniaid a'r rhai cyndyn, gydâ thraethu o honaw ef iddynt lwyr ddial Duw, a thragywyddawl gospedigaeth; neu ynte cynnifer gwaith ag y cauo efe allan o fynwes a chofleidiad yr eglwys, y rhai a esgymunwyd yn gyhoeddus. Dïau pa farn bynag, yn y modd hwn, a roddo gweinidogion Duw, fod hyny mor gwbl gymmeradwy a chyn foddloned gan Dduw ei hun, ag iddo yntau ryddâu a rhwymo yn y nefoedd, pob peth a ryddêir, neu a rwymir drwy eu gwaith hwy ar y ddaear.

Yr ydym ni yn dywedyd mae agoriadau â'r rhai y gellir cau neu agoryd teyrnas nefoedd, ydyw gwybodaeth y 'sgrythyrau, megys hefyd y mae *Chrysostom* yn dywedyd; yw dehongliad y gyfraith; (fel y mynegodd *Tertulian*) yw gair Duw; (fel y tystiolaethodd *Eusebius*) A choelio yr ydym gaffael o ddysgyblion Crist y gallu hwn, nid i wrando dirgel gyffes, a sisial y bobl, fel y mae 'r offeiriadau offerenllyd yr amser hwn yn arfer y'mhob man (ac felly 'n arferu megys na bai rhinwedd na rhuid wrth yr agoriadau i ddim arall yn y byd ond i hyny yn unig) eithr fel y gallent fyned i ddysgu ac i gyhoeddi yr efengyl i bawb, megys y byddent arogl bywyd i fywyd i'r crediniaid, ac arogl marwolaeth i farwolaeth i'r anghrediniaid a'r rhai anffyddlon: Ac fel yr agorid â gair Duw (megys agor drws âg agoriad) feddyliau y rhai duwiol cystuddiedig; gan edifarâu o honynt o'u beiau a'u buchedd o'r blaen, ar ol iddynt ddechreu gweled goleuni 'r efengyl a chredu y'Nghrist. A thuag at am y rhai annuwiol cyndyn ni fynant gredu

Digitized by Google

nac ymchwel o gyfeiliorni, eu gadael hwy megys yn gloiedig wedi eu cau allan, fel y ffynant waeth waeth, megys y mynegodd Saint Paul. 2 Tim. 3.

Hyn, meddwn ni, yw deall yr agoriadau; ac yn y modd hwn y mae cau neu agoryd cydwybodau dynion. Cyfaddef yr ydym mae'r offeiriad sydd farnwr yn yr achos hwn: eithr etto, er hyny, nad dyledus iddo (fel y dywed Saint *Ambros)* roi hawl, a'r oruchafiaeth, ac awdurdod fel pe bai yn eiddo ef. Ac am hyny rhodd Crist sèn i'r 'Sgrifenyddion a'r Phariseaid luddewaidd (o herwydd eu hesgeulusdra hwy 'n dysgu 'r bobl) Gwae chwi (ebr efe) 'Sgrifenyddion a Phariseaid, y rhai a ddygasoch ymaith agoriadau 'r wybodaeth, ac a gauasoch deyrnas nefoedd o flaen dynion. Luc 11. 52. Mat. 23. 13. A chan nad yw'r agoriad, â'r hwn yr agorir i ni ffordd i deyrnas Duw, ddim amgen onid gair yr efengyl, a deongliad y gyfraith a'r 'sgrythyrau glân, dywedyd yr ydym, yn ddifadden, lle ni bo'r gair hwn nad oes yno mo'r agoriad ychwaith. A chan na roddwyd ond gair o'r un fath i bawb; ac nad oes ond un unig agoriad yn perthyn i bawb; nid oes hefyd, meddwn ni, ond un unig allu i bawb o'r gweinidogion i gau ac i agoryd. Am Bab Rhufain, er bod ei ragrithwyr yn atganu iddo yn wenieithus y geiriau hyn, Mi a roddaf i ti agoriadau teyrnas nefoedd, Mat. 16. 19. (fel pe na bai gyfaddas y geiriau hyny o'r efengyl i neb byw arall ond i'r Pab ei hun,) dywedyd yr ydym, oni phair ef i gydwybodau dynion ddarostwng yn ystwyth i air Duw; nad ydyw ef nac yn agoryd, nac yn cau, ac nad perchen yr agoriadau mo honaw. A phe rhoem ei fod yn dysgu ac yn hyffforddi y bobl, (yr hwn beth ni a fynem pes gwnai ef o'r diwedd yn ddihoced; neu pe bai wiw ganddo feddwl unwaith fod hyny yn ddyledus arno, ac yn ddarn o'i swydd) etto er hyny, nid ydyw, meddwn ni, ei agoriad ef nac yn well, nac yn hytrach, nag agoriadau rhai ereill. Herwydd pwy a wnaeth ragor rhyngddo ef a'r lleill? Pwy a ddysgodd iddo ef agoryd yn gyfarwyddach, neu ryddâu yn well nag ereill o'i frodyr?

Dywedyd yr ydym, mai sanctaidd ac anrhydeddus yw priodas y'mhob rhyw a math a'r ddynion; sef, yn y

Digitized by Google

patricirch, yn y prophwydi, yn yr apostolion, yn y merthyron, y'ngweinidogion yr eglwys, ac yn yr esgobion; ac fel y dywed *Chrysostom*, mai rhydd a gweddus ydyw i wr priod gymmeryd arno mewn periodas, iadd ac urddau esgob. Hefyd, megys y dywed *Sozomen* am ysbrydion, a *Nazianzen* am ei dad ei hun, nad dim gwaeth, eithr gwell o lawer y gwasanaetha esgob astud daionus yn ei weinidogaeth, o ran bod yn briod. Athrawiaeth cythreuliaid, meddwn ni (fel y dywed Saint Paul) 1 Tim. 4. ydyw 'r gaeth gyfraith hono sydd yn dwyn rhyddid dynion o'u hanfodd oddi arnynt, gan beri iddynt fyw heb briodi. Ac er y pryd y dechreuodd y gyfraith a'r caethiwed hon, ddarfod dygwydd peth rhyfedd o feiau a bryntni yn mysg gweinidogion Duw, drwy amrafael erchyll ddrygioni; megys cyfaddef yr esgob o *Augusta* a *Faber*, a'r Abbad *Panormitan* a *Latomus*, a'r gwaith tri-rhanog wedi ei gyssylltio wrth yr ail gyfran o'r cynghorion: ac fel y maegweision dewrion ereill y'mhlaid y Pab, ac ystyriaeth yr achos, a befys pob ystori yn eglur ddangos. Herwydd gwir a ddywedodd *Pius* yr ail, Pab Rhufain, ganfod o hono ef lawer achos paham y dygid wrageddd priod oddiar gleiriaid; eithr gweled o hono ef fwy o achosion rhesymol, ac anghenrheidiol, paham y dylid rhoi iddynt eu gwragedd drachefn.

I Derbyn a chofleidio yr ydym yr holl ysgrythyrau cyssegr-lan, o'r hen a'r newydd Destument; gan gwbl ddiolch i'n gwir Dduw, a drefnodd i ni hyn o olcuad i'w gael yn wastadol ger bron ein llygaid; rhag ofn i ddichellion dyn, neu faglau diafol ein dal a'n dwyn ymaith i gelwyddau a chyfeiliorni. Y 'sgrythyrau hyn, meddwn ni, ydynt leisiau a lleferydd nefol, drwy y rhai y darfu i Dduw lysbysu i ni ei ewyllys ef; yn y rhai yn unig y dichon calon dyn gwbl orphwys; fod wedi cynnwys yn y rhein'y yn aml gyflawn, ac yn ddigonol, bob peth rheidiol i'n hiechydwriaeth ni, fel y darfu i *Origen*, *Clawstin*, *Chrysostom*, ac i *Cyril* draethu mae'r rhein'y ydynt rym, a nerth Duw i gael iechydwriaeth: Mae y rhein'y ydynt wadnau a seiliau y prophwydi a'r apostolion, ar y rhai yr adeiladwyd Eglwys Duw: Mai

Digitized by Google

hwynt hwy ydynt gwbl unionder, drwy'r hyn y gellir gweled a gwybod o ydyw yr eglwys yn gogwyddo mewn amryfusedd, ai nid yw: ac at y rhai y dylid galw holl athrawiaeth yr eglwys i wneuthur cyfrif. Ac yn bendifaddeu na ddylid gwrando ar gyfraith, na threfn, na deddfod yn y byd, yn erbyn y 'sgrythyrau glân; pe rhoem a dyfod Saint Paul ei hun, neu angel o'r nefoedd, i ddysgu dysion yn amgenach i hyn.

Derbyn a chofleidio yr ydym sacramentau yr eglwys, sef yw hyny, y sawl gyssegr arwyddion a'r seremoniau y rhai a fynodd Crist i ni eu harfer, megys yn y rhein'y y gosadai efe o flaen ein llygaid ni, ddirgelwch ein hiechydwriaeth, fel y gallai ef hefyd gadarnâu yn fywiocach y ffydd sydd genym yn ei waed ef, gan blanu ei rad yn ein calonau: Ac, fel y dywed *Tertulian, Origen, Ambros, Awstin, Ierom, Chrysostom, Basil, Dionisius*, ac ereill o'r tadau catholic, felly, meddwn ninnau, nad yw 'r Sacramentau hyny ddim amgen onid lluniau, arwyddion, nodau, printiadau, eilunau, elfenau, seliau, llaw-nodau, cyffelybiaethau, tebyg-bethau, lluniadau, meddylfadau, a rhag-gofiadau, Nid ammhëuwn ychwaith gyfaddef gydâ'r tadau sanct aidd uchod, mai talm o eiriau canfodedig neu gweledig, ydyw 'r Sacramentau hyny, mai seliau cyfiawnder, ac arwyddion rhadau ydynt. Traethu hefyd yr ydym, yn hyffordd, fod yn rhoddi i'r rhai crediniol yn Swper yr Arglwydd, gorph a gwaed yr Arglwydd Crist, sef, cnawd Mab Duw, yr hwn sydd yn bywiocâu ein heneidiau ni; y bwyd sydd yn dyfod oddi fry; porthiant y difarwolaeth; rhad, gwirionedd, a bywyd. Ac mai cymmun corph a gwaed Crist yw 'r swper hwnw, drwy gyfraniad yr hwn beth, yr ydym yn cael ail fywyd, nerth a phorthiant i dragywyddoldeb: a thrwy hyny yn cael ein cyssylltu, ein cyd-gnawdu, a'n gwneuthur yn un â Christ, fel y gallom aros ynddo ef, ac yntau ynom ninnau.

Eithr cydnabod a chyfaddef yr ydym ddau Sacrament, y rhai yn ein barn ni a ddylent gael eu galw wrth yr enw priodol hwnw, sef, Sacrament y bedydd, a'r llall a elwir Swper yr Arglwydd. Y cynnifer hy-

Digitized by Google

o Sacramentau a welwn wedi eu rhoddi a'u cyssegru gan Grist; ac oeddynt gymmeradwy hefyd gan *Ambros* ac *Awstin*, yr hen dadau. Y bedydd, meddwn ni, sydd Sacrament o ollyngdod pechodau, ac o'r ymolchiad sydd eiddom y'ngwaed Crist. Oddiwrth yr hwn Sacrament ni ddylid gwahardd neb a fyn gymmeryd arno enw Crist; yn gymmaint ag nad rhydd gwahardd plant ieueinc Cristionogion, et mwyn eu geni mewn pechod, b'rhod yn deiryd i dylwyth Dduw.

Dywedyd yr ydym fod Swper yr Arglwydd yn Sacrament, sef, yn arwydd neu wystl hynod corph a gwaed Crist; yn yr hyn yr ydys yn rhoi megys ger bron ein llygaid marwolaeth ac adgyfodiad Crist, a pheth bynag a wnaeth ef yn ei gnawdoliaeth; fel y rhoddem ddoleh herwydd ei farwolaeth ef, a'n gwarediad ni. Ac felly y gallem wrth fynych arfer y Sacramentau; adnewyddu beunydd coffaedigaeth am hyn: fel y gallem hefyd gael ein porthi â chorph ac â gwaed Crist, i obaith yr adgyfodiad, ac i fywyd tragywyddol, gan fod yn gwbl ddiau genym, mai 'r un peth i borthi ein heneidiau yw corph a gwaed Crist, ag ydyw 'r bara a'r gwin i borthi ein cyrph. I'r wledd hon yn ein barn ni, y dylid gwahodd pobl Dduw, fel y gallent bawb fod yn gyfranogion yn eu mysg eu hunain, gan amlwg ddangos a thystiolaethu y gobaith a'r gyndeithas sydd genddynt bawb gyd â'u gilydd yn Nghrist Iesu. Ac am hyny os bai neb a fynai ddim onid edrych ar y cymmun sanctaidd, heb fod yn gyfranog o honaw, hwnw a'ga'i ei esgymuno gan yr hen dadau ac Esgobion Rhufain yn y brif Eglwys, megys dyn echryslawn heb gred ganddo. Yr hyn beth ydoedd arferedig cyn clywed sôn am offeren neillduol yn y byd. Nid beilli Cristion y pryd hyny a gymmunai wrtho ei hun, ail lleill yn edrych arno. Am hyny y gwnaeth *Calixtus* drefn ac ordinâad a'r gymmuno o bawb hwyn-gynt ag y darfyddai cyssegru, oddieithr bod yn well gauddynt neillill o'r tu allan i ddrws yr eglwys. Herwydd felly (ebr efe) yr archodd yr apostolion, ac mae'r sanctaidd eglwys Rhufain yn cadw rhagddi. Hefyd, pan ddel y bobl i gymmuno, fe ddylid rhoi 'r Sacrament iddynt

Digitized by Google

dan y ddeuryw (sef bara a gwin) oblegid felly y gorchymynodd Crist; felly y darfu i'r apostolion dreiliu, a'r hen dadau a'r esgobion catholic a gadwasant ac a ganlynasant y ffordd hon. A'r neb a wnelo 'n amgenach i hyn, sydd euog o gyssegr-ledrad, fel y dywed *Gelasius*: Am hyny diffaith iawn y mae ein gwrthwynebwyr ni yn myned rhagddynt, ac nid amgen na 'speilwyr ydynt am draws-wthio allan, a chwbl wahardd y cymmun sanctaidd; a hyny y'ngwrthwyneb gair Duw, heb awdurdod un hen Gymanfa Gynghor, heb un hen athro catholic, heb gyffelybrwydd o'r fath beth yn y brif eglwys, heb ystyriaeth yn y byd; gan gadw, a chynnal neilldnol fferennau, a lliaws o sacramentau; yn erbyn diau orchymynion ag archiad Crist: a hefyd yn erbyn holl henafiaeth.

Y bara a'r gwin hwnw (meddwn ni) ydynt sanctaiddiol a nefol ddirgeledigaethau corph a gwaed Crist, ac yr ydys yn y Sacrament hwn yn rhoddi i ni Grist ei hun yr hwn sydd wir fara y bywyd tragywyddol, yr hwn yr ydys yn ei roi i ni mor gwbl, ac mor gyflawn, ac nad oes dim wirach na bod o honom yn cymmeryd ei wir gorph a'i waed ef drwy ffydd. Nid ydym ychwaith yn dywedyd hyn, megys pe baem yn tybied ddarfod cwbl newidio a diddymu rhywiogaeth y bara a'r gwin; fel y darfu i lawer freuddwydio yn yr oesoedd diweddaf hyn, heb fedru o honynt erioed etto gytuno rhyngddynt eu hunain ynghylch y brenddwyd hwn. Ac nid hyny oedd feddwl Crist, fwrw o'r bara gwenith ymaith ei rywiogaeth ei hun, a chymmeryd math a'r dduwioldeb newydd eithr yn hytrach, fel y gallai ef ein newid ni, a'n tros-uno i'w gorph ei hun, megys y dywed *Theophilact*. Beth a ellir ei ddywedyd yn hynotach nag a draethodd *Ambros*, sef, fod y bara a'r gwin yr un fath ag a oeddynt o'r blaen, ac er hyny eu bod hwy wedi newidio i beth arall: Neu y peth a ddywedodd *Gelasius*, nid yw sylwedd y bara, na rhywiogaeth y gwin yn peidio neu'n diflanu: Neu y peth a ddywedodd *Theodoretus*, sr ol sanctaiddio'r arwyddion dirgeledig, nid ydynt yn bwrw ymaith eu rhywiogaeth eu hunain: (herwydd aros y mae yn y sylwedd, hun, a'r rhyw

Digitized by Google

oedd ganddynt o'r blaen.) Neu y peth a ddywedodd *Awstin*, Bara a'r caregl, yw 'r peth a welwch; a hyn mae'r llygaid yn dangos; eithr y peth a fyn eich ffydd chwi ei ddysgu, yw hyn: mai corph Crist ydyw 'r bara, a'i waed ef ydyw 'r caregl. Neu'r peth a ddywedodd *Origen*, 'Y bara yr hwn yr ydys yn ei sancteiddio drwy air Duw, tuag at am ddeunydd bara, myned i'r bol y mae ef, ac fo'i bwrir allan i'r dommen:' Neu y peth a ddywedodd Crist, nid yn unig cyn cyssegrü'r caregl, eithr wedi'r cynnun, Nid yfaf ond hyny o'r ffrwyth yma o'r winwydden. Luc 22. Hawdd yw gwybod ynte, mai gwin, ac nid gwaed ydyw ffrwyth y winwydden. Ac wrth ddywedyd hyn, nid ydym yn diystyru Swper yr Arglwydd, neu'n dysgu i ereill nad yw y sacrament hwn amgen na seremoni oerllyd, heb lesâad ynddi, fel y mae llawer yn cambaeru arnom. Herwydd dywedyd yr ydym, mai diau, a gwir iawn ydyw, fod Crist yn ei roi ei hunan i ni yn ei Sacramentau: sef, yn y bedydd, fel y gallom ei wisgo ef am danom: ac yn y swper, fel y gallom drwy ffydd ac ysbrydoliaeth, ei fwyta ef, a chael bywyd tragywyddol drwy rinwedd ei groes a'i waed ef. Ac nid ydym yn adrodd hyn yn egwan, oerllyd, namyn fel coel ffrwythlon wirionedd; oblegid er nad ydym yn cyffwrdd corph Crist â safnau ac â dannedd, etto y mae genym afael arno, a'i fwyta yr ydym drwy ffydd, gwybodaeth, ac ysbryd. Diau nad ofer mo'r ffydd hono sydd yn rhoi llawn afael ar Grist; ac nid oer-wagedd y cymmerir, y peth a gymmerir drwy wybodaeth, a ffydd, ac ysbryd. Canys yn y cyssegr ddirgeledigaethau neu'r sacramentau hyn, cynnyg a rhoddi yr ydys i ni Grist ei hun yn gwbl hollol, fel y gallem wybod yn hyspys mai cig o'i gig, ac esgyrn o'i esgyrn ef ydym; a bod Crist yn aros ynom ni, a ninnau ynddo yntau.

Am hyny wrth drin y sacramentau hyn, da yr ydys yn rhybuddio 'r bobl cyn dyfod o honynt i gymmuno, gan erchi iddynt ddarchafu eu calonau, a chodi eu meddyliau tua'r nef; oblegid yno y mae ef, drwy'r hwn y gorfydd i ni gael llawn borthiant a bywyd.

Rhaid i ni (medd *Cyril*) pan ddelom i ddarbyn y

Digitized by Google

sacrament hwn, roi diofryd meddyliau bydol, ac amcanion ofer. A'r Gymanfa Gynghor yn Nicea, fel y mae rhai yn ei hadrodd yn Groeg-iaith, sydd yn gwahardd i ni fod âg isel feddyliau genym, neu grynu o honom tuag at y bara a'n gwin a roer ger ein bron. A dywedyd yr ydym fel y 'sgrifenodd *Chrysostom* yn gyfaddas iawn, mai cnawd Crist ydyw'r corph marw, a nimnan ydym yr eryrod: Ystyrieth yr hyn beth, ydyw fod yn rhaid i ni ehedeg yn uchel os mynwn ddyfod at gorph Crist. Canys (medd *Chrysostom*) bwrdd yr eryrod ac nid bwrdd y cogfrain yw hwn. A megys y mynegodd *Cyprian*, bwyd yr enaid ydyw'r bara yma, ac nid bwyd y bol. Ac, medd *Awstin*, pa fodd y cymmeraf afael arno fo sydd absen? Pa fodd yr estynaf fy llaw i'r nef i gael gafael arno fo sydd yn eisteddyno? Atebodd, estyn dy ffydd hyd yno, a thi a gefaist afael arno.

Ni allwn ni ddyoddef o fewn ein heglwysi ni ffeiriau, a marchnadoedd, a phrynu a gwerthu fferenau, na hefyd dwyn o amgylch ac addoli 'r bara, na'r fath eulun-addoliaeth a choeg gabledd; yr hyn bethau nid oes yr un o'n gwrthwynebwyr a ddichon ddywedyd ddarfod i Grist na'r apostolion eu hordeinio a'u gadael i ni. Nid neb achos yr ydym yn beio ar esgobion Rhufain am iddynt, heb air Duw, heb awdurdod y tadau sanctaidd, heb arfer henafiaeth, eithr ar ol ffordd newydd, nid yn unig osod bara'r cymmun ger bron y bobl i'w addoli megys Duw, namyn hefyd peri dwyn y bara hwnw ar geffyl rhygyngog gydâ hwynt y'mhob taith, megys y bu arferedig gynt ddwyn amgylch ogylch tân y Persiaid, a chrair y dduwies a elwid Isis: felly hwythau a ddarfu iddynt ddwyn sacramentau Crist i blith chwareyddion, i'w dangos i'r bobl, nid er dim, ond llenwi llygaid y gynnulleidfa drwy ryfeddiad lled-ynfyd, a choeg ofredd; a hyny 'n peth y dylid curo i'n calonau ni farwolaeth Crist; ac yn yr hyn y dylid cwblau dirgelweh ein dad-bryniad drwy barch a sangteiddrwydd. Heblaw hyny, lle y maent hwy yn dywedyd, ac yn peri i rai ansynhwyrol goelio, allu o honynt hwy drwy rinwedd eu fferenau, ranu a chyflëu, fel y mynont eu hun, er lles i ddynion, holl

Digitized by Google

ryglyddiad marwolaeth Crist: (nid anllai, er na wyt nemor un beth y maent arno) nid yw eu helynt hwy yn hyn o beth ddim onid gwatwarwch, a chwynip Paganaidd, ac ynfydrwydd. Herwydd nid gwaith yr offeiriad fferenllyd, eithr ein ffydd ein hunain, sy'n cyfodi croes a marwolaeth Crist, er budd, a lles i ni. Medd *Awstin*, y ffydd sydd gan ddynion yn y sacramentau ac nid y sacramentau, a'u cyfiawnâ hwynt. Ac, medd *Origen*, Crist sydd offeiriad, ac efe yw'r offrwm, ac efe ydyw'r cymmod-iawn, yr hwn gymmod-iawn sydd yn dyfod i bawb drwy ffydd. Felly yn y modd hyn (meddwn ni) ni wna'r sacramentau les yn y byd i'r rhai byw, heb ffydd; a llai o lawer i'r rhai meirw. A thuag at am eu ffrost hwy am eu purdan, er cyfaddef o honom nad ydyw hwnw beth hwyr iawn wedi codi yn eu plith hwy; nid yw ef er hyny, ddim amgen onid ffolder, a choel gwrach yn y lludw.

Yn wir *Awstin* sy weithiau yn dywedyd fod y fath le a'r purdan hwnw: weithiau ereill nid yw ef yn gwadu na ddichon bod y fath le: weithiau ammeu, ac weithiau drachefn gwadu y mae ef, nad oes mo'r fath beth: gan dybied ddarfod twyllo dynion yn hyny drwy 'r aswyl serch y maent hwy yn ei ddwyn i'r rhai meirw oedd hoff ganddynt. Er hyny oll, o'r unig amryfusedd hyn, y tyfodd cymmaint twf a chynnauaf offeren-ffeiriadau a phan oedd arferedig werthu fferenau yn mhob cilfach, temlau Duw a ddigwyddasant yn dafarnau gwerth; gan wneuthur i ddynion truain goelio, nad oedd ddim amgen rheitiach eu prynu: Gwir yw, nad oedd ddim yn dwyn mwy elw i'r offeiriaid o'i werthu nâ fferenau. Tuag at am luosogrwydd y seremoniau ofer, ni a wyddom ddarfod i *Awstin* gwyno yn dost o herwydd hyny yn ei amser ef; achos paham y darfu i ni dori ymaith lawer o honynt, er mwyn gwybod o honom fod cydwybodau dynion mewn trafferth, ac eglwys Duw mewn gorthrech o'u plegid. Cadwasom gydâ ni, er hyny, mewn parch, nid yn unig y pethau a wyddom eu traddodi o'r apostolion i ni, eithr pethau ereill hefyd y rhai a dybiasom y gallem eu dyoddef yn ddiniwed i'r eglwys, o ran fod gofal genym (fel yr

Digitized by Google

erchis Paul) am gwblâu bob peth yn y gyssegr-gynnulleidfa drwy drefn a gweddus-dra. Pob peth a'r ydoedd gau-addoliaeth, neu ddifudd, neu fryntni, neu watwarwch, neu yn erbyn y 'sgrythyrau glân, neu yn anghyfaddas i ddynion pwyllus, fel y mae heddyw anneirif o bethau yn nghrefydd y Pab, y rhein'y a ddarfu i ni eu bwrw ymaith yn ben-difaddeu, er mwyn na chlywem ar ein calonau adael llygru gwir wasanaeth Dduw drwy'r fath ofregedd. Dywedyd ein gweddïau yr ydym, fel y maent gymhwys, yn yr iaith y mae'r bobl yn ei deall, megys (yn ol cynghor Saint Paul) y gallo'r bobl gael lles cyffredinol drwy gyffredinol weddïau; modd yr arferodd holl dadau duwiol a'r esgobion catholic, yn yr hen a'r newydd destament, bob un o'r ddau, weddïo eu hunain, a dysgu i'r bobl weddïo: rhag i ni (fel y dywedodd Saint *Awstin*) megys yr adar paratau, a'r gweilch, gymmeryd arnom ddywedyd y peth nis gwyddom.

Nid oes genym gyfryngwr na gweddïwr arall drwy 'r hwn y down at Dduw, onid Iesu Grist; yn enw 'r hwn yn unig, mae'i dad ef yn caniatâu pob peth. Eithr peth cywilyddus, a llawn o anghrediniaeth ydyw'r hyn sy gyffredinol yn mhob man, yn eglwysi ein gwrthwynebwyr, fynu o honynt gael rhifedi anneirif o seintiau i weddïo drostynt, a hyny yn hollawl heb awdurdod gair Duw, a bod fel y dywedodd y prophwyd Jeremiah, cynnifer o seintiau ac sydd o ddinasoedd, neu ychwaneg, a'r bobl (druain gwerin) ni wyddant pa'r saint oreu iddynt ymgais âg ef. A hefyd er bod cymmaint nifer o seintiau na ellir mo'u rhifo, etto 'r gwyr hyn a osodasant gopinod o ddyledus gamp, a chyfaddas swydd pob un o honynt, nid amgen na pheth a ddylai y seintiau ei geisio ar law Duw, a pheth a ddylent ei roddi, â'i gwblâu, o'u gwaith eu hun. Heblaw hyn i gyd galw y maent (nid yn unig yn annuwiol, eithr yn ddigywilydd) ar Fair forwyn, mam Crist, gan erchi iddi goffâu ei bod hi yn fam, a bod yn gymmesur iddi orchymyn ei mab, a chymmeryd arni allu ag awdurdod mam ar ei hetifedd.

Digitized by Google

Cyfaddef yr ydym eni pob dyn mewn pechod, a bod pawb yn treiglo eu heinioes mewn pechod: na ddichon neb ddywedyd (mewn gwirionedd) fod calon lân ganddo: dywedyd yr ydym nad yw'r dyn cyfiawnâ onid gwas di-fudd: hefyd mai perffaith ydyw cyfraith Dduw, a mynu o honi gael ufudd-dod perffaith genym ni: Na allwn ni mewn modd yn y byd, gyflawni'r gyfraith hon yn y bywyd yma: Ac nad oes un dyn a ddichon gael ei gyfiawnâu drwy ei haeddedigaethau ei hun ger bron Duw: Ac am hyny, nad oes genym nodded, na chyrchfa arall i ddianc ati, eithr yn unig at drugaredd Dduw ein tad drwy Iesu Grist, dan gadarn-goelio a hyfforddi ein meddyliau mai efe sy'n cael maddeuant i ni o'n pechodau; a golchi yn lân holl fryntni ein pechodau ni yn ei waed ef: ddarfod iddo fo heddychu pob peth drwy waed ei groes: ddarfod iddo fo gwblâu a chyflawni pob peth drwy'r unig aberth hwnw a offrymodd ef unwaith ar y groes. Ac am hyny pan rodd ef yr ysbryd i fynu, y dywedodd efe, 'Gorphenwyd,' megys mynu o honaw ef arwyddocâu ddarfod yr awrhon gwbl-dalu pris a phridwerth dros bechodau holl rywiogaeth ddyn. Od oes neb yn tybied na wasanaetha yr aberth hwn, elont ar nawdd Duw, a chesiont un arall a fo gwell. Nyni'n wir, oblegid gwybod o honom mai hwn yw'r unig aberth, ydym foddlon genym ef yn unig, heb edrych am un arall. Ac oblegid nad oedd hwn ond unwaith i'w hoffrymu, nid ŷm ni yn peri adnewyddu 'r offrwm hwnw drachefn: Ac o herwydd bod yr aberth hwn yn gyflawn ac yn berffaith y'mhob rhan ac ystyriaeth, nid ydym ni yn gosod yn lle hwnw mo'r aberthau i barâu 'n wastad yn ol eu gilydd.

Yn ychwaneg, er dywedyd o honom nad oes i ni ddim gobrwy drwy ein gweithredoedd ein hunain, eithr gosod o honom holl hanfod ein hiechydwriaeth yn Nghrist ei hun, etto er hyny nid ydym yn dywedyd y dylai dynion fyw mewn rhyddid a maswedd, megys na bai raid i Gristion ddim amgen na'i gred, a'i fedydd; ac na cheisid ond hyny ganddo: canys ffydd gywir

sydd fywiog a ffrwythlawn, ac ni ddichon fod yn segurllyd. Llyma wele'r modd yr ydym ni'n dysgu'r bobl; ddarfod i Dduw ein galw ni, nid i loddest ac anlladrwydd, eithr, fel y dywedodd St. Paul, i weithredoedd da, fel y gallem rodio ynddynt: a darfod i Dduw ein dwyn ni oddiar allu'r tywyllwch i wasanaethu y Duw byw. Megys y gallem dòri ymaith holl weddillion pechod, a gweithio ein hiechydwriaeth mewn ofn a chrynfa, fel y bo hynod fod ysbryd y sancteiddrwydd yn ein cyrph, a Christ ei hun drwy ffydd yn trigo o fewn ein calonau.

Y'mhellach, credu yr ydym am y cnawd yma, yn yr hwn yr ŷm yn byw, er iddo ar ol marwolaeth fyned yn bridd, etto yn y dydd diweddaf y dychwel ef i fywyd drwy waith Ysbryd Crist sy'n trigo ynom: a diau ydyw, beth bynag a ddyoddefom er mwyn Crist yn y cyfamser, y sych ef y pryd hyny bob deigr wyl-ofain o'n llygaid; ac y cawn ni drwyddo ef fwynâu bywyd tragywyddol, a bod byth gydâg ef, mewn gogoniant. Amen.

Llyma wele'r echryslawn heresi hono, am yr hyn y mae Pab Rhufain yr awrhon, yn barnu ac yn bwrw ar goll y darn mwyaf o'r byd, heb wrando erioed etto ystyriaeth eu hachos hwynt. Cymhwysach fuasai iddo estyn cyfraith yn erbyn Crist a'r Apostolion, a'r tadau sanctaidd; herwydd o honynt hwy nid yn unig mae hanfod, eithr dechre, a dosparth y grediniaeth hon: oddieithr i'r Pab a'i blaid ddywedyd (fel y gwnant ysgatfydd) nad ordeiniodd Crist y cymmun sanctaidd i'w ranu y'mysg y rhai ffyddlon; neu ddarfod i Grist, a'r Apostolion, a'r hen dadau, ddywedyd offerenau neillduol y'mhob congl o'u temlau, weithiau ddeg, weithiau ugain, mewn un diwrnod: neu ddarfod i Grist a'r Apostolion wahardd yr holl gyffredin-bobl oddiwrth sacrament ei waed ef: neu na's galwodd *Gelasius* (cu hathro hwynt) yn gyssegr-ledrad y peth y maent hwy yn ei wneuthur heddyw y'mhob man, gan farnu yn Heretic y neb a wnelo amgen. Neu na ddywedodd *Ambros, Awstin, Gelasius, Theodoret, Chrysostom,* ac *Origen,* ŷ geiriau hyn: Y bara a'r gwin yn y sacrament

Digitized by Google

ydynt yr unrhyw ag oeddynt o'r blaen: y peth yr ydys yn ei weled ar y bwrdd sanctaidd, bara ydyw: nid ydyw sylwedd y bara, a naturiaeth y gwin yn peidio: ni newidwyd mo sylwedd a naturiaeth y bara: y bara hwnw, cymmaintag a hanyw o ddeunydd bara, sy'n myned i'r bol, ac a fwrir allan i'r domen; neu na weddiodd Crist a'r Apostolion, a'r tadau sanctaidd, yn yr iaith y gallai'r bobl eu deall: neu na chwblâodd Crist y cwbl drwy'r unig aberth hwnw, a offrymodd ef unwaith; neu mai anmherffaith oedd yr aberth hwnw, a bod yn rhaid i ni'r amser yma wrth un arall.

Hyn i gyd a orfydd i'r Pabyddiaid ddywedyd, oni bydd gwell ganddynt (ond odid) ddywedyd yn y modd yma; fod pob cyfraith a chyfiawnder wedi ei gau a'i gloi o fewn cist ddwyfron y Pab; ac fel ni bu blyg ar dafod un o'i weision a'i weinieithyddion ef ddywedyd y dichon y Pab roddi cènad a chyd-ddwyn yn erbyn yr Apostolion, yn erbyn cynghor, yn erbyn rheoledigaethau'r Apostolion: ac nad ydyw'r Pab rwymedig i sefyll wrth siamplau, a deddfau, a chyfreithiau Crist. Nyni a ddysgasom y pethau hyn gan Grist, gan yr Apostolion, a chan y tadau sanctaidd; ac ydym yn ffyddlawn yn dysgu'r unrhyw i dylwyth Dduw; o achos pa ham, mae pen Esgob eu creíydd yn ein galw ni, y pryd hyn, yn Hereticiaid. O dragywyddol Dduw! a aeth Crist ei hun, wrth hyny, a'r Apostolion, a chynnifer o dadau sanctaidd, ar gyfeiliorn? wrth hyny, ydoedd *Origen, Ambros, Awstin, Chrysostom, Gelasius, Theodoret*, ymwrthodwyr â'r ffydd gatholig? wrth hyny, ydoedd cyt-undeb cynnifer o Esgobion a gwyr dysgedig ddim amgen onid cydfwriad Hereticiaid? neu ydyw'r pryd yma, ddamnedig ynom ni, y peth ydoedd y pryd hyny, ganmoledig ynddynt hwy; neu'r peth ydoedd yr amser hwnw, gatholig ynddynt hwy, ai sism yw hyny rhawrhon ynom ni, a hyn o herwydd newidio meddyliau dynion? neu er mwyn nad yw'n rhyngu bodd iddynt hwy, ai anwir heddyw ydyw'r peth oedd wir gynt? dangosant hwythau wrth hyny Efengyl arall, neu adroddant yr achosion pa'm y gorfydd dileu yr awrhon yn y diwedd, y pethau a gadwyd ac a fuont gymmeradwy gyhyd ac

Digitized by Google

mor gyffredinol yn Eglwys Duw. Ni a wyddom yn dda am y gair yr hwn a hynododd Crist, ac a daenodd yr Apostolion ar led, ei fod ef yn ddigon grymus i gadw ac i gynnal ein hiechydwriaeth a phob gwirionedd, a hefyd i wrth-ladd pob Heresi.

Drwy'r gair hwnw yn unig, condemnio, neu euogfarnu, yr ydym ni bob math o'r hen Heresiaid, a'r y mae ein gwrthwynebwyr yn haeru arnom eu galw a'u hadgyfodi o uffern; nid amgen na'r *Ariaid, Eutychiaid, Marcioniaid, Ebionæaid, Valentiniaid, Carpocratiaid, Tatianiaid, Nofatiaid*; ac ar fyr ciriau pob un o'r sawl oeddynt yn tybied yn annuwiol o Dduw'r Tad, neu o Grist, neu o'r Ysbryd Glân, neu o ryw ran arall o grefydd Crist: oblegid argyoeddi o'r efengyl hwy, dywedyd yr ym ninnau eu bod hwy yn ddynion echryslawn, wedi darfod am danynt, gan eu casâu a'u ffieiddio hyd y'mhyrth uffern.

Lle maent hwy yn dywedyd ein bod ni wedi ein gwahanu yn sectau, a bod rhai o honom yn mynu ein galw yn *Lutheraniaid*; ac ereill yn *Zuingliaid*; nc na fedrasom ni etto gytuno yn ein mysg ein hunain ynghylch sylwedd athrawiaeth y ffydd: beth a ddywedasent hwy pe y buasent yn amseroedd cyntaf yr Apostolion a'r tadau sanctaidd? pan ddywedai un, ar du Paul yr ydwyf fi, ar du Cephas, meddai'r llall, yr ydwyf finnau, a minnau, medd y trydydd, yn dal gydâg Apolos: pan oedd Paul yn ceryddu Pedr: pan ar soriant yr ymadawodd Barnabas â Phaul: pan oedd y Cristianogion, fel y dywedodd *Origen*, wedi eu gwahanu mewn cynnifer o bleidiau, ac nad oedd ganddynt ddim tebyg i Gristianogion ond yr enw yn unig, a'u bod hwy yn mhob peth arall yn annhebyg i Gristianogion; a'r bobl, fel y dywedodd *Socrates*, yn gwneuthur gwawd a gwatwar cyhoedd am eu penau hwy yn y chwareutâau, oblegid eu cynhenau a'u sectau; hefyd (fel y mynegodd *Constantine* yr Ymerawdwr) fod y pryd hyny cymmaint amryw ymryson ac ymsenu yn yr eglwys, nad oedd yr holl drallod a'r blinfyd a fuasai y'mlaen llaw, ddim cyffelyb iddo: pan ymrysonai *Theophilus, Epiphanius, Chrysostom,*

Digitized by Google

Awstin, Ruffinus, Ierom, y rhai oeddynt Gristianogion a thadau catholic, bob un yn erbyn ei gilydd, heb ddyben na dosparth o'u chwerwedd a'u hamrafaelion; pan oedd aelodau o'r un corph (fel y dywedodd *Nazianzen*) yn difa eu gilydd: Pan oedd gwahaniaeth rhwng y gwyr Eglwysig o'r dwyrain, a'r lleill o'r gorllewin, ynghylch bara lefeinllyd, ac amser y Pasc, yr hyn bethau nid oeddynt fawr iawn i wneuthur trin am danynt: A phan yn mhob Cymanfa Gynghor y gwnevd credo newydd a deddfau newyddion yn wastadol, beth a ddywedasai'r bobl yma (debygwch chwi) yn yr amseroedd hyny? yna pa blaid a gymmerasent hwy yn benaf? a pha blaid a wrthodasent hwy? pa efengyl a gredasent hwy? pa rai a enwasent hwy yn *hereticiaid,* a pha rai yn *gatholiciaid?* ac etto pa drin a thrallod, maent hwy yn ei wneuthur y pryd hyn, ynghylch dau enw, *Luther a Zuinglius,* megys oblegid darfod i'r ddau yma anghytuno yn rhyw beth, am hyny y dylem ni goelio eu bod hwy ill dau mewn amryfusedd; nad oedd yr efengyl gan yr un o'r ddau: ac nad oedd yr un o'r ddau yn dysgu y gwir yn iawn?

Eithr, O Dduw daionus! pa fath ddynion ydyw y rhai hyn sydd yn beio arnom ni am ymrafaelion? ac ydynt hwy eu hunain (debygwch chwi) yn cytuno yn dda? yw pob rhai o honynt hwy yn ddiammeu ganddynt beth a ganlynant? Oni bu erioed ddim ymryson, dim ymrafaelion, yn eu plith hwy? pa ham, ynte, nad yw yr *Scotistiaid,* a'r *Thomastiaid,* yn cytuno yn well yn eu mysg eu hun, ynghylch y peth y maent hwy yn ei alw, *Meritum congrui a Meritum condigni,* ynghylch pechod dechreuadol yn y wynfydedig Fair, ac ynghylch addunedau, sef, *Votum solenne, & votum simplex?* pa'm mae'r *Cannonistiaid* yn dywedyd ddarfod ordeinio y gyffes-glust drwy gyfraith ddyn, a'r ysgoleigwyr hwythau yn dywedyd ddarfod ei hordeinio drwy gyfraith Dduw? pa ham y mae ymrafael rhwng *Albertus Pighus a Chaietanus;* rhwng *Thomas a Lombardus;* rhwng *Scotus a Thomas;* rhwng *Occanus a Scotus;* rhwng *Alliensis ac Occanus;* rhwng y

Digitized by Google

Nominaliaid a'r Realiaid? ac nid wyf fi yn crybwyll ætto am gynnifer amrafaelion y ffrierod ar mynachod, fod rhai o honynt yn cyfleu sancteiddrwydd mewn bwyta pysgod, ereill mewn bwyta lysieu: rhai mewn gwisgo esgidiau, ereill mewn sandalau; rhai mewn gwisg liain, ereill mewn gwisg wlan; rhai o honynt yn gwisgo dillad gwynion, ereill dillad duon: rhai wedi eilio eu corynau yn lletach, ereill yn gyfyngach; rhai yn myned â gwadnau dan eu traed, ereill yn draed-noethion; rhai â gwregysau am danynt, a rhai ereill heb wregysau.

Hwy a ddylent goffa hefyd, fod rhai o'u plaid hwy eu hunain yn dywedyd fod corph naturiol Crist yn Swper yr Arglwydd; drachefn, y mae rhai ereill o honynt o'r un blaid yn dywedyd y gwrthwyneb: mae rhai o honynt yn dywedyd ein bod ni yn dryllio ac yn briwo â'n dannedd gorph Crist yn y cymmun cyssegredig: yr hwn beth mae rhai ereill o'r un blaid yn ei wadu; mae rhai o honynt yn ysgrifenu fod corph Crist, *Quantum in eucharista,* sef, fod ei gwbl faintioli ef yn y sacrament; a rhai ereill o honynt yn dywedyd nad yw. Mae rhai yn dywedyd ddarfod i Grist gyssegru drwy nerth ei allu duwiol: ereill o honynt yn dywedyd gyssegru o hono fe drwy fendithio: rhai yn dywedyd mai drwy nerth pum gair detholedig; ac ereill o honynt mai drwy ddywedyd eilwaith y pum gair hyny, y cyssegrodd efe: mae rhai o honynt yn tybied mai yn y pum gair hyny, *hoc,* (y rhag-enw, dangos) oedd yn arwyddocâu y bara gwenith; ac ereill yn well ganddynt goelio fod Crist yn meddwl, yn hyny, ryw *individuum vagum*; (fel y galwant hwy'r peth:) mae rhai o honynt yn dywedyd y dichon cŵn, a llygod, wir fwyta corph Crist: ereill yn gwadu hyny yn syth iawn. Mae rhai ereill yn dywedyd y dichon lliw, a llun, a hyd, a lled y bara a'r gwin borthi: a rhai yn dywedyd fod sylwedd y bara yn ymchwel drachefn. Pa raid sôn ychwaneg; rhy hir a gormod poen fyddai coffa a chyfrif pob peth, rhag mor ammhëuus ac ymrafaelgar hyd yn hyn o amser yw dull holl grefydd y gwyr hyn yn eu plith

Digitized by Google

eu hunain, lle y cafodd y grefydd hon faeth â dechreuad. Antur iddynt a chytuno un amser yn eu mysg eu hun, oddieithr ysgatfydd fel y Phariseaid a'r Sadduceaid: neu fel Herod a Philat, yn erbyn Crist. Goreu peth fyddai iddynt, wneuthur heddwch yn eu plith eu hun gartref. Ac yn wir nid oes ddim harddach a gweddusach i grefydd, nag undeb a chytuniad. Etto nid yw hyn nôd addas, diamheuol, o eglwys Duw: canys cytundeb mawr oedd yn mysg y sawl a addolodd y llo aur; ac yn mysg y rhai a gyd lefasant yn groch yn erbyn ein prynwr Iesu Grist, 'Croeshoelia ef.' Ac ni ddylem ni dybied oblegid bod amrafaelion yn mysg y Corinthiaid, neu ddigwyddo peth anghydfod rhwng Pedr a Phaul, neu fod ymryson rhwng Barnabas a Phaul; neu er mwyn nad oedd y Cristianogion yn medru cytuno bawb â'u gilydd, ynghylch rhyw beth, wrth ddechreuad yr efengyl, mai am hyny, nad oedd eglwys Duw yn eu plith hwy? tu ag at am y rhai y maent hwy o wir gas yn eu galw yn *Zuingliaid* ac yn *Lutheraniaid*; digon gwir yw bod y ddeuryw hyny yn Gristianogion, yn hoff ganddynt eu gilydd, ac yn frodyr. Nid yw yr amrafael rhyngddynt hwy ynghylch gwraidd a dechreuad ein crefydd ni, ac nid ynghylch Duw, na Christ, na'r Ysbryd Glân, na pha fodd i'n cyfiawnêir, nag ynghylch bywyd tragywyddol, y maent hwy yn anghytuno; eithr yn unig ynghylch un pwnc, a hwnw heb fod chwaith dwys na mawr iawn. Ac nid oes anobaith nag ammeu genym, na bydd cytundeb rhyngddynt ar fyr o amser. Ac od oes rai o honynt â choelion amgenach ganddynt, nag a weddai, diammeu y rhoddant heibio eu gwir feddyliau a'u henwau pleidiau, cyn y bo hir; ac yr hyneda Duw iddynt hyn: megys ac wrth ystyrio yr achos yn well, a'i chwilio yn fanylach, (fel y darfu gynt yn y Gymanfa-Gynghor yn *Nghalcedonia*) y tynir o'r gwraidd, ac y cleddir byth mewn angof, holl egin ac achosion anghytundeb; a phoed gwir y bo.

Ond tryma peth yw hyn, eu bod hwy yn dywedyd am danom mai dynion bryntion annuwiol ydym, wedi

Digitized by Google

bwrw ymaith yn hollawl ofalu am grefydd: ac etto ni ddylai hyn mo'n trymâu nemor chwaith, gan eu bod hwy eu hunain y rhai a haerasant hyn arnom yn gwybod mor oganllyd, ac mor ffals ydyw. Canys *Iustinus* y merthyr sydd'yn tystiolaethu, pan ddechreuwyd pregethu yr efengyl a gosod allan enw Crist, mai peth cyffredin y pryd hyny oedd galw yr holl Gristianogion αθεους, sef, dynion di-Dduw. A phan oedd *Polycarp* yn sefyll i'w farnu, yna yr annogai'r bobl y rhagenrhaith i ladd a difa cymmaint un y sawl a addefent yr efengyl, gan ddywedyd fel hyn, αιρετο τους αθεους sef, gwna ben am y dynion melldigedig yma sydd heb Dduw ganddynt. Ac nid ydoedd hyn o drin, o herwydd bod yn wir nad oedd Dduw gan y Cristianogion, eithr o herwydd nad addolent hwy gerrig, a chyffion, y pethau a addolid y pryd hyny megys duwiau. Ond mae yr holl fyd bellach yn gweled yn ddigon amlwg, beth a ddyoddefasom ni, a'n cyd-frodyr, gan y gwyr hyn, er mwyn crefydd ac unig achos ein gwir Dduw. Hwy a'n bwriasant ni i'r carcharau, i'r dyfroedd, i'r tân, ac a'n trybaeddasant yn ein gwaed ni; a hyny, nid oblegid ein bod ni yn odinebwyr, neu'n lladron, neu'n lladd dynion, namyn yn unig er mwyn ein bod ni yn cyfaddef efengyl Iesu Grist, ac yn gobeithio yn y Duw byw.

Ac er mwyn i ni achwyn (Duw ti a'i gwyddost) nid heb achos rhy gyfiawn a rhy gywir, ddarfod iddynt dòri cyfraith Duw o ran eu traddodiadau coegion eu hunain: a bod ein gwrthwynebwyr ni yn gas iawn ganddynt yr efengyl, ac yn elynion i groes Crist, oblegid iddyn drwy lawn wybodaeth ac o'u gwir waith ddyoddef mewn cyndynrwydd ddirmygu gorchymynion Duw.

Gan hyny, pan welsant hwy na ellid cael achos cyfiawn i feio ar ein hathrawiaeth ni, yna rhoi llawnfryd a wnaethant ar oganu ein buchedd, gan haeru arnom ddamnio, neu euog-farnu, pob gweithred dda, agoryd y drysau i bob anllywodraeth ac anlladrwydd, a cham-arwain o honom ni'r bobl allan o holl lwybrau rhinwedd. Ac o ddywedyd y gwir, nid ydyw, ac n

Digitized by Google

bu erioed fuchedd dynion (pe rhown a'u bod hwy yn dduwiol, ac yn Gristianogion) cyn bured na ellid cael peth gwall yn ymddygiad y rhai gorau a'r rhai diweiriaf: hefyd, mae'r cyfryw naturiaeth yn mhob math a'r ddyn i ogwyddo at ddrygioni, a chyn hawsed hefyd gan bawb durwg dybied; gellir clywed dywedyd, a pheri coelio, y pethau ni wnaethpwyd erioed, ac nid amcanwyd eu gwreuthur. Ac fel y cahfyddir y sumotyn lleiaf yn y dilledyn gwynaf, felly hawdd yw craffu ar y gronyn lleiaf o fryntni yn y fuchedd lanaf. Nid ym ni yn tybied ein bod ni ein hunain (neu'r cynnifera dderbyniodd athrawiaeth yr efengyl) fel angelion, ac yn byw yn ddifeius ac yn ddifrycheulyd: ac ni thybiwn ni chwaith, allu o'r gwyr hyn fod mor ddall nas canfyddant hwy drwy'r rhigol lleia, od oes dim ynom a ellir craffu arno; na'u bod hwy mor hawddgar ac a cymmerant hwy ddim o'r eiddym ni yn y rhan gorau, nag etto mor rhywiog eu hystyriaeth, ac y bydd gwiw ganddynt droi eu golwg yn ol, i edrych arnynt eu hun, a chyd-bwyso ein buchedd ni gydâ yr eiddynt eu hunain. Od aem ni i chwilio yn fanwl, hyn o beth o'r dechreuad, ni a wyddom fod yn amser yr Apostolion, ddynion Cristianogion, drwy y rhai y ceblid enw'r Arglwydd, ac y gogenid ef yn mhlith y cenedloedd.

Constantine yr ymerawdwr (fel ysgrifenodd *Sozomen*) a gwynai gynt fod llawer yn myned yn waeth-waetn arol cymmeryd arnynt grefydd Crist. *Cyprian* yntau mewn araith alarus a osododd allan lygredigaeth ei amser ef. Segurwch a hir dangnefedd (ebr efe) a lygrodd yr athrawiaeth yr hon a draddododdd yr Apostolion i ni. Pob un yn myfyrio am nelaethu ei dref-tad, a chan ollwng dros gof bob un o'r ddau, beth a wnaeth y crediniaid gynt dan yr Apostolion, a hefyd beth a ddylai pob Cristion ei wneuthur byth: hwy a roddasant eu llawn ofal ar amlâu eu da bydol, drwy fawr awydd cybydd-dra annigonawl. Nid oes dim cywir-grefydd yn yr offeiriad; nid oes mo'r ffydd gyfan yn y gweinidogion; nid oes dim trugaredd mewn gweithredoedd; na dim addysg yn moesau dynion; y gwyr a aethant yn wrageddâidd; a'r gwragedd a beintiasant eu hwyneb-

Digitized by Google

pryd. A chyn amser *Cyprianus* y dywedodd *Tertulian*, O mor druain ydym ni a elwir y Cristianogion y pryd hyn! byw yr ydym ar ol dull y Cenedloedd dan enw Crist. A chwedi hyny (nid er cofio'r holl storiauwyr) *Gregory Nazianzen* a ddywedodd fel hyn am y druanaidd gyflwr yn ei amser ef: Mae i ni (ebr ef) gas a dygasedd yn mysg y Cenedloedd, er mwyn ein camweddau. A hefyd nyni aethom yn rhyfeddod, nid yn unig i angelion, ac i ddynion, eithr yn hollawl i'r holl rai annuwiol. Llyma'r cyflwr yr oedd eglwys Duw ynddo, pan ddechreuodd yr efengyl gyntaf oleuo, a phan nid oerasai etto gynddeiriogrwydd y traws-bennaethiaid, ac ni thynnasid etto mo'r cleddyf oddiar warau'r Cristianogion: Sef, gwir iawn nad peth newydd yw bod dynion yn ddynion, ïe, er cael o honynt eu galw gerfydd enw Cristianogion. Ond tra fo'r gwyr hyn mo'r atgas yn ein cyhuddo ni, a feddyliant hwy yn y cyfamser ddim am danynt eu hun: a thra font yn cael hamdden i edrych cyn mhellel beth a wneler yn Germania ac yn Llocgr; ai gollwng dros gof a wnaethant, ai ynte canfod nis gallant, beth yr ydys arno yn Rhufain? ai'r gwyr hyn yw'n cyhuddwyr ni, y rhai ni ddichon neb grybwyll am eu buchedd yn ddiwarth, ddigywilydd? ni chymmerwn ni arnom ar hyn o amser ddangos a chyhoeddi i'r byd y pethau a ddylent gael eu cuddio a'u claddu gydâ'r sawl a'u gweithiodd. Nid yw hyny gysson â'n crefydd ni, ac ni weddai fod chwaith i'n lledneisrwydd a'n gwladeiddrwydd ni. Eithr etto y gwr sy'n gorchymyn ei alw ei hun yn Ficar Crist, ac yn ben ar yr eglwys, ac ydym yn clywed, ac yn gweled, ac yn goddef, (ni ddywedwn ni ddim chwaneg) gwneuthur pethau drwg yn Rhufain, efe a ddichon yn hawdd rhyngddo ag ef ei hun, feddwl pa fath bethau ydyw y rhai hyny: deled i'w gof ef yn hydda a meddylied mai *Canonistiaid* o'r eiddo ef yw rhein'y, a ddysgasant i'r bobl nad pechod ydyw godineb rhwng meibion a merched: megys pe dysgasent yr athrawiaeth hon gan *Mirio* yn llyfr *Terens*, lle mae ef yn dywedyd fel hyn: nid yw bechod (coelia fi) er i fab hel puteiniaid. Meddylied mai yr eiddo fo yw'r rhai

Digitized by Google

a wnaethant ddeddf na ddylid symmud offeiriad o'i le am odineb. Galwed i'w gof ddarfod i *Gardinal Campegius*, *Albertus Pighus*, ac i lawer ereill o'i blaid ef, ddysgu i'r bobl fod yr offeiriad a gadwo gordderch, neu fyriones, yn byw yn sancteiddiach ac yn ddiweiriach o lawer, na'r neb a fo â gwraig briod ganddo. Gobeithio na ollyngodd ef dros gof fod llawer mil o buteiniaid yn Rhufain, a'i fod ef ei hunan yn casglu ardreth oddiwrthynt, ynghylch naw mil o bunnau bob blwyddyn; ac na all ef olliwng dros gof, fod o honaw ef yn cadw puteindra cyffredin yn Rhufain, ac â'r gwobr brynta, trwy fryntni, a direidi, yn porthi ei chwantau ei hun. Ai pur a sanctaidd ydoedd pob peth yn Rhufain, pan oedd *Ioanas* gwraig gymmedrolach o oedran, nag o fuchedd, yn Bab Rhufain, ac yn cymmeryd arni fod yn ben ar yr eglwys; ac ar ol iddi chwareu'r butain ddwy flynedd yn yr eisteddfa sanctaidd, o'r diwedd wrth fyned mewn *procession* o amgylch y dref, y'ngwydd y *Cardinaliaid* a'r Esgobion, hi esgorodd ar blentyn ar ganol yr heol yngolwg pawb; pa raid dwyn ar gof gordderchion a llataion? pechod cyffredinol elw-gar yw hwnw yn Rhufain y pryd hyn. Eistedd yno mae puteiniaid yr amser yma, nid fel yr eisteddent gynt o'r tu allan i'r dref, wedi gorchuddio eu penau a'u hwynebau, eithr trigo y maent mewn palasau, a thai gwychion, gan fyned wrth eu bodd, i'r llys, a'r heol, a'u hwynebau yn ddi-guddiedig; megys na bai hyn o helynt yn unig yn rhydd, namyn hefyd yn ganmoliaeth iddynt. Pa raid ychwaneg? mae bryntni eu buchedd hwynt yr awr hon yn hynod i'r holl fyd. *Bernard* a ysgrifenodd y gwir yn ddiragrith am dylwyth tŷ esgob Rhufain, a hefyd am yr esgob ei hun: Dy balas di (ebr ef) sy'n derbyn dynion da i mewn ond heb wneuthur un da: yno mae y rhai drwg yn tycio, a'r rhai da yn drycio. A phwy bynag ydoedd hwnw a ysgrifenodd y gwaith tri rhanog a gyssyltwyd â'r Cynghor Lateranense, cymmaint rhyfyg (medd ef) anllywodraeth sydd heddyw, nid yn unig yn yr ysgrifeigion a'r offeiriaid, eithr hefyd yn y *Praelatiaid*, a'r Esgobion, ac y mae yn erchyll clywed sôn am dano.

Digitized by Google

A'r pethau hyn nid ydynt yn unig arferedig, ac wrth hir gydfod â hwynt yn gymmeradwy, megys ea holl helyntiau ereill, gan mwyaf, namyn bellach wedi myned yn ben ac yn bwdr addfed. Canys pwy nis gwyr pa ddialedd a wnaeth *Petrus Aloisius* (mab y Pab Paul y trydydd) a *Chosmus Cherius*, esgob *Ffanensis*? a'r peth a wnaeth *Ioannes Casa*, Archesgob *Beneufentanus*, ydoedd genadwr oddiwrth y Pab, at benaethiaid tref *Venis*, yr lrwn Archesgob a ysgrifenodd yn nghanmoliaeth pechod ffiaidd erchyll, yr hwn ni ddylid crybwyll am dano, ac ai gosododd ef allan â geiriau o'r fath serthaf, mewn cynmhendod melldigedig? pwy ni chlywodd mor ddiffaeth ac mor echryslawn y lladdodd *Alphonsus Diazius* (ydoedd Spaniard) ei frawd *Ioannes Diazius*, gwr gwirion sancteiddiol dros ben, oblegid ddarfod i'r *Ioannes* hwnw 'dderbyn efengyl Iesu Grist, ac na fynai ef ddyfod i Rufain ond hyny; ô achos pa ham y danfonesid yr *Alphonsus* uchod o Rufain i Germania i'w ladd ef? ond fe allai yr atebant hwy y dichon y fath bethau a'r rhai'n weithiau ddigwydd lle y bo gorau y llywodraeth, a hyny yn erbyn ewyllys y llywodraethwyr: a bod cyfreithiau da i gospi y cyfryw gamweddau.

Gadewch i hyny fod; ond trwy ba gyfraith dda y cospwyd y pethau bryntion hyn? *Petrus Aloisius* ar ol gwneuthur o honaw ef y diffeithwch a grybwyllwyd o'r blaen, a gafodd yn wastad wedi hyny ei goledd fel anwylyd yn mynwes ei dad y Pab Paul y trydydd. *Diazius* yntau, ar ol iddo ladd ei frawd, a ddiangodd drwy waith y Pab, fel na chai'r gyfraith dda afael arno i'w gospi. Ac am *Ioannes Casa*, Archesgob *Benefentanus*, mae'r gwr hwnw etto'n fyw: ie, a byw y mae efo yn Rhufain y'ngwydd y Pab sancteiddiol, a cher bron ei lygaid ef. Hwy a laddasant beth aneirif o'n brodyr ni heb achos yn y byd, ond am gredu o honynt yn Iesu Grist drwy wirionedd a duwioldeb. Eithr o gymmaint llu o buteiniaid, o rai allan, ac o odinebwyr, pa un a ddarfu iddynt un amser, ni cheisiai ddywedyd ei ladd, namyn pa un a ddarfu iddynt ei esgymmuno unwaith, neu roi dwylaw arno?

Digitized by Google

ai anlladrwydd, godineb, puteindra, lladd cerynt, gwarthus aflendid rhwng cerynt, a ffieidd-dra mwy na hyny, nid ydynt bechodau yn Rhufain? neu os pechodau ydynt, ai rhydd i'r Pab sydd Ficar Crist, sydd yn dwyn swydd Pedr Apostol, ac sydd sancteiddiolaf dad, ai rhydd (meddaf fi) iddo ef mor hawddgar, ac mor ysgafn eu dyoddef, fel na baent bechodau mo honynt; a hyny hefyd yn nhref Rhufain, ac yn ngastell y sancteiddrwydd?

O Ysgrifenyddion a Phariseaid sanctaidd! y rhai ni wybuont beth oedd y sancteiddrwydd hyn! O sancteiddrwydd! O y ffydd gatholic! nid y fath bethau a'r rhai hyn addysgodd Pedr i bobl Rhufain: Nid oedd Paul yn byw yn Rhufain yn y modd hyn: Nid oeddynt hwy yn cynnal puteindra cyffredin: Nid oeddynt hwy yn mynu treth ac ardreth bob blwyddyn gan buteiniaid: Ni ddyoddefent hwy i odinebwyr, a lladdwyr hynod, fyw yn ddigospedigaeth: Ni chymmerent hwy mo'r fath ddynion i'w mynwesau, nag i'w cynghor, nag i'w teulu, nag i gynnulleidfa'r Cristianogion. Ac am hyny ni buasai raid i'r gwyr hyn wneuthur ymmaint twrwf a thrin am ein buchedd ni. Synhwyrach fuasai y naill ai profi yn gyntaf peth, fod eu buchedd hwy eu hun yn dda: neu, ynte, guddio eu buchedd, a'u beiau, yehydig yn ddirgelach.

Canys mae gydâ ni etto mewn llawn grym a nerth, yr hen gyfreithiau gynt, a chyn belled ag y gallet (yr amser sydd o honi yr awr hon, pan yw buchedd dynion a phob peth wedi llygru) gosod allan yr ydym yr addysg eglwysig yn astud ac yn ddiragrith. Nid oes genym ni dŷau cyffredin puteinllyd, na llu o ordderchion, a godinebwyr: nid ŷm ni chwaith yn gosod allan odineb o flaen priodas, nac yn ymarfer â bryntni anifeiliaidd; nac yn casglu ardreth oddi wrth puteindra; nac yn cynnwys godineb yn mysg cerynt, nac erchyll aflendid; nac yn gadael heb gospedigaeth, y cyfryw laddwyr ac ydoedd *Alosius*, *Casa*, a *Diazius*, oblegid ni buasai raid i ni ymado â chymdeithas y gwyr hyn, pe buasai foddlon genym y pethau gwenwynllyd yma, y rhai sydd gydâ hwynt-hwy mewn clod

Digitized by Google

a chymmeriad. Ac ni buasai raid i ni chwaith o ra ymadael â hwynt-hwy gael cas dynion, a bod hefy mewn enbydrwydd anesgorawl. Nid oes etto lawe mis er pan ydoedd gan y pâb Paul y pedwerydd, faga o ffrierod *Awstiniaid*, llawer o esgobion, a rhif mawr o wŷr duwiol ereill y'ngharchar am achos crefydd: ef a'u rhoes hwy mewn poenau, ac a fu yn ymholi â hwynt, ac a dreiodd bob modd i beri iddynt gyfaddef: ond yn y diwedd, pa sawl dyn anllad, pa sawl puteiniwr, pa sawl godinebwr, pa sawl bryntyn, a allai ef gael yn eu plith hwy i gyd? i'n Duw ni y bo'n diolch, er nad ydym fel y dylem, ac fel yr ŷm ni yn cymmeryd arnom fod, etto pwy ddynion bynag ydym, os cystedlir ni â hwynt-hwy, diammau mai hawdd y dihaera'n buchedd a'n gwiriondeb ni yn y pethau y maent hwy yn eu camhaeru arnom. Annog y bobl i bob rhinwedd a danon yr ydym ni, nid yn unig drwy lyfrau, a phregethau, eithr drwy siamplau, a buchedd. Hefyd, dysgu iddynt yr ydym ni, nad ffrost gwybodaeth ydyw yr Efengyl, namyn cyfraith y bywyd; ac na ddylai Cristion (fel y dywed *Tertullian*) ddywedyd yn anrhydeddus, namyn byw yn anrhydeddus; nad yw nad gwrandawyr, namyn gweithwyr y gyfraith a gyfiawnêir ger bron Duw. Heblaw'n pethau yma, a haerasant hwy arnom, eu harfer yw i dywedyd (hyn hefyd, a'i helaethu drwy bob rhyw ddirmyg a dychlân am danom; sef, i mai dynion blin trallodus ydym, yn dwyn rho a llywodraeth oddiar freninoedd; gan gyffroi a rho arfau yn nwylaw'r bobl, bwrw i lawr eisteddfaau barnedigaeth; tori cyfreithiau; gwneuthur *hafog* o bol meddiant; gostwng breninoedd; a chodi'r cyffredin bwrw pob peth bendra-mawrwgl; ac ar fyr o eiriau, na fynwn ni na threfn, na chyfander, mewn teyrnas. O Dduw! pa sawl gwaith drwy'r geiriau hyn y cymeuasant hwy lid Tywysogion i'n herbyn, megys y gallai y rhai hyny hwythau ddiffoddi gulouni yr efengyl, yn ei thwf a'i hegin cyntaf, ac y gallent gasau yr efengyl cyn gwybod beth ydoedd. A hefyd fel y gallai'r swyddog dybied ganfod o honaw'ef ei elyn glas, bob gwaith ag y canfyddai ddwyd hunain ni.

Digitized by Google

Fe fyddai yn ofid tost i ni gael ein cyhuddo mor wenwynllyd o ddirfawr *draituriaeth*, oni bae wybod o honom ni gael o Grist ei hun, a'r Apostolion, ac anneirif o bobl dda, a Christionogion gynt, eu casâu a'u cynfigenu am yr un affaith, yn ei herwydd. Canys er erchi o Grist, roddi i Cæsar y peth oedd eiddo Cæsar, er hyny fe'i cyhuddwyd ef o gynnwrf, gan haeru arno fwriadu a chwennychu'r deyrnas. Ac am hyny y llefwyd yn groch yn ei erbyn ef ger bron y frawdle, gan ddywedyd, Os gollyngi di hwn yn rhydd, nid wyt ti garedig i Cæsar. Ioan 19. 12. A'r Apostolion, er iddynt yn wastad, ac yn ddyfal, ddysgu i ddynion ymufuddhâu i'r swyddogion, a bod yn rhaid i bob perchen enaid ymddarostwng i'r awdurdodau uchel, a hyny nid yn unig herwydd llid, a dial, eithr er mwyn cydwybod; etto, nid anllai, yr haerwyd arnynt gyffroi y bobl, ac annog y gynnulleidfa i wneuthur gwrthryfel. Fel hyn yn benaf dim, y parodd Haman i'r brenin Ahasferus gasâu enw a rhywogaeth yr Iuddewon, gan ddywedyd, mai pobl wrthryfelgar gyndyn oeddynt yn dirmygu gorchymynion tywysogion. Est. 3. 2. Ahab, frenin afradlon, a ddywedodd wrth Elias prophwyd Duw, 'Tydi yw yr hwn sydd yn blino Israel.' 1 Bren. 18. 17. Amazia, offeiriad Bethel, a gyhuddodd y prophwyd Amos o gyd-fwriadaeth, ger bron y brenin Ieroboam; 'Wele (ebr ef) Amos a gyd-fwriadodd yn dy erbyn di y'nghanol tŷ Israel.' Amos 7. 10. Ar fyr o eiriau, peth arferedig (medd *Tertullian* yn ei amser ef) ydoedd y cyhuddiad hwn yn erbyn yr holl Gristionogion, sef mai *traituriaid*, gwrthryfelwyr, a gelynion rhywiogaeth ddyn oeddynt. Am hyny od yw'r gwir yn yr un agwedd yn cael gogan y pryd hwn; a chan fod y gwir yr un fath beth ag ydoedd yr amser hwnw, od yw efe yn cael yr un fath ddirmyg a dystyrwch yr awr hon ag yr oedd ef arferedig o'i gael gynt, er bod hyn yn ofid ac yn adfyd, eto ni ddylem ni dybied o honaw, fel peth a fae newydd, a dyeithr. Hawdd oedd iddynt ddeugain mlynedd i heddyw, neu ychwaneg, ddychymmygu y pethau melldigedig hyn, a gwaeth nâ hyn, yn ein herbyn ni; pan y'nghanol tywyllwch

yr oes hono y dechreuodd godi a thywynu beth pelydr o'r gwir, nid adwaenyd, ac ni chlywsyd sôn am dano y pryd hyny: pan ddaeth gyntaf i wybodaeth yr efengyl, *Martin Luther*, a *Hulderic Zuinglius*, dau wr rhagorawl iawn a ddarfuasai i Dduw eu danfon i oleuo y byd; pan oedd yr athrawiaeth yn newydd, ac yn anhawdd gwybod pa fodd y cynnyddai: pan oedd meddyliau dynion yn llawn ammau a rhyfeddod, a'u clustiau yn lled agored i wrando pob anair ac anwir: a phan ni ellyd dychymmyg *rhemp* mor erchyll, na bae y bobl yn ei goelio yn ebrwydd, o ran newydd der a dyeithrwydd y peth. Llyma 'r modd gynt y cychwynodd *Symmachus*, *Celsus*, *Iulian*, *Porphir*, hen elynion yr efengyl, gyhuddo yr holl Gristionogion o derfysg a *thrairuriaeth*, cyn gallu nac o'r penaethiaid, nac o'r bobl wybod, pa beth yr oeddynt yn ei gredu, na pha beth a fynent. Eithr yr awr hon ar ol i'n gelynion ni weled, ac na allant wadu ddarfod i ni bob amser drwy air ac ysgrifen yn ddyfal iawn goffâu i'r bobl am y peth a weddai iddynt, sef ymufuddâu i'w tywysogion, a'u swyddwyr (pe rhoem a'u bod hwy yn annuwiol) a chan fod hyn mor hynod trwy bir arfer a phrofiad, ac y mae llygaid pawb, (pwy bynag ydynt, a pha le bynag y bônt) yn ei lwyr gànfod, ac yn tystiolaethu gydâ ni; brwat iawn y gwnaethant hwy roi y pethau hyn i'n herbyn; à chwedi methu ganddynt graffu ar ddim beiau newyddion yn hwyr o amser, yna hwdiwch chwi hwythau i geisio ein dwyn mewn cas a chenfigen drwy yr hen gelwyddau diflanedig gynt.

I'n Duw ni y bo'r dioleh, yr hwn a biau yr achos hwn, na ddaniweiniodd erioed etto na therfysg, na *thrairuriaeth*, yn yr un o'r teyrnasoedd, na'r arglwyddiaethau, na llywodraethau, a dderbyniasant yr efengyl. Ni ddarfu i ni ddinystrio un deyrnas, nac anrheithio arglwyddiaeth neb, na gwneuthur cynnwrf mewn llywodraeth gwlad yn y byd. Aros yn eu haddas radd a'u hen oruchafiaeth, y mae *Breninoedd Lloegr*, ein gwlad ni, *Breninoedd Denmark*, *Breninoedd Swetia*, *Duciaid Saxonia*, yr *Ieirl Palatin*, *Marquessiaid* o

Digitized by Google

Brandeburgh, y *Lansgrafiaid* o *Hessia*, llywodraethau cyffredin y *Swisseriaid*, a'r *Rhetiaid*, a'r dinasoedd rhyddion a elwir *Argentina*, *Basilea*, *Ffrancffordia*, *Ulma*, *Augusta*, *Norinberga*; y rhai hyn i gyd sydd yn yr un cymmeriad a'r awdurdod yr oeddynt ynddo o'r blaen, neu yn rhagorach; gwell yw eu cyflwr hwy o herwydd bod eu pobl yn ufuddach drwy rinwedd yr efengyl.

Elont attolwg, i'r manau hyny lle yr ydys drwy ddaioni Duw yn pregethu yr efengyl: yn mha le mae mwy braint a llai trawsedd y tywysogion? yn mha fan yr ydys yn rhoi mwy o anrhydedd i'r penaeth? pa le mae y bobl yn llai eu hafreol? ac yn mha fan y mae llywodraeth y cyffredin a'r eglwys yn hawddgarach?

Nid hwyrach y dywedweh chwi wneuthur o bobl y wlad gynnwrf a therfysg yn mhob man yn Germania, wrth ddechreuad athrawiaeth yr efengyl. Gadewch i hyny fod; etto *Martin Luther*, cyboeddwr yr athrawiaeth hon, a ysgrifenodd yn awchlym iawn ac yn hagraidd dros ben yn eu herbyn hwy, ac a'u dygodd hwy drachefn i heddwch ac ufudd-dod.

Ond lle y mae dynion anghyfarwydd yn dywedyd weithiau y'ugwrthwyneb i hyn, dan sôn am newidiad llywodraeth y *Swisseriaid*, lladdiad *Leopoldus* y *Duc* o *Austria*, a dad-roddi rhyddid i'r wlad, a wnaethpwyd hyny fel y tystiolaetha yr holl ystoriau, ychwaneg i ddau cant a thriugain mlynedd i heddyw, dan y Pab *Bonifacius* yr wythfed, pan oedd fwyaf rhwysg a phenaf llywodraeth Pab Rhufain; y'nghylch dau can mlynedd cyn yr un o'r ddau, na dechreu o *Huldericus Zuinglius* bregethu yr efengyl, na'i eni ef ychwaith. Ac er y pryd hyny etto, fe fu pob peth ganddynt hwy yn heddychlawn ac yn dangnefeddol, heb na thwrf gelynion dyeithr, na therfysg yn eu plith eu hunain. Ac os ydoedd hyn bechod yn y *Swisseriaid*, ryddâu o honynt eu gwlad eu hun oddi tan lywodraeth estron genedl, ac yn enwedig pan oeddynt yn cael eu gorthrechu drwy ddirfawr falchder a thraws-

Digitized by Google

der; etto anghyfiawn ac anrhesymol yw bwrw beiau rhai ereill arnom ni, neu fwrw arnynt hwythau feiau eu hynafiaid.

Eithr O Dduw tragywyddol! wrth hyny ynte, a gyhudda Pab Rhufain nyni o *drailuriaeth*? a ddysg ef i'r bobl ymufuddáu a rhyngu bodd i'w penaethiaid? neu a yw ef yn gwneuthur bri yn y byd am fraint a mawredd tywysogion? pa ham y mae yntau (y peth ni wnai yr un o hen esgobion Rhufain gynt) yn gadael i'w wenieithyddion ei alw ef yn Arglwydd yr Arglwyddi, megys mynu o honaw ef i'r holl freninoedd, a'r tywysogion pwy bynag ydynt, a pha le bynag y maent, fod yn weision chwibanogl iddo ef? pa ham y mae yntau yn gwneuthur ffrost mai Brenin y Brenin-oedd ydyw ef, a bod iddo freninol lywodraeth ar ei ddeiliaid? pa ham y mae ef yn peri i'r holl Amherawdwyr a'r tywysogion, roi liw o ffyddlondeb, ac ufudd-dod iddo ef? pa ham y mae efe yn ffrostio fod yn uwch ei radd ef na gradd yr Amherawdwr, agos y daucan cymmaint: a hyny yn enwedig oblegid i Dduw wneuthur dau oleuad yn y Nef; ac er mwyn iddo wneuthur y nef a'r ddaear, nid mewn dau ddechreuad eithr mewn un; pa ham y darfu iddo ef, a'i ganlynwyr, yn ol duli yr *Anabaptistiaid* a'r *Libertiniaid*, fwrw yr iau heibio ac ymryddáu oddi dan pob awdurdod yn y byd, fel y gallent hwy foelystota yn benrhyddach, ac yn ddiogelach? pa ham y mae ganddo ef genadwyr, sef yw hyny, yspïwyr ffel iawn, yn dirgel ddysgwyl o fewn llysoedd, cynghorau, a chyfrinach ystafellau pob brenin? pa ham y mae ef, pan fyno ef yn rhoi y tywysogion Cristionogaidd yn erbyn eu gilydd, ac wrth ei chwantau ei hun, yn aflonyddu yr holl fyd, drwy gynnwrf a chynbenau? pa ham y mae ef yn esgymuno ac yn peri cymmeryd fel ethnic, a phagan, pob tywysog o Gristion a ymwrthodo á'i lywodraeth ef? a pha ham y mae ef yn addo enaid rhydd a phardynau cyn haeled, a chyn helaethed, i bwy bynag a'r a laddo un o'i elynion ef, mewn ffordd yn y byd? ydyw ef yn cynnal Amherodraethau, a breniniaethau, neu yw ef unwaith yn chwennychu hedd-

Digitized by Google

wch cyffredin? ti'a ddylit, ddarllenydd duwiol, faddeu i ni, er dy fod yn tybied adrodd o honom ni y pethau hyn yn chwerwach, ac â geiriau dûach, nag a weddai i wŷr eglwysig eu harfer; oblegid mae'r testun mor waradwyddus, ac awydd y Pab i ddwyn y rhwysg yn y byd, mor anrhaith ddyoddef, ac na ellir traethu hyn yn llarieiddiach, nac â geiriau amgenach. Canys nid oedd gywilydd arno, na gwladeiddrwydd ynddo, ddŷwedyd mewn Cymanfa-Gynghor, mai efe ei hun yw atteg holl awdurdod yr holl freninoedd. Ac o ran porthi ei chwant awyddus ef, i lywodraethu ac i deyrnasu fel brenin, efe a ddrylliodd yn ddarnau Amherodraeth Rhufain, ac a rwygodd holl gred drwy drallod a therfysg. Diffaith ac fel bradwr y gwnaeth ryddâu y Rhufeiniaid, a'r *Italiaid*, ac efe ei hun befyd, o'r llw a gymmerasai ef a hwythau, i fod yn gywir i Amherawdwr *Græcia*, gan wŷr-droi deiliaid yr Amherawdwr oddi wrtho; a galw *Carolus Magnus Martellus, o Ffrainc i Italy*, a'i wneuthur ef yn Amherawdwr; yr hyn beth ni welsyd erioed mo'i fath. Efe a fwriodd *Chilbericus* brenin *Ffrainc* (yr hwn nid ydoedd dywysog drwg) allan o'i deyrnas, yn unig er mwyn nad oedd ef yn rhyngu bodd iddo ef, ac a wnaeth *Pipinus* yn frenin yn ei le ef. Ac ar ol iddo fwrw allan y brenin *Philip Dég*, efe a ordeiniodd ac a farnodd (pe gallasai efe gwblâu ei amcan) freniniaeth *Ffrainc* i *Albertus* brenin y Rhufeiniaid. Efe a anrheithiodd yn llwyr ddifaddeu ddinas y llywodraeth, *Florentia* ei wlad ei hun: efe a'i dygodd hi o ryddid a thangnefydd, ac a'i dododd dan reolaeth un gwr, fel y gallai hwnw wneuthur pa lywodraeth a fynai ef, wrth ei ewyllys a'i drachwant ei hun. Efe a osododd yr Amherawdwr *Carolus* y pummed, o'r naill du, a *Francis* brenin *Ffrainc* o'r tu arall, i ddiuystr *Duciaeth Safoy* cyn llwyred, ac na adawyd i'r *Duc* aflwyddiannus braidd un ddinas i roi ei ben ynddi.

Blin yr ydym yn adrodd y fath bethau a'r rhai'n, a phoenus iawn fyddai coffâu holl gampau gwychion Pabau Rhufain. O ba blaid attolwg yr oedd y sawl a wenwynodd yr Amherawdwr *Henry* y seithfed, wrth

Digitized by Google

gymuno? ac a wenwynodd y Pab *Fictor* yn derbyn y caregl, neu y cwpan? ac a wenwynodd Ioan brenin y deyrnas yma wrth yfed diod; pwy bynag, ac o ba blaid bynag yr oeddynt, diau nad oeddynt hwy na *Lutheriaid*, na *Zuingliaid*. Pwy beddyw sy'n cynnwys brenhinoedd a thywysogion galluawg i gusanu ei draed bendigaid ef? pwy sydd yn peri i'r Amherawdwr sefyll wrth ben ei farch; ac yn gorchymyn i frenin *Ffrainc* ddal y gwarthafl iddo; pwy a rwymodd mewn cadwyni *Francis Dandalus* yr hwn ydoedd *Ddug o Venis*, brenin *Creta*, a brenin *Cyprus*, ac a'i taflodd ef dan ei fwrdd, i gnoi esgyrn y'mhlith cwn? pwy, nid â'i law, ond â'i droed, a goronodd yr Amherawdwr *Henry* y seithfed, ac â'r un troed a fwriodd y goron oddiar ben yr Amherawdwr, gan ddywedyd, allu o hono ef wneuthur Amherodrau, a'u dad-wneuthur hwynt, fel y mynai efe? pwy a barodd i *Henry* y mab godi mewn arfau yn erbyn yr Amherawdwr *Henry* y pedwerydd ei dad ef, ac a wnaeth i'r mab ddal ei dad ei hun yn garcharor; a phwy wedi cneifio a dirmygu yr Amherawdwr, a wnaeth ei fwyw ef mewn mynachlog, lle, drwy newyn, a nychdod, a thrymder, y bu efe farw? pwy mor frwnt aruthrawl a rodd dan ei draed wdd yr Amherawdwr *Frederic*, a rhag na bae hyny ddigon trahaus, efe a draethodd yn ychwaneg y geiriau hyn o'r Psalmau, 'Ar yr asp a'r basilisc y cerddi, a thi a sethri dan dy draed y llew a'r ddraig:' y fath ddirmyg a diystyrwch ar fraint a mawredd tywysog ni chlywyd sôn am dano mewn oes yn y byd, na chynt na chwedi; oddieithr y peth a wnaeth *Tamberlan* brenin *Scythia*, yr hwn ydoedd wr ffrom-wyllt diddysg, di-ddawn; neu yr hyn a wnaeth *Sapores* brenin *Persia*.

Pabau ydoedd y rhai 'n cymmain un, a phob un yn cadw eisteddle Pedr apostol, a phawb o honynt oeddynt sancteiddiolaf, hefyd rhaid cymmeryd amryw eiriau pob un o honynt megys amryw Efengylon.

Od ydym ni *draituriaid* y saal ydym yn anrhydeddu 'n tywysogion, ac yn ymufuddâu iddynt megys y mae gair Duw yn erchi, a hefyd yn gweddio drostynt;

Digitized by Google

Pa fath ddynion, ynte, ydynt hwy, y rhai heblaw gwneuthur o honynt y cwbl o'r pethau rhagddywededig, y mae hefyd yn gymmeradwy ganddynt y fath bethau, megys pe baent weithredoedd da dros ben. Ydynt hwy ynte, yn dysgu y bobl fel yr ydym ni i ymufuddâu i'w penaethiaid, neu a allant hwy drwy onestrwydd haeru arnom, mai dynion cynhyrfus ydym, yn terfysgu 'r heddwch cyffredin, ac heb fri genym ar fraint a mawredd y tywysogion? yn wir, nid ydym ni yn bwriw ymaith iau 'r ufudd-dod oddi arnom, nac yn cyffroi teyrnasoedd, nac yn gwneuthur, nac yn dad-wneuthur breninoedd; nac yn newidio llywodraethau; nac yn rhoi gwenwyn i'n breninoedd i'w yfed; nac yn estyn ein traed iddynt i'w cusanu; na thrwy anfeidrol ddirmygwch yn gosod ein traed ar gyrn eu gyddfau hwynt. Chwaethach hyn yw'n haddysg a'n hathrawiaeth ni mai dyledus i bob perchen enaid o ba alwedigaeth bynag fyddo, ai mynach, ai efengylwr, ai prophwyd, ai apostol, ymddarostwng i'r breninoedd a'r penaethiaid; Ac y dylai y Pab ei hun alw a chyfaddef yr Amherawdwr yn arglwydd arno, ac yn feistr iddo; megys y gwnai esgobion Rhufain gynt yn y byd a fu; oddieithr mynu o'r Pab gael ei gymmeryd yn uwch o radd na'r efengylwyr, na'r prophwydi, ac na'r apostolion. Dysgu i'r bobl yn gyffredinol yr ydym ni, mai rhaid iddynt ymufuddâu i'w tywysogion, megys i wŷr wedi eu danfon oddi wrth Dduw ei hun; a phwy bynag a safo yn eu herbyn hwynt, sefyll y mae efe yn erbyn ordinâad Duw. Hyn yw addysg ein hysgol ni: hyn sydd amlwg i'w weled ac i'w glywed yn ein llyfrau a'n pregethau ni; yn muchedd ac yn llariaidd ymddygiad ein pobl ni. A lle y maent hwy yn dywedyd ddarfod i ni ymado âg undeb yr eglwys gatholig, peth ateas iawn yw hyn; a hefyd, er nad gwir mo honaw, etto y mae lliw a llun gwirionedd arno. Herwydd y cyffredin a'r gynnulleidfa anwybodus, ni choeliant yn unig y pethau sydd wir a diammheuol, eithr hefyd y pethau a ddamweiniant yn debyg i wir. Ac am hyny ni a welwn, beth yn wastadol a wnai y rhai ffel-gyfrwys, oblegid nad oedd wirionedd ar eu tu hwynt, ymddadleu ac ymrafael

Digitized by Google

a wnaent y'mhlaid pethau cyffelybus i wir, megys y twyllid drwy ryw eilun, a chyffelybrwydd gwir, y rhai ni allent weled gwaelod ac eigion yr achos. Yn yr amseroedd gynt pan weddïai y Cristionogion cyntaf ein hynafiaid ni, gan droi eu hwynebau tu a'r dwyrain, yr oedd rhai a ddywedai arnynt eu bod hwy yn addoli yr haul yn lle Duw. Ac er mwyn dywedyd o'n hynafiaid ni gynt, tu ag at am fywyd tragywyddol difarwol, nad oedd ganddynt fodd i fyw ond ar gig a gwaed yr Oen di-amhiw, sef ein Harglwydd Iesu Grist; yna y rhai cenfigenus, gelynion croes Crist, nid oedd arnynt ofal mwy na pha fodd y gallent ddwyn y grefydd Gristionogaidd bob ffordd mewn cam-ogan, a wnaent i'r bobl goelio, mai pethau echryslawn oeddynt hwy, yn aberthu cig dynion, ac yn yfed eu gwaed. Ac er mwyn dywedyd o'r Cristionogion gynt, nad oedd ger bron Duw, na gwryw, na banyw, na gwahan-ragoriaeth yn'y byd rhwng dynion, tu ag am allu dyfod i'r uniawnder; ac o ran iddynt *aliw* bawb ei gilydd yn frodyr, ac yn chwiorydd, wrth ymgyfarch; yna rhai a haerent y pryd hyny ar y Cristionogion, nad oedd yn eu plith hwy ddim gwahan, nac o oed, nac o rywogaeth; eithr cyd-orwedd o honynt bawb gydâ eu gilydd yn ddiwahanddedig fel anifeiliaid. A phan ymgyfarfyddai'r Cristionogion, yn fynych, mewn lleoedd dirgel neillduol, o ran gweddïo y'nghyd a gwrando pregethu gair Duw, ac er mwyn bod gwrthryfelwyr yn arferu ymgynnull yn yr un modd, fe roed y gair allan, mai cyd-fwriadu, a chyd-ymgynghori yr oeddynt, y naill, ai i ladd y penaethiaid, ai ynte i ddadwneiddio y llywodraeth gyffredin. A phan gymmerent hwy fara, a gwin, i gwblâu y sacrament cyssegr-lan, yn ol defod Crist, llawer a dybiasant nad oeddynt yn addoli Crist, namyn, *Ceres* a *Bacchus;* er mwyn adferu o'r bobl ethnig, â bara, ac â gwin, addoli'r coeg-dduwiau hyny, yn y gyffelyb agwedd, drwy gam-grediniaeth. Yr oedd llawer yn coelio y pethau hyn, nid o ran eu bod yn wir, (canys beth a allai fod yn anwirach) eithr oblegid eu bod

Digitized by Google

hwy yn debyg i'r gwir, a thrwy lun gwirionedd yn hawdd iddynt dwyllo yr anghyfarwydd.

Felly y maent hwy'n cam-haeru arnom, ein bod ni yn Hereticiaid, a darfod i ni ymadael âg Eglwys, ac â chymdeithas Crist: Nid er mwyn eu bod hwy 'n coelio fod hyn yn wir (oblegid nid mawr ganddynt am hyny) ond o herwydd y gallai y rhai anghyfarwydd dybied drwy ryw fodd, ysgatfydd, mai gwir ydyw. Canys nid ymadawsom ni âg eglwys Crist yn ol arfer yr Hereticiaid, eithr ymadael a wnaethom â dynion drwg, ac â rhagrithwyr, fel y dylai bob rhai da, rhag ofn gwaethygu o honom wrth fod y'nghyd â hwy. Etto er hyny gwneuthur ffrost a rhodres rhyfedd y maent hwy, gan ddywedyd mai hwynt hwy ydyw yr eglwys: mai eu heglwys-hwy ydyw priodas-ferch Crist, colofn y gwirionedd, arch Noah, allan o'r hon nid oes ob i h cael dim iechydwriaeth. O'r tu arall, dywedyd am danom ni y maent hwy, ddarfod i ni gilio ymaith; ddarfod i ni rwygo gwisg Crist; ddarfod ein tynu ni y ffordd oddiwrth gorph Crist; a darfod i ni wrthod y ffydd Gatholig. Ac er na adawsant hwy ddim heb ddywedyd a'r a ellid drwy anwiredd ac enllib ei gam-haeru arnom; etto ni allant hwy fyth ddywedyd (a dywedyd y gwir) ddarfod i ni ymadael â gair Duw, nac â'r apostolion, nac â'r brif eglwys.

Ni a farnasom y brif eglwys o'r eiddo Crist, a'r apostolion, a'r tadau sanctaidd, yn eglwys gatholig; Nid ammhëuwn ychwaith alw yr eglwys hono, yn arch Noah, yn briodas-ferch Crist, yn golofn ac yn gynnaliaeth y gwirionedd: Ac nid ammeu genym hefyd gyflëu ynddi hi holl hanfod ein hiechydwriaeth.

Diammeu mai peth gwrth-gas yw ymadael â chymdeithas y sawl y buoch chwi gynnefin â hwynt, ac yn enwedig â'r rhai a gânt eu gadael eu galw yn Gristionogion, er nad ydynt. Ac o ddywedyd y gwir, nid ydym ni yn dirmygu eglwys y gwŷr hyn (pa drefn bynag sydd arni yr awrhon) er mwyn ei henw Cristionogaidd, a hefyd er mwyn i efengyl Iesu Grist gael gynt ei gosod allan yn yr eglwys hono, drwy burdeb a gwirionedd:

Digitized by Google

Ac nid ymadawsem ni âg hi ychwaith, oni buasai mewn anghenrhaid, ac o'n hanfodd. Ond beth ynte, y gosodwyd i fynu eilun yn eglwys Duw, a bod y diffaethwch hwnw a broffwydodd Crist am dano, yn sefyll yn amlwg yn y lle sanctaidd; Beth os yspeilydd neu *birat*, sy'n meddiannu arch Noah drwy drais? Y dynion hyn cyn fynyched ac y crybwyllant hwy, am yr eglwys, meddwl y maent hwy, mai hwy eu hunain yn unig ydyw 'r eglwys; gan gyfroddi holl enwau yr eglwys iddynt eu hunain; a ffrostio fel y rhai gynt a lefent, Teml yr Arglwydd, Teml yr Arglwydd: Neu fel y Phariseaid a'r 'Sgrifenyddion y rhai a wnaent ffrost eu bod hwy yn etifeddion i Abraham. Ioan 8. 39.

Llyma i chwi trwy goeg-wych ymddangos, fel y maent hwy 'n twyllo'r rhai anwybodus, ac yn ceisio rhoi bachell ysgwydd i ni drwy nerth enw 'r eglwys yn unig: yr un agwedd a lleidr ar ol iddo unwaith frathu i fewn tŷ gwr arall, ac y naill ai gwthio allan, ai ynte lladd perchen y tŷ, a ddywedai gwedi hyny, mai efe ei hun pia y tŷ, ac a gadwai 'r aer allan o'i feddiant. Neu yn yr un modd a phe y dywedai anghrist ar ol ei ddyfodiad i fewn teml Duw, bellach fy nhŷ i yw hwn, nid oes i Grist ddim a wnêl âg efo. Canys y gwyr hyn, er na ddarfu iddynt adael dim yn eglwys Duw sydd gyffelybus i'r eglwys, etto hwy a fynent gael eu cymmeryd yn amgeleddwyr, ac yn amddiffynwyr yr eglwys: Ar ol y cyfryw fforddi ac yr amddiffynai *Grachus* gynt, y cyfoeth cyffredin yn Rhufain, pan drwy ehud draul, a gwario lled-ynfyd, ni ddarfuasai iddo ef adael dim o'r cyfoeth heb wneuthur pen ami dano.

Ni bu dim erioed etto mor annuwiol, ac mor anrhesymol na ellid ei hilio a'i ymddiffyn, dan enw'r eglwys. Canys fe wnai'r cacwn ddiliau mêl, fel y gwenyn: a chynnulleidfaoedd sy gan y rhai annuwiol, megys gan Eglwys Duw. Oblegid nid ydynt, yn ebrwydd, yn bobl Duw; yr holl rai a elwir yn bobl Duw; ac nid Israeliaid mo'r cwbl a ddaeth o'r tad Israel. Yr *Ariaid*, nid aullai er eu bod hwy yn hereticiaid, etto ffrostio a wnaent mai hwynt-hwy yn unig oeddynt gatholigiaid; ac a ulwent bawb ereill, weithiau yn *Am-*

Digitized by Google

brosiaid, weithiau yn *Athanasiaid*, weithiau yn *Ioaniaid*. Er bod *Nestorius* yntau yn heretic (fel y dywedodd *Theodoretus*) etto er hyny, ef a fedrai ei hilio ei hunan της ορθοδοξιας προσχημαλι, sef, yw hyny, *dan ryw rith a gwchudd y ffydd gywir*. Er bod *Ebion* o'r un feddwl a'r Samaritaniaid, etto (fel y dywedodd *Epiphanias*) ef a fynai ei alw yn Gristion. Y Mahometistiaid heddyw, er bod yr holl ystoriau yn dangos, a hwy eu hunain hefyd ni allant wâd, ddyfod dechreuad eu holl riemi hwynt o *Agar* y gaeth-forwyn, etto er mwyn yr enw, a'r genedl-lwyth, gwell ganddynt eu galw yn Saracen-iaid, megys petent wedi dyfod o Sarah y wraig rydd, yr hon ydoedd briod i Abraham.

Felly y gau brophwydi o bob oes, y rhai a ymosodasant yn erbyn prophwydi Duw, yn erbyn Esaiah, yn erbyn Ieremiah, yn erbyn Crist, ac yn erbyn yr apostolion, nid oeddynt un amser yn hostio o ddim cymmaint, ac o enw yr eglwys. Ac nid oeddynt mor aruthrawl yn ymgynddeiriogi wrthynt, ac yn eu galw hwy yn *williaid*, ac yn *apostatiaid*, am achos arall yn y byd, ag am iddynt ymadael â'u cyndeithas hwy, ac na chadwent ddefodau'r hynafiaid. Am hyny pe y canlynem ni'n unig farn y gwŷr hyn, a oeddynt yn rheoli 'r eglwys y pryd hwnw, ac na cheisiem wneuthur ystyriaeth o Dduw, nac o'i air, nac o ddim arall; yna ni ellir gwâd nad yn gyfreithlon ac yn ddigon cyflawn y condemniwyd yr apostolion, am iddynt ymddidoli oddiwrth yr esgobion a'r offeiriaid (yr hyn yw, meddant hwy, oddiwrth yr eglwys gatholig) ac am iddynt newid a newyddâu lawer peth yn y grefydd, o anfodd yr esgobion a'r offeiriaid, ac er eu bod hwy yn dywedyd yn erbyn hyny. Am hyny fel y gorfu i *Hercules* gynt wrth ymeulyd âg *Antæus* y cawr, ei windio ef oddiar y ddaear, ei fam, cyn gallu o hono orchfygu y cawr, felly mae 'n rhaid windio ein gwrthwynebwyr ni, oddiwrth eu mam hwy, sef yw hyny, oddiwrth goeg eilun a chysgod yr eglwys, drwy 'r hyn y maent yn ymrithio ac yn amddiffyn eu hunain; ac onid ê, ni ellir peri iddynt roi lle i air Duw. O ran hyn y dywedodd Ieremiah y prophwyd, Na wnewch cymmaint rhodres fod teml yr

Digitized by Google

Arglwydd gydâ chwi; nid yw hyn ond coeg hyder; canys celwyddau yw y geiriau hyny. Ac medd yr angel y'ngweledigaeth Ioan efengylwr; dywedyd y maent hwy mai Iuddewon ydynt, eithr synagog Satan ydynt. A Christ a ddywedyd wrth y Phariseaid, pan ffrostient eu bod hwy 'n genedlaeth a gwaedogaeth Abraham, O'ch tad diafol (ebr ef) yr ydych chwi, nid tebyg mo honoch i'ch tad Abraham. Cymmaint oedd hyny a phe y dywedasai fo, nid ydych chwi mo'r dynion a fynech mor chwannog gael eich cymmeryd: twyllo y bobl yr ydych trwy ofer enwau; a cham-arfer yr ydych enw 'r eglwys, i gwbl anrheithio yr eglwys. Rhan ein gwrthwynebwyr ni a fuasai gan hyny yn gyntaf dim gwneuthur prawf gwir diammheuol, fod eglwys Rhufain yn eglwys iawn hyfforddedig y gwir Dduw: a'i bod hi'n y modd y mae hi yn cael ei llywodraethu 'r pryd hyn, yn gyfatebol i brif eglwys Crist, a'r apostolion, a'r tadau sanctaidd, yr hon brif eglwys nid ammheuwn nad ydoedd y wir eglwys gatholig.

Am danom ni, pe y barnasem y gellid rhyngu bodd i Dduw ac ennill iechydwriaeth trwgywyddol, drwy anwybodaeth, amryfusedd, coel-fuchedd, addoliaeth eilunod, a thrwy ddychymygion dynion, a'r rhein'y'n fynych yn gwrthwynebu 'r ysgrythur lân: Neu pe y medrasem ymroi i goelio ddarfod 'sgrifenu gair Duw dros syrn o flynyddoedd yn unig, ac y bwrid ef heibio wedi hyny: Neu pe y meddyliasem fod yn rhaid i archiad a gorchymynion Duw ymddarostwng i ewyllys dyn: Neu beth bynnag a ddywedai neu a archai Duw, na ddylid cymmeryd mo hono namyn fel peth di-ddim, di-ddywededig, oddi eithr i Bab Rhufain orchymyn, ac erchi 'r un peth: Pe y clywsem ni (meddaf) ar ein calonau goelio a chredu'r pethau yma, cyfaddef yr ydym na buasai achos yn y byd i ni ymadael â chymdeithas y gwyr hyn. Ond am a wnaethom ni, sef, ymadael â'r eglwys hono ydoedd a'i hamryfusedd yn amlwg wedi ei dystiolaethu i'r byd, a chwedi darfod iddynt gyfeiliorni oddiar ffordd gair Duw; ac ymadael o honom, nid oddiwrth yr eglwys, namyn oddiwrth ei hamryfusedd; a hyny nid mewn cynnwrf, neu'n anweddus, eithr drwy dangnef-

Digitized by Google

edd a llarieiddrwydd: Ni wnaethom ni 'n hyn o beth ddim gwrthwyneb i Grist, na'r apostolion. Herwydd nid ydyw eglwys Duw 'r fath beth na ddichon llwch, a brychau ddigwydd arni, neu nad rhaid un amser ad-gyweirio mo honi: petai hi felly, pa raid fyddai wrth cynnifer Gymanfâau a Chynghorau, y rhai (medd *Aegidius*) ni all ffydd Crist sefyll hebddynt: Herwydd cyn fynyched ag y peidier a dyfyn cymanfa gynghorau, cynnifer-gwaith y mae'r eglwys yn cael ei gadael heibio gan Grist.

Neu, onid rhaid unon na ddichon dim tramgwydd ddamwain i'r eglwys, pa raid, ynte, wrth henwau diles yr esgobion, fel y maent y'mhlith ein gwrthwynebwyr ni'r pryd hyn? Canys, paham yr ydys yn eu galw hwy 'n fugeiliaid, onid oes mo'r defaid a allant i fyned a'r wasgar? Pa ham y gelwir hwy 'n warcheidwaid, onid oes un ddinas a ellir ei bradychu? Pa ham y maent hwy yn cael eu galw yn golofnau, onid ydynt yn attal dim rhag syrthio i lawr? Yn ebrwydd, ar ol creadwriaeth y byd, y dechreuodd eglwys Duw gynnyddu; ac yna, fe a'i cynnysgaeddwyd hi â'r gair nefol, yr hwn a lefarodd Duw o'i enau ei hun; ei dodrefnwyd hi â defodau duwiol: hi a gafodd ei dysgu gan yr Ysbryd Glân, gan y patrieirch, a'r prophwydi, ac felly y parhaodd hi, hyd yr amser yr ymddangosodd Crist ei hun yn y cnawd. Eithr, O Dduw tragywyddol! mor fynych, ac mor erchyll, yn y cyfamser, y twyllwyd, ac y difwynwyd hi! herwydd yn mha le yr oedd yr eglwys y pryd hyny, pan ddarfuasai i bob cnawd ar y ddaear aflanâu ei ffordd ei hun? yn mha le yr oedd hi, pan o holl aneirif bobl y byd, nid oedd onid wyth-nyn o ddynion (na'r rhein'y chwaith i gyd yn ddiwair ac yn dduwiol) y rhai a fynai Duw eu cadw a'u coledd yn fyw, oddiwrth yr aruthrawl gelanedd a'r farwolaeth a fu o'r holl fyd? pa le yr oedd hi pan gwynodd y prophwyd Elias mor alarus ac mor dost, na adawsid ond efe ei hun, o holl ddynion y byd, yn addoli Duw yn gywir ac yn gyfiawn? 1 Bren. 19. 10. A phan ddywedodd y prophwyd Esay, fod arian pobl Duw (sef yr eglwys) wedi myned yn

Digitized by Google

sothach: a bod y ddinas hono a fuasai ffyddlon gynt, wedi myned yn butain: Ac nid oedd ynddi fan iach drwy yr holl gorph, o wastad y pen hyd wadn y troed? Esa. 1. 21. Neu pan ddywedodd Crist ddarfod i'r Phariseaid, a'r Offeiriaid, wneuthur ogof lladron o dŷ Duw? Mat. 21. 13. Gwir ydyw am yr Eglwys, yn yr un modd ac am faes ŷd, onis erddir, onis llafurir, onis trinir, ac onis trwsir, yn lle gwenith fe a dyf ysgall, llet, a danadl. Am hyn y danfonodd Duw yn gynnefinawl brophwydi, ac apostolion, ac yn ddiweddaf o'r cwbl, ei Fab ei hun, i ddwyn y bobl i'r ffordd uniawn o gyfeiliorni, a hefyd i adnewyddu adail, ac i gryfâu gwendid a gogwyddiad yr eglwys. Ond rhag i ryw rai ddywedyd ddarfod i hyn ddamwain yn unig yn amser y ddeddf, a'r cysgodau, ac ieuenctid, pan guddid gwirioneddau dan arwyddion a seremoniau, pan nid oedd dim etto wedi ei dwyn i berffeithrwydd, pryd nid oedd y ddeddf wedi ei 'sgrifenu ynghalonau dynion, eithr mewn llechau o gèrig, er nad yw hyn ond dywediad lled-ffol, herwydd yn y dyddiau hyny yr oedd yr un Duw, ac sydd yr awr hon, yr un Ysbryd, yr un Crist, yr un ffydd, yr un athrawiaeth, yr un gobaith, yr un etifeddiaeth, a'r un nerth, a rhinwedd i air Duw: (medd *Eusebius*) yr holl rai ffyddlawn, o Adda hyd amser Crist, oeddynt i gyd yn Gristionogion (er na elwyd mo'nynt felly) ond meddaf, rhag i ryw rai ddywedyd y fath beth a hyn, Paul apostol a ganfu y fath amryfusedd a chwympiadau yn ei amser ef, pan oedd yr efengyl mewn perffeithrwydd a goleuad, hyd oni orfu iddo 'sgrifenu fel hyn at y Galatiaid, y rhai a ddarfuasai iddo eu hyfforddi o'r blaen; Mae arnaf ofn am danoch, rhag darfod i mi gymmeryd poen yn ofer yn eich plith, ac i chwi wrando yr efengyl yn ofer: Fy mhlant bychain, y rhai yr wyf fi yn eu hail-esgor hyd oni ffurfier Crist ynoch. Gal. 4. 19.

Ac am eglwys y Corinthiaid, pa wedd yr oedd hi wedi ei thrabaeddu mewn brynti, nid rhaid crybwyll. Wele ynte gan hyny, a allai 'r eglwysi y Galatiaid, a'r Corinthiaid ogwyddo, a myned ar fai, ac Eglwys Rhufain yn unig, ni ddichon na gwyro na gogwyddo? Crist yn ddïau a ddywedodd, gyhyd o'r blaen, am ei eglwys

Digitized by Google

ef, y deuai amser pan safai ddiffaethwch yn y lle sanctaidd. Mat. 24. 5.

A Phaul a ddywedodd y gosodai Anghrist ei babell y'nheml Duw. 2 Thes. 2. 4, 5. Ac y deuai amser pryd na ddyoddefai dynion athrawiaeth iachus, namyn troi a wnaent at chwedlau, a hyny yn yr eglwys hefyd. 2 Tim. 4. 3, 4. A Phedr a ddywedodd y byddai athrawon celwyddau yn Eglwys Crist. 2 Pedr 2. 1. A Daniel y prophwyd, wrth fynegu am amseroedd diweddaf Anghrist, 'y gwir (eb efe) a fwrir dan draed y pryd hyny, ac a sethrir arno yn y ddaear.' Dan. 8. A Chris' a ddywedodd, y byddai cymmaint gofid a gorthrymder yn y byd, a phe byddai bosibl y dygid y rhai etholedig mewn amryfusedd. Mat. 24. Ac y deuai hyn i gyd i ben, nid yn mysg y Paganiaid, neu y Tyrciaid, eithr yn y lle sanctaidd, yn nheml Duw, yn yr eglwys, ac ynghynnulleidfa a chymdeithas y rhai a gyd-addefent enw Crist.

Er gallu, o hyn yn unig o rybudd wasanaethu i ddyn synwyro'r, na adawo ef ar fyrbwyll mo'i dwyllo drwy enw yr eglwys, megys na bae iddo edrych y'mhellach o'r plegid y'ngair Duw; etto heblaw hyn i gyd, llawer o dadau, a llawer o wŷr dysgedig duwiol, a gwynasant yn dost iawn, ddarfod dygwyddo yr holl bethau hyn, yn eu hamseroedd hwy. Herwydd y'nghanol niwl y tywyllwch, fe fynai Duw fod rhai, er na roddent oleuni gloyw-amlwg, etto a gynneuent megys rhyw wreichionen, fel y gallai'r dynion yn tywyllni ei chanfod. *Hilarius*, pan oedd pethau eglwysig yn ddilygredig, yn ei herwydd, ac yn ddiwall; 'drwg (eb efe) y gwnaethoch chwi garu y parwydydd: drwg yr ydych chwi yn addoli eglwys Duw, gan eich bod i'w haddoli hi mewn tai ac adeiladoedd; drwg yr ydych yn dwyn i mewn enw tangneddef dan fargodau. Ai ammheupl ydyw nad eistedd Anghrist yn yr adail hyn? diogelach, dybygwn i, yw y mynyddoedd, a'r coedydd, a'r llynoedd, a'r carcharau, a'r suglenydd; oblegid y prophwydi, naill ai yn aros, ai ynte, wedi boddi yn y lleoedd hyny, a brophwydasant drwy Ysbryd Duw.' *Gregorius*, fel un oedd yn gweled, ac yn canfod o'r blaen yn ei feddwl, ddystryw-

Digitized by Google

iad pob peth, a 'sgrifenodd at Ioan esgob *Constantinople*, yr hwn ydoedd y gwr cyntaf o'r cwbl a orchymynodd ei alw ei hun yn ben Esgob eglwys Crist drwy yr holl fyd; 'Os ar un gwr, (ebr *Gregorius,*) y rhoir pwys yr eglwys hi a gwymp i gyd i lawr.' A phwy nid yw'n gweled, ddarfod cwblau hyn er ystalm byd? herwydd hir iawn ydyw, er pan fynodd Pab Rhufain i'r holl eglwys orphwys arno ef ei hun; ac am hyny nid rhyfedd ddarfod iddi gwympo i gyd er ystalm o amser. *Barnardus* yr Abad, er ys mwy na phedwar can mlynedd i heddyw, a 'sgrifenodd fel hyn; Nid oes yr awr hon ddim yn bur ac yn berffaith yn y gwyr Eglwysig: nid oes bellach yn ol, onid dadguddio y dyn pechod. Ar un rhyw *Barnardus* a 'sgrifenodd yn y llyfr a wnaeth ef o droedigaeth Paul i'r ffydd: 'Cyffelyb yw (eb efe) ddarfod peidio bellach ag erlid: nag ê, cyffelyb yw mai dechreu erlid yr awr hon y mae y rhai sy'n dwyn penaf rhwysg yn yr eglwys. Dy hoff ddynion a'th gymydogion a ymnesasant, ac a safasant yn dy erbyn di; o wadn dy droed hyd yn wastad dy ben, nid oes un fan iach. Anwiredd sydd yn deilliaw oddi wrth yr Heuriaid, a'r Barnwyr, a'r rhag-benaethiaid, y rhai sydd yn cymmeryd arnynt lywodraethu dy bobl. Ni allwn ni ddywedyd yr awr hon, 'Fel y mae y bobl, felly mae'r offeiriaid:' oblegid nid yw y bobl cynddrwg ag ydyw yr offeiriaid. Och, och, Arglwydd Dduw! yr un gwyr hyny sydd benaf i'th erlid di, y rhai a welir yn hoffi y lle penaf, ac yn dwyn y llywodraeth penaf yn dy eglwys di.' Yr un *Barnard* hefyd, ar ganiadau *Selef* ddoeth, a 'sgrifenodd fel hyn: 'Dy hoff ddynion ydynt i gyd, ac er hyny dy elynion ydynt i gyd; maent hwy i gyd yn gerynt it', ac er hyny dy wrthwynebwyr ydynt i gyd: ydynt wasanaethwyr Crist, yn gwasanaethu Anghrist. Wele yn fy ngorphwys* fy chwerwedd sydd chwerwaf.'

†*Rogerus Bacon,* gwr enwog iawn, ar ol iddo mewn araith hagr osod allan pa fyd diffaith gresynol

* *In pace mea.*

† Hwn a eilw rhai y'mhlith y Cymry, *Dafydd ddu o Hiraddug. In libello de Idiomate linguarum.*

Digitized by Google

oedd o honi yn ei amser ef, ' y cymmaint hyn (medd ef) o amryfusedd, sy'n taer ofyn ac yn edrych am anghrist.' Mae *Gerson* yntau yn cwynfan yn ei amser ef, ' ddarfod troi holl rym a myfyrdod cyssegr-lân dduwioldeb i goeg-philoreg, ac i chwennychu clod trwy ffrost-ymrafael pwy oreu ei synwyr!' A'r mynachod o *Lyons*, gwyr diddrwg o ran eu buchedd, oeddynt arferol o ddywedyd yn hyderus, mai eglwys Rhufain (oddi wrth yr hon yn unig yr oeddyd yn ceisio pob cynghor a threfn, y pryd hyny) ydoedd butain o Babilon, a'r llu o gythreuliaid y rhai y mae y brophwydoliaeth yn ngweledigaeth Ioan efengylwr mor hynod yn sôn am danynt. Mi a wn yn hysbys na wna ein gwrthwynebwyr ni fawr fri ar awdurdod y gwyr hyn. Beth ynte, o dygaf fi yn dystion y rhai yr oeddynt hwy eu hunain arferol o'u hanrhydeddu. Beth os dywedaf' ddarfod i *Adrian* esgob Rhufain gyfaddef yn rhwydd, mai o oruch-eisteddfa 'r Pab y daethai y drygioni hyn gyntaf. *Pighius* hefyd sydd yn addef ddarfod gwneuthur ar fai, ddwyn cymmaint o gam-arferau i'r offeren; yr hon offeren a fynai efe (oni bae hyny) gael eu gadael yn beth sanctaidd parch-adwy. Fe ddywedodd *Gerson* ddarfod drwy luosogrwydd seremoniau coegion, ddiffoddi holl rinwedd yr Ysbryd Glân, yr hwn a ddylai lawn-weithio ynom, a hefyd ddarfod diffodd pob duwioldeb. Holl wledydd *Grecia*, ac *Asia*, sy'n cwyno ddarfod i Babau Rhufain drwy ffeiriau eu purdan, a'u pardynau, dreisio cydwybodau dynion, ac yspeilio eu pyrsau.

Tu ag at am drawsedd Pabau Rhufain, a'u hanfeidrol falchder Persianaidd (er na soniom am ereill y rhai ysgatfydd, y mae y Pabau yn eu cymmeryd yn elynion, oblegid iddynt, yn hyf, ac yn ddiragrith, ddangos eu drwg-gampau,) nid amgen na'r gwyr yma, sef, *Laurentius Valla*, *Marsilius Patauinus*, *Francis Petrarcha*, *Hieronimus Sauanarola*; yr *Abad Ioachimus*, *Babtista Mantuanus*, ac o'u blaen hwythau yr *Abad Barnard*: y rhai hyn i gyd (meddaf) a gwynasant yn fynych, ac yn ddirfawr iawn, ar y Pabau. A'r gwyr hyn oeddynt yn dwyn eu byd yn Rhufain, yn

Digitized by Google

y dref sanctaidd, y'ngolwg y sancteiddiolaf Dad, ac oeddynt yn gallu gweled holl gyfrinachau y Pabau: a'r rhai'n nid ymadawsant ddim â'r ffydd gatholig: ïe, a chan eich cennad, hwy a roent weithiau ar ddeall i'r bobl, mai'r Pab ei hun ydyw 'r Anghrist; pwy un ai gwir, ai celwydd a ddywedasant, ni cheisiwn ni yngen: ond diau ddywedyd o honynt hwy hyny yn ddiarswyd. Ni ddichon neb ddywedyd mai dysgyblion *Luther*, neu *Zuinglius*, oedd y rhai hyn: herwydd yr oedd y rhai hyn nid yn unig syrn o flynyddoedd, eithr syrn o oesau cyn clywed gair sôn am enwau *Luther* na *Zuinglius*. Hwy a welsant, y pryd hyny, ddarfod i amryfusedd ymlusgo i'r eglwys, ac oeddynt yn chwennych cael diwygiad o honaw. Ac o ddywedyd y gwir, pa ryfeddod, er bod yr eglwys, yr amser hwnw yn enwedig, yn llawn amryfusedd, pryd nad oedd na'r Pab (ydoedd yn dwyn yr holl rwysg ei hunan) na neb arall yn gwneuthur y pethau oeddynt ddyledus, nac ychwaith yn gwybod beth oedd ddyledus iddynt ei wneuthur. Prin y gellir coelio tra'r oeddynt hwy yn segurllyd, fod y diafol ynte hyd yr amser hwnw, y naill ai yn cysgu heb ddeffro, ai yn segur heb orchwyl. Eithr beth yr oeddynt arno yn y cyfamser, ac mor ffyddlon yr oeddynt yn gofalu am dŷ Duw, er tewi o honom ni, etto gwrandawant *Barnard* eu cyfaill hwy eu hun.

'Nid yw'r esgobion (ebr ef) sydd yn rheoli yr eglwys y pryd hyn ddysgawdwyr, ond twylladwyr; nid ydynt fugeiliaid, namyn hudoliaid; nid *Prelatiaid*, eithr *Pilatiaid* ydynt.' Llyma fel y dywedodd *Barnard* am y Pab, yr hwn oedd yn galw ei hun yn ben esgob ar y cwbl; a llyma ei feddwl ef am yr esgobion ereill, a oeddynt yn llywodraethu yn yr amser hwnw. Nid ydoedd *Barnard* yn *Lutheran*, nid ydoedd ef heretic, nid ymadawsai efe â'r eglwys gatholig; etto er hyn i gyd, ni rusodd efe alw yr esgobion a'r oeddynt y pryd hyny, yn dwyllodwyr, yn hudoliaid, ac yn *Bilatiaid*.' Gan hyn pan oeddid yn amlwg dwyllo 'r bobl, ac yn bwrw bod‡ ar lygaid y Cristionogion, a phan

‡ Oculis hominum Christianorum imponeretur.

Digitized by Google

oedd Pilat yn cistedd ar farnedigaeth, ac yn barnu Crist, a'i aelodau i'w lladd ac i'w llosgi: O Dduw daionus! yn mha gyflwr yr oedd eglwys Crist yr amser hwnw! Eithr o gymmaint nifer o gamweddau aruthrol a hyn, pa un erioed etto a ddarfu iddynt ei ddiwygio? neu pa gamwedd a ddarfu iddynt unwaith ei gydnabod a'i gyfaddef? ond gan eu bod hwy yn dywedyd mai hwy piau meddiant yr eglwys gatholig trwy'r holl fyd, ac er mwyn iddynt ein galw ni yn hereticiaid, am nad ydym yn coelio megys y maent hwy, moeswch weled ar nawdd Duw, pa nod neu arwydd sydd gan yr eglwys hono o'r eiddynt hwy, modd y gellir gwybod mai eglwys Duw ydyw. Diau nad yw cyn anhawsed adnabod a chael eglwys Duw, od aiff dyn yn astud, ac mewn llawn-fryd i'w cheisio. Canys y mae eglwys Duw wedi ei gosod mewn lle uchel amlwg, ar ben bryn, ac wedi ei hadeiladu ar wadnau a sylfeini, neu seiliau yr apostolion a'r prophwydi.

Ceisiwn yno'r eglwys (medd *Awstin*) treiwn ein hachos yno: ac (fel y dywedodd efe mewn lle arall) rhaid yw dangos yr eglwys allan o'r ysgrythyrau glân canonedig; a'r hon ni ellir mo'i dangos allan o honynt hwy, nid yr eglwys mo honi. Er hyn i gyd, ni wn i pa fodd, pa un ai o barch, ai o gydwybod, ai ynte o ddrwg obaith gallu gorfod; (fel y lleidr am y crog-bren,) y maent hwy yn arswydo ac yn cilio oddi wrth air Duw. Ac yn wir nid rhyfedd mo hyny: herwydd megys y dywedir y bydd marw y *Cantharus* yn gyntrym ac y gosodir ef mewn *balm*, nid anllai er bod *balm* o honaw ei hun yn enaint arogl-ber iawn; felly 'r gwyr hyn a welant ddinystr a darfod am eu hachos hwy, yngair Duw, yr un agwedd ag mewn gwenwyn. Am hyny yr ysgrythyrau glân, y rhai a ddarfu i'n prynwr Iesu Grist, nid yn unig eu harfer yn awdurdod y'mhob ymadrodd, eithr hefyd eu selio yn y diwedd â'i waed ei hun; y mae y gwyr hyn, ar hyder gallu ymlid y bobl oddi wrthynt, âg ychydig o boen, megys oddi wrth beth yn llawn perygl* a niwed, yn arfer o'u galw yn llythyren noethlyd, amheuus, ddiles, fud,

* Gwel, *Albernus Pighius in Hierarch.*

Digitized by Google

llythyren yn lladd, a llythyren farw: yr hyn yr ydym ni yn ei ddeall megys pe dywedent nad yw yr ysgrythyrau i ddefnydd yn y byd; ac nad ydynt ddim yn ei herwydd. Ac yn ychwaneg i hyn, mae ganddynt gyffelybiaeth, nid addas iawn mo honi, sef, bod yr ysgrythyrau yn debyg i drwyn o gwyr: y gellir eu troi, a'u plygu bob ffordd, i wasanaethu ewyllys pawb. Ai ni wyr y Pab mai ei anwyl ddynion ef a ddywedodd y pethau hyn? neu, ai nid yw efe yn deall fod ganddo y fath amddiffynwyr a'r rhai'n? gwrandawed yntau mor sanctaidd, ac mor ddiwiol, ynghylch hyn o beth yr ysgrifenodd *Hosius*, (esgob yn *Mholonia*, fel mae ei eiriau ef ei hun yn dangos) yr hwn yn wir ydoedd wr ymadroddus ac nid annysgedig, a hefyd ydoedd ymddiffynwr awchlym dihafarch y'mhlaid y Pab. Fe ryfeddai un, dybygwn i, pa fodd y gallai gwr da dybied mor anmharchus, neu ysgrifenu mor ddirmygus, am y geiriau hyny, y rhai a wyddai efe ddarfod iddynt ddeilliaw o enau Duw; ac yn enwedig ysgrifenu o honaw ef yn y fath agwedd, na ellid tybied mai ei farn ef yn unig oedd hyny, eithr mae coel pawb o'r tu hwnw.

Nyni (medd ef*) a barwn roi heibio yr ysgrythyrau hyny, o'r rhai y gwelwn gymmeryd, nid yn unig cymmaint amryw ddeall, eithr gwrthwynebus ddirnad, a gadewch i ni glywed Duw yn ymadroddi, rhagor na chyrchu o honom at yr elfenau noeth-llymion hyn, a chyflëu ein hiechydwriaeth ynddynt. Nid rhaid i ddyn fod yn gyfarwydd yn y ddeddf, a'r ysgrythyrau; eithr rhaid iddo gael ei ddysgu gan Dduw. Ofer yw'r boen a gymmerer yn yr ysgrythyrau. Herwydd creadur a llythyren noeth-lom yw'r ysgrythyr.

Dyma ddywediad *Hosius*; drwy yr un ysbryd, a'r meddwl yn hollawl, ag oedd gynt gan *Montanus* a *Marcion*, y rhai y mae 'r gair, pan wrthodent hwy yn drahaus iawn yr ysgrythyrau glân, arferu o honynt ddywedyd, eu bod hwy yn gwybod llawer peth mwy,

* *Hosius in libro de expresso verbo Dei.* Hyn a ysgrifenodd *Hosius* yn ddichellgar, megys nid o honaw ei hun, eithr yn enw arall, er dywedyd o honaw yn llathraidd yr un peth mewn modd amgenach yn yr un llyfr.

Digitized by Google

a gwell, nag a wybu na Christ, na'i Apostolion. Beth ynte a ddywedaf yma wrth hyny? O chwychwi gofalnau crefydd! O chwychwi arch-lywodraethwyr eglwys Crist! ai dyma 'r parch sydd gennych i air Duw? yr ysgrythyrau glân, y rhai (medd Sanct Paul) ydynt wedi eu hanadlu o Dduw, y rhai a hynododd Duw drwy gymmaint o wyrthiau, yn y rhai y mae gwir ól, ac olrhen, cerddediad Crist, y rhai y darfu i'r holl hen dadau sanctaidd, a'r apostolion, a'r angelion, a hefyd i Grist ei hun Mab Duw, eu dwyn yn brofiaid, ac yn dystiolaeth, cyn fynyched ag yr oedd rhaid; a berwch chwi droi ymaith y rhai'n megys na thalent hwy gael eu gwrando genych; sef yw hyny, a berwch chwi i Dduw dewi, sy'n dywedyd yn eglur iawn wrthych, yn yr ysgrythyr lân? neu'r gair hwnw drwy'r hwn yn unig, medd Paul, i'n cymmodir â Duw; a'r hwn (medd y prophwyd Dafydd) sydd air sanctaidd, pur, ac a barhâ byth bythoedd, a elwch chwi hwnw ddim amgen na llythyren noeth, lom, farw? neu a ddywedwch chwi mai ofer yw'r holl boen a gymmerom ni yn y gair, yr hwn a erchis Crist i ni ei ddyfal chwilio, a'i fynu yn wastad ger bron ein llygaid? neu, a ddywedwch chwi fod Crist a'i apostolion yn ceisio twyllo 'r byd pan annogent hwy'r bobl i ddarllen y 'sgrythyráu glân, fel y gallent drwy y rhein'y fod yn llawn doethineb a gwybodaeth?

Nid dim rhyfedd er i'r gwŷr hyn ein diystyru ni, a phob peth a wnelom, gan iddynt wneuthur bri cyn lleied o Dduw ei hun, ac o'i wir ymadrodd. Etto, wele gwall synwyr oedd arnynt, pan wnaent hwy 'r fath lwyr gam â gair Duw, o wir fwriad drwg i ni.

A megys na bae hyn ddigon dirmygwch, y maent hwy yn llogi yr ysgrythyrau glân (fel y gwnai gynt y brenin annuwiol *Aza*, ac *Antiochus*, a *Maximinus*) gan eu galw hwy yn llyfrau Hereticiaid: a dïau iawn, er dim a ellir ei weled, eu bod hwy yn ceisio gwneuthur y fath beth ag a wnaeth Herod gynt fel y gallai ef gadw yn ddiogelach ei rwysg a'i lywodraeth yn Judea. Herwydd yr Herod yma, er bod ei hanfod ef o *Idumea*, ac nad oedd ef ond gwir estron i genedlaeth a gwaedogaeth yr

Digitized by Google

Iuddewon, etto er hyny, chwennych yr oedd ef gael ei gymmeryd yn Iuddew, ar hyder gallai ef felly gadarnâu iddo ei hun, i'w hil, a'i eppil, ffenhiniaeth gwlad yr Iuddewon; yr hon a gawsai efe gan *Augustus Cæsar* yr Amherawdwr. Er mwyn hyn, y parodd ef ddilëu a llosgi holl achau yr Iuddewon, rhag ofn adael dim i ddangos ar ol llaw, mai estron-waed ydoedd ef. Yr hyn achau a gedwesid drwy ofalwch y'mhlith yr Iuddewon, yn y trysor-dŷ er yn amser Abraham, oblegid yn yr achau hyny y gellid gweled a gwybod yn hawdd, ac yn ddiammheuol, o ba lwyth a chenedlaeth yr oedd pawb o honynt yn dyfod. Felly y gwyr hyn, hwythau yn gwbl, gan geisio parch a chymmeriad i'w holl ofer-goelion eu hunain, megys pe baent wedi traddodi o'r Apostolion, neu yute o Grist ei hun, rhag ofn gadael dim yn un lle a allai argyhoeddi y fath freuddwydion a chelwyddau sydd ganddynt; eu harfer ydyw, y naill ai llosgi yr ysgrythyrau glân, ai ynte eu gwneuthur ymaith oddiar ffordd y bobl.

Gwir iawn a digon cymhwys y mae *Chrysostom* yn dywedyd am danynt hwy; 'Yr Hereticiaid (medd ef) a gauant y drysau yn erbyn y gwir: canys hwy a wyddant yn dda, pe bae y drysau yn agored, na byddai yr eglwys ddim yn eiddynt hwy.' A *Theophilactus* a ddywedodd mae gair Duw ydyw'r ganwyll, wrth oleu hon y cenfydd y lleidr. Medd *Tertullianus* yntau, ysgrythyr-lan sydd yn eglur ddangos twyll a lledrad yr Hereticiaid. Canys pa ham y maent yn cuddio, ac yn cadw i lawr yr efengyl, a fynai Crist ei phregethu yn groch o ben y tŷ? pa ham y maent hwy yn rhoi dan lobaid, y ganwyll a ddylai sefyll mewn canwyllbren? pa ham y maent hwy yn rhoi mwy hyder mewn diwybodaeth, a dall anghyfarwyddyd y bobl, nag mewn daioni eu hachos? Ai tybied y maent hwy nad ydys bellach yn cwbl weled eu ffled, a'u dichellion hwy! Neu allu o honynt y pryd hyn fyned yn ddiganfodedig, megys pe bae modrwy *Gyges* ganddynt, ac wrth wisgo hono na ellid mo'u gweled? Mae pawb bellach yn gweled digon, ac yn ddigon amlwg, pa ddefnydd sydd y'nghist-ddwyfron y Pab. Fe ddichon hyn fod yn brawf goleu, nad oes na gwir-

Digitized by Google

ionedd, na dim yn iawn, yn y peth y maent hwy arno. Da y dylai yr achos hwnw gael ei ddrwg dybio, a chilio oddiwrth droedigaeth ac a ofna y goleuni. Herwydd fel y dywedodd Crist, ceisio y tywyllwch, a chasâu y goleuad, y mae y neb a wnel ddrwg. Cydwybod gwirion a ymddengys yn ddigon parod, fel y gellir gweled y gweithredoedd sydd yn hanfod o Dduw. Nid ydynt hwythau chwaith cyn ddalled na welant yn amlwg ddarfod am eu teyrnas hwy, o chaiff y'sgrythyr lân unwaith ei llaw yn uchaf: ac fel yr ydys yn dywedyd am eilunod y cythreuliaid gynt, gan y rhai yr oeddyd arfer o gael atteb y'mhob cyfyng gynghor y pryd hyny, eu myned hwy yn fudion yn ddisymmwth, wrth weledïad Crist, ar ol iddo ddyfod i'r byd yma; yn yr un ffunud maent hwy yn canfod y cwymp eu holl ddichellion hwy i lawr yn y man wrth weledïad yr efengyl. Herwydd ni fwrir Anghrist i lawr bendra-mwnwgl, ond wrth ddysgleiriad dyfodiad Crist.

Am danom ein hunain, nid ydym ni 'n rhedeg at y tân i losgi dynion am grefydd, megys y mae arfer y gwyr hyn: eithr rhedeg yr ydym ni at y'sgrythyrau glân; nid ydym ni chwaith, yn eu hamgylch hwy â dur ac â haiarn, eithr â gair Duw. A hwnw, fel y dywedodd *Tertulian*, yr y'm ni yn porthi ein ffydd: drwy hwnw yr ydym ni yn codi ein gobaith, ac yn cadarnâu ein hyder. Herwydd ni a wyddom mai efengyl Iesu Grist ydyw galluogrwydd Duw i iechydwriaeth, ac mai yn yr efengyl y mae bywyd tragywyddol. Ac fel y mae Paul yn rhybuddio, ni wrandawn ni petai angel Duw yn dyfod o'r nef, o ohais ef ein tynu ni oddiwrth un darn o'r athrawiaeth hon. Ie ac ychwaneg i hyn, (megys y dywedodd *Iustin* y merthyr sancteiddiolaf am dano ei hun,) ni roem ni ddim coel i Dduw ei hun, pe bae yn mynu dysgu i ni efengyl arall amgenach. Oblegid lle mae'r gwyr hyn yn peri troi ymaith yr ysgrythyrau glân, fel pethau mud, diffrwyth, gan arwain y bobl yn rhagorach at Dduw ei hun, sydd yn siarad yn yr eglwys ac mewn cynghorau; sef yw hyny, i wrando ar eu chwedlau, ac i goelio eu rhincynau hwy: dyna wrth geisio'r gwirionedd,

Digitized by Google

ffordd yw hono anhyfedr iawn, a pheryglus aruthr, ie, yn ei herwydd, ffordd led ynfyd, yr hon ni bu erioed gymmeradwy gan y tadau sanctaidd.

Chrysostom a ddywedodd fod llawer yn gwneuthur ffrost o'r Ysbryd Glân; eithr y mawl sy'n dywedyd ar eu penau eu hun, celwyddus yw eu ffrost hwy, fod ganddynt yr Ysbryd Glân. 'Canys (eb efe) megys y gwaddodd Crist ei fod ef yn dywedyd o honaw ei hunan, pan oedd ef yn traethu allan o'r ddeddf a'r prophwydi; felly yr awr hon o cheisir gwthio arnom yn enw yr Ysbryd Glân, ddim amgenach na'r efengyl, ni ddylem ni goelio mo honaw. Herwydd megys y mae Crist yn gyflawnder y ddeddf a'r prophwydi, felly'r Ysbryd Glân sydd gyflawnder yr efengyl.' Hyn yw meddwl *Chrysostom*.

Ac yma nid hwyrach y dywedant hwy, ec nad oes mo'r ysgrythyrau glân ganddynt, etto ysgatfydd y mae gydâ hwy yr hen athrawon, a'r tadau sanctaidd. Yn hyn y bu fawr iawn eu ffrost hwy, a'u rhodres erioed; sef, fod holl hynafiaeth; ac oestadol gytundeb yr holl oesoedd yn pwyso ar eu tu hwy. Ac nad yw holl bynciau ein crefydd ni, onid pethau newyddion, diweddar, a phethau hyd ychydig o'r blynyddoedd diweddaf yma, ni chlywsid erioed sôn am danynt.

Diau na ellir dywedyd dim atgasach yn erbyn crefydd Duw na'i gyhuddo o newyddwch, fel peth newydd ddyfod. Canys megys nad oes dim o newydd yn Nuw ei hun, felly ni ddylai bod na newid; na newyddwch yn ei grefydd ef. Ond etto er hyn, ni wyddom ni pa fodd, ni a welwn yn wastad mai peth arferedig ydyw er y declrenad, cyn fynyched ag yr ennynodd Duw ei wirionedd, ac yr eglurâodd ef i ddynion, er bod y gwirionedd nid yn unig o'r hynafiaeth mwyaf, eithr o holl dragywyddoldeb, eto y mae rhai mellidigedig annuwiol, a'r gelynion, a'i galwent ef yn beth diweddar, wedi ei newydd wneuthur. Haman gythreulig greulon yn ceisio gwneuthur i frenin Ahasferus fod yn gas erchyll ganddo yr Iuddewon, fe a'u cyhuddodd hwy wrth y brenin yn y modd hyn, *Y mae yma* (eb efe) *genyt ti* (O frenin) *bobl a chanddynt fath a'r gyfreithiau newydd; e thr cyndyn, a gwrthryfelgar ydynt yma byn dy gyfreithiau*

Digitized by Google

di. Pan ddechreuodd Paul gyntaf bregethu a dehongli yr efengyl yn Athen, ei galwyd ef yn ymadroddwr duwiau newydd, sef yw hyny, crefydd newydd. Onid allwn ni (eb yr Atheniaid) gael gwybod gènyt ti, pa athrawiaeth newydd yw hon?

Celsus yntau, pan oedd ef o wir lawnfryd yn 'sgrifenu yn erbyn Crist, fel y gallai fe drwy draha, watwar yr efengyl a dan ei galw yn beth newydd: 'Ai (eb efe) ar ol tyn hyfer o oesoedd, yr awr hon yn y diwedd, mor hir a chymhwyr y daeth hyn y'nghof Duw?' Y mae *Origines* mwyfyd yn tystiolaethu fod yn arferedig er y pryd hyny i'r galw y grefydd Gristionogawl drwy wir gas, a chenfigen, yn *καινὸν*, sef yw hyny, yn beth dyeithr, newydd. 'Llyma i chwi y modd y mae y gwyr hyn yn barnu, ac yn bwrw pob peth o'r eiddom ni yn dyeithr, ac yn newydd, ond hwy a fynant ganmol yr eiddynt eu hun, beth bynag fost, fel pethau o'r hynafiaeth mwyaf. Yn yr un ffunud a'r swyddyr, ac a'r cyfaddawdyn pryd hyn, y rhai (gan fod iddynt a wnelont â chyfreuliaid) ydynt arfer o ddywedyd, fod eu llyfrau, a'n holl gyssegr-ddirgelion hwy, lwedi dyfod oddiwrth *Athanasius, Cyprian, Moses, Abel, Adda*, a hefyd oddi wrth yr archangel Raphael, megys o rai doilliaw eu eelfyddyd hwy oddi wrth y fath athrawon hyddfyn ulyr a'r rhai'n, y geldid eu bannu yn arddercho cach, ac yn ddiwiolach. Ar ol yr un rhyw agwedd, y gwyn hyn er mwyn mynu o honynt yn hawsach, ac yn rhagorach beri i'r rhai ffolion, ac i'n sawl nid mawr gaddynt beth a wneler, gredio, a chredidio y grefydd hwnw o'r eiddynt hwy (a ddarfu iddynt eu hunain ei ddwyn i'r lwyd, na hyny er ys chwaith hir o amser mo honaw) yn mhlent hwy arfer o ddywedyd, gael o hinyny hwy eu crefydd oddi wrth *Aquila, Iacom, Chrysostom, Ambros*, oddi wrth yr apostolion, ac oddi wrth Grist ei hun. Canys hwy a wyddant yn hyspys nad oes dim groesawach, na chynnefinach, gan y cyffredin bobl, na'r heuwar hyn. Ond beth bi chein gweled mae yr hyn y maent hwy yn ei alw yn newydd, yw *y* pethau hynaf o'r cwbl? o'r cu rall ain y pethau y mae hwy yn eu gosod allan drwy fraint hynafiaeth; beth, ar ol eu dyfal

Digitized by Google

chwilio, a'u manwl chwalu, o cheir gweled yn y diwedd, nad yw yr holl bethau hyny, gan mwyaf ond pethau newydd, wedi eu dychymyg yn hwyr o amser? Diau iawn, am gyfreithiau a defodau yr Iuddewon, na ddichon un dyn a fae mewn pwyll uniawn, dybied mai newydd oeddynt er darfod i Haman haeru hyny; herwydd fe ddarfuasid eu 'sgrifenu mewn llechau hen iawn o hynafiaeth. Acer i lawer dybied, ddarfod i Grist gymmeryd llwybr amgenach nag a gymmerasai Abraham a'r hen dadau, a dwyn o honaw ef i blith y bobl ryw fath newydd a'r grefydd, yn ei enw ei hun, etto ef a'u hattebodd yn uniawn: petaech yn coelio Moses, chwi a'm coeliach innau hefyd. Nid yw fy athrawiaeth i cyn newydded, ac yr ydych yn ei chymmeryd. Herwydd Moses yr athro hynaf ei hynafiaeth, i'r hwn yr ydych yn rhoi coel am bob peth, efe a fynegodd am danaf fi. A St. Paul a ddywedodd, er bod llawer yn barnu mai peth newydd ydyw efengyl Iesu Grist, etto y mae ganddi dystiolaeth hynaf y ddeddf, a'r prophwydi. Ond am ein hathrawiaeth ni, (neu yn hytrach yr hon allwn ei galw 'n athrawiaeth gatholig Crist) y mae hi cyn belled oddiwrth newyddwch, a darfod i Dduw (yr hynaf o'r cwbl) a Thad ein Harglwydd Iesu Grist, ei gadael hi i ni yn yr efengyl, ac yn llyfrau 'r prophwydi, a'r apostolion, y rhai sydd uchel-fraint holl hynafiaeth. A chan hyny, ni ddichon neb bellach dybied mai newydd yw'n hathrawiaeth ni, oddieithr i neb a dybio fod ffydd y Prophwydi, a'r efengyl, a Christ ei hun yn newydd. Os yw eu crefydd hwy o gymmaint, a chyhyd hynafiaeth, ac y mynent hwy i'r byd goelio, paham, ynte nad ydynt hwy yn profi hyny yn wir, drwy siamplau y brif-eglwys, a'r hen dadau, a'r cymanfa Gynghorau o hynafiaeth gynt? Paham y mae achaws cyn hyned yn aros cyhyd yn yr llwch heb ddadleuyddi yr oedd tân a dur, a haiarn, ganddynt gerllaw yn wastadol, eithr am yr hen Gymanfa Gynghorau, a'r tadau, mawr yw y gosteg. Yn wir, anrhesymiol iawn y gwnaethant ddecireu a'r moddion llidiog, creulon hyn, pe y medrasent gael ffyrdd ereill a fuasai hawsach i eu traniwy. Ac os ydynt o ddifrif yn bwrw cymmaint hyder ar lyfrau hyn-

Digitized by Google

afiaeth, pa ham o fewn ychydig o flynyddoedd a aeth heibio, y darfu i *Ioan Clement*, gwr o'n gwlad ni, yngwydd gwyr da, a ddylent gael eu coelio, rwygo a bwrw i'r tân syrn o ddolenau allan o lyfr *Theodoret*, un o'r tadau o hynafiaeth, ac esgob, yn Grecia, yn yr hyn ddolenau yr oedd yr esgob yn dangaws yn eglur, ac yn dysgu i ddynion yn hyffordd, nad ydyw naturiaeth y bara yn y cymmun yn myned ymaith, nac yn diflanu: A hyny a wnaeth *Ioan Clement*, gan dybied nad oedd un copi arall o lyfr *Theodoret* onid hwnw yn unig. Paham y dywedodd *Albertus Pighius*, ddarfod i'r hen dad *Awstin* dybied ar gam ynghylch pechod gwreiddiol? Ac iddo gam-gymmeryd drwy gelwydd a ffals *ddiulectigydiaeth*, oblegid dywedyd o honaw am briodas ar ol adduned, a diofryd o'r blaen, mai priodas deilwng ydyw, ac na ellir mo'i dattod? Heblaw hyn hefyd, pan rowsom hwy y mhrint yn hwyr o amser, y llyfr a 'sgrifenasai 'r hen dad *Origen* ar efengyl Ioan, paham y gadawsant hwy allan y chweched bennod yn hollawl? lle mae'n gyffelybus, nen chwaethach, yn ddiau, ac yn ddiammau, ddarfod i *Origen* ysgrifenu llawer am y Sacrament, y'ngwrthwyneb ewyllys y gwyr hyn: hwy a'u gosodasant ef allan yn anmherffaith felly, wedi ei anafu rhag ofn y bussai fo ar eu hamryfusedd hwy. Ai rhoi hyder yn hynafiaeth y gellwch chwi rwygo, ddarnguddio, anafu, a llosgi llyfrau yr hen dadau sanctaidd? Ac am y tadau y rhai y maent hwy 'n gwneuthur ffrost o honynt, sef eu bod yn pwyso ar eu tu hwy; odiaeth yw gweled mor hyfryd o'ran eresyddu, y maent yn cyttuno â'r rhein'y. Yr hen Gymanfa Gynghor *Eliberin* a wnaeth ddeddf, na baersydd peintio yn yr eglwysi ddim a'r y bo 'r bobl yn ei addoli. Yr hen dad *Epiphanius* sy'n dywedyd mai peth erchyll a diffaethwch dunyoddefawl yw gosod llun peintiedig yn eglwysi y Cristnogion, ie, petai fo lun Crist ei hunan. Ettto y mae'nt hwythau yn llenwi pob eglwys a phob cilfach o'r elddynt â delwau ac â lluniau, megys na thalai y grefydd ddim hebddynt.

Yr hen dadau, *Origen* a *Chrysostom*, sy'n annog y bobl i ddarllen yr 'sgrythyrau glân, i bryniu llyfrau, ac

Digitized by Google

i ymresymu, gwyr a gwragedd, tadau a phlant, gartref hyngddynt eu hunain ynghylch pethau duwiol. Hwythau ydynt yn bwrw 'r ysgrythyrau yn elfennau meirw, ai chymmaint byth a gallont yn gwahardd ac yn cadw 'r bobl oddi wrthynt. Medd y tadau sanctaidd, *Cyprian*, *Epiphanius*, a *Ierom*, am y neb a wnelo addunedau, ac a roddo ddiofryd priodas, a chwedi hyny a fo'n byw yn anniwair, heb allu diffodd tân y chwantau cnawdol, mai gwell iddo briodi, a byw 'n ddiwair mewn priodas. Ac y mae'r hen dad *Awstin* yn barnu 'r briodas honno yn berffaith gymmeradwy, ac na ddylid mo'i dattod. Hwythau am y neb a rwymo ei hun unwaith â llw, ac â diofryd, er ei fod ef yn llosgi gwedi hyny, er ei fod yn ymarfer â phenitentiaid, er iddo lygru a halogi ei fuchedd, yn frwnt anrhaith ddyoddef, etto er hyny, ni adawant hwy iddo mo'r priodi. Neu o damwain iddo ysgatfydd briodi, etto nid ydyw hyny briodas mo honi yn eu dysg hwy. A gwell a sancteiddiach, meddant, i'w cadw gordderch, a phutain, na byw yn briod yn y modd hwnw. Yr hen dad *Awstin* oedd yn cwyno, ac yn beio ar y lluosogrwydd o seremoniau, o'r rhai yr oedd ef yn gweled fod gormod llwyth ar feddyliau i chydwybodau dynion yn ei amser ef. Eithr y gwyr hyn, megys na bae Duw'n gwneuthur ystyriaeth o ddim onid seremoniau, a ddarfu iddynt amlâu y rhei'ny i beth mor anfeidrol, nad oes gan mwyaf ddim arall amgenach wedi ei adael yn eu heglwysi, a'u capelau hwy. Ilefyd, medd yr hen dad *Awstin*, nid rhydd i fynach dreulio ei oes yn fusgrell, ac yn segurllyd, a byw ar ereill dan gymmeryd arno ŵy a llun sancteiddrwydd. A phwy bynag a fo byw felly, nebyg yw ef, i leidr, medd yr hen dad *Apolonius*.

Ond ganddynt hwythau, y mae, pa un a ddywedaf ai llawer gŵr, ai llawer mintai o fynachod, y rhai er nad ydynt yn gwneuthur dim, nac ychwaith yn cymmeryd arnynt nac ail na chyffelyb iaeth sancteiddrwydd, etto nid ydynt hwy yn unig yn byw, namyn hefyd yn gloddest ar dda ereill. Yr hen Gymmanfa Gynghor yn Rhufain a ordeiniodd na bae rydd i neb ddyfod i wrando'r gwas,

sanaeth a ddywedai 'r offeiriad, yr hwn y gwyddid amo yn hysbys ei fod ef yn cadw gordderch. Eithr y gwyr hyn, sy'n llogi gordderchion i'w offeiriaid, ac yn chwaneg i hyn, yn gyru y bobl o'u hanfodd i wrando'r melldigedig wasanaeth a ddywedo'r offeiriaid hyny. Canonau hen yr apostolion sy'n peri symud o'i swydd yr esgob hwnw a fynai fod yn swyddawg llyg, a hefyd yn wr eglwysig. Etto hwynthwy ydynt, ac a fynant wasanaethu bob un o'r ddau. A chwaethach i hyn hefyd, nid ymyrant hwy ar un o'r swyddau yr hon a ddylent ei dwyn yn benaf, ac etto nid oes neb yn gorchymyn eu symud hwy o'u lleoedd.

Yr hen Gymanfa-Gynghor *Gangrense* sy'n peri na waelo neb y fath ragoriaeth rhwng offeiriaid priodawl, ac anmhriodawl, a bod iddo dybied fod y naill o ran anmhriodoldeb yn sancteiddiolaeh na'r llall. Eithr y mae'r gwŷr hyn yn gwneuthur cymmaint rhagoriaeth, a bod o honynt yn tybied yn y man, ddarfod dwyno eu holl sancteiddd wasanaeth, os gwr duwiol priod a fydd yn ei gylch ef. Yr hen Amherawdwr *Iustinian* a orchymynodd draethu pob peth yn y gwasanaeth bendigaid, â llafarydd rhwydd, uchel, llathraidd, megys y gallai'r bobl dderbyn ffrwyth o honaw. Hwytliau, fel na allo'r bobl ddim eu deall, nid yn unig sisial eu gwasanaeth y maent mewn lleferydd isel, afrwydd, namyn hefyd mewn iaith ddyeithr ddi-ddeall. Yr hen Gymanfa-Gynghor yn *Carthage* a orchymynodd na ddarlleind dim y'nghynnu leidfa Crist onid yr 'sgrythyrau glân canonedig: eithr darllen y mae'r gwŷr hyn yn eu heglwysi, y pethau y gwyddant hwy eu hunain mai celwyddau a chŵeg chwedlau ydynt.

Ond, od oes neb yn tybied fod yr awdurdodau a fynegwyd o'r blaen, yn llesg ac yn ddiffrwyth, herwydd darfod eu gosod, a'u gorchymyn, trwy archiad Amherodrau ac Esgobion go isel, a chymanfa Gynghorau nid b'le fath gyflawnaf; a bod yn hyfrydach ganddo o lawer, gael tystiolaeth, yn enw a than awdurdod y pab, nid hynod, ynte, i'r neb a fo o'r meddwl hwnw, erchi o'r Pab *Iulius* yn anad dim, na wlychai'r offeiriaid mo'r

bara yn y caregl, wrth wasanaethu'r Cymmun. Hwythau y'ngwrthwyneb gorchymyn *Iulius* y pab, ydynt arfer o ranu a gwlychu'r bara yn y gwin.

Medd y pab *Clemens*, Nid rhydd i esgob ddwyn pob un o'r ddau gleddyf (sef, awdurdawd llyg, ac awdurdawd llen) Herwydd (ebr ef) O mynu di'r ddau gleddyf, ti a'th dwylli dy hun, a'r sawl a'ymufuddâont i ti. Ond y mae y pab y pryd hyn yn rhoi hawl ar y ddau gleddyf, ac yn mynu dwyn bob un o'r ddau; ac am hyny y gellir tybied yn llai rhyfeddawd, ddanuwain o'r peth a ddywedodd *Clemens*, nid amgen, na bod y pab yn ei dwyllo ei hun, ac yn twyllo'r sawl sy'n ymufuddâu iddo. Fe ddywedodd y pab *Leo*, na ddylid dywedyd onid un offeren, yn un dydd, mewn un eglwys; ac etto arfer y gwyr hyn yw dywedyd weithiau deg, weithiau ugain, yn fynych iawn deg ar hugain, ac weithiau ereill mwy na hyny o ffereuau, megys na wyr y twaan a edrycho arnynt, pa ffordd oreu iddo ymdroi. Meddai'r pab *Gelasius*, Peth diffaith a chyssegr-ledrâd yw gwahanu'r Cymmun dan gymmeryd y naill ryw, a pheidio â'r llall. Eithr hwynthwy y'ngwrthwyneb i air Duw, ac y'ngwrthwyneb i'r pab *Gelasius*, ydynt yn peri i'w hoffeiriaid na roddont i'r bobl onid un rhyw yn unig o'r Cymmun, a thrwy hyn y maent hwy'n gwneuthur eu hoffeiriaid yn euawg o gyssegr-ladrad.

Ond o dywedant hwy ddarfod heneiddio a diflanu'r holl bethau hyn, ac nad ydynt berthynasawl i'r amser sydd o honi'r awrhon; etto, megys y gallo pawb weled pa goel sydd i'w roi i'r gwyr hyn, ac ar ba obaith yr ydynt arfer o ddyfyn Gymanfa Gynghorau; moeswch weled ar fyr o eiriau mor drefnus y maent hwy yn cadw y rheithiau a ddarfu iddynt eu hunain eu gwneuthur yn sanctaidd, a'u gorchymyn o ddifrif mewn Cymanfa-Gynghor rheithlawn, a hyny'n hwyr o amser, o fewn y blynyddoedd diweddaf, yr hyn sydd gôf iawn gan ddynion. Yn y Cymanfa-Gynghor diweddaf a gynnaliwyd yn nhref *Tridentum*, (nid oes er hyny namyn prin pedair blynedd ar ddeg,) fe a ordeiniwyd drwy fodd a boddlondeb pob gradd, na bae rydd roddi i un gwr ddwy offeiriadaeth y'nghyd â'r unwaith. Pa

Digitized by Google

yr awrhon y mae'r ordinâad hono? Ydyw hithau hefyd wedi henciddio a diflanu cyn gynted? Canys, chwi a welwch eu bod hwy'n rhoi, nid yn unig ddwy offeiriadaeth, ond yn fynych llawer mynachlog, ie, weithiau dwy esgobaeth, weithiau tair, weithiau pedair i un gwr, a hwnw did yn unig yn annysgedig, eithr hefyd, y rhai fynychaf, yn wr o fyfel. A hefyd yn y Cymanfa Gynghor hono, yr ordeiniwyd orfod i bob esgob bregethu'r efengyl. Hwythau nid ydynt nac yn pregethu, nac yn myned unwaith i'r pulput, nac ychwaith yn tybied fod hyny yn perthyn dim i'w swydd hwy. Pa beth wrth hyny, yw'r gwychder a'r rhodres y maent hwy'n ei gynnal y'nghylch hynafiaeth? Paham y maent hwy yn gwneuthur ffrost o enwau'r hen dadau, a'r Cymanfa Gynghorau, hen a newydd? Paham y cymmerant arnynt roi hyder yn awdurdod yr hen dadau, a'n Cynghorau, y rhai y maent pan fynont hwy, weithian ereill, heb wneuthur pris am danynt?

Ond mae arnaf fi chwant ymliw ychydig â'r pab ei hun, a dywedyd hyn wrth ei wyneb ef. Dywedwch chwithau i ni (sancteiddiawl Bab) gan eich bod chwi yn ffrostio cymmaint o hynafiaeth, ac yn bostio fod pawb yn rhwymedig yn unig i chwi, pwy erioed o'r holl hen dadau a'ch galwodd chwi'n Brelat uchaf, neu'n esgob pènaf trwy'r holl fyd, neu'n ben ar yr eglwys? Pwy o honynt erioed a ddywedodd ddarfod rhoddi'r ddau gleddyf i chwi? Pwy o honynt erioed a fynegodd mai iawn i chwi, a bod awdurdod genych, i ddyfyn Cymanfa-Gynghorau? Pwy o honynt erioed a soniodd nad yw'r holl fyd onid eich *Diœsis* chwi? Pwy o honynt a grybwyllodd ddarfod i'r holl esgobion dderbyn o'ch cyflawnder chwi? Pwy o honynt a ynganodd ddarfod rhoddi i chwi holl alluogrwydd yn y nef, yn gystal ag ar y ddaear? Pwy o honynt a draethodd na allai na breninoedd, na'r holl wyr eglwysig, na'r holl fyd ychwaith mo'r barnu arnoch chwi? pwy o honynt a ddywedodd fod breninoedd ac Amherodrau, drwy ewyllys a gorchymyn Crist, yn cymmeryd eu hawdurdod genych? Pwy o honynt, drwy mor ystrowgar gyfarwyddid *mathematicaidd*, a ddangosodd eich bod chwi ddeng-waith

Digitized by Google

a thriugain saith waith mwy na'r breninoedd mwyaf? Pwy o honynt a fynegodd ddarfod rhoi i chwi mwy o allu ac awdurdawd, nac i'r patrieirch ereill? Pwy o honynt a soniodd mai chwychwi yw'r Arglwydd Dduw? neu, nad oeddych yn unig o rywiogaeth dyn, eithr rhyw sylwedd wedi ei wneuthur a'i dyfu ynghyd, o Dduw ac o ddyn? Pwy o honynt a grybwyllodd mai chwychwi yw prif ffynon holl gyfraith? Pwy o honynt a ynganodd fod i chwi alluogrwydd, ac awdurdod ar y purdan? Pwy o honynt a draethodd y gellwch chwi orchymyn angelion Duw fel y mynoch eich hunain? Pwy o honynt erioed a ddywedodd mai chwychwi yw Brenin y Breninoedd, ac Arglwydd yr Arglwyddi? Nyni a allwn fyned etto y'mhellach â chwi'n yr un modd: Pwy erioed o gynnifer holl hen esgobion a thadau, a ddysgodd i chwi na ddywedodd offeren neillduol, tra fae'r bobl yn llygaid-rythu arnoch, na chwaith codi'r Sacrament uwch eich pen, yn yr hyn mae'ch holl grefydd chwi yr awrhon yn sefyll? Neu pwy a ddysgodd i chwi gwtogi Sacramentau Crist, a sionii'r hobl am y naill ran, yn erbyn ordinâad a gwir eiriau Crist ei hun? Ac fel y gallom ni unwaith wneuthur pen; Pa un o'r holl hen dadau a ddysgodd i chwi gyfanu a chyfroddi gwaed Crist, a haeddedigaethau 'r merthyron gwynfydedig, a gwerthu'ch pardynau, a holl 'stafellau a chyflëoedd y purdan, megys marsiandiaeth yn y farchnad: Y mae arfer y gwyr hyn o siarad llawer am ryw fath a'r ddirgel athrawiaeth, ac am lawer amryw fath a'r ddysg a darlenad sydd ganddynt. Dangosant hwythau ryw beth y pryd hyn, fel y caer gweled ddarfod iddynt ddarllen, a'u bod hwy'n gwybod peth. Hwy a lefasant yn groch ymhob man o amgylch ogylch, fod pob darn o'u crefydd hwy'n hen anianawl, wedi gwneuthur yn gymmeradwy, a'i gadarnâu, nid yn unig drwy luosogrwydd, eithr hefyd drwy gytundeb, a chyd-barheuad holl genedloedd ac amseroedd.

Dangosant hwythau, yr hynafiaeth honno o'r eiddynt, unwaith yn eu hoes. Moesant gael gweled yn amlwg y pethau y maent hwy'n gwneuthur cymmaint

rhodres yn eu cylch, pa fodd y cawsant gynnydd gyhyd a chyn helaethed. Adroddant pa fodd y darfu i'r holl genedloedd Cristionogaidd gytuno drwy foddlondeb i'r grefydd hon o'r eiddynt hwy. Eithr yn hytrach, fel y mynegasom ni o'r blaen, ciljo y maent oddiwrth eu rheithiau eu hunain: ac fe ddarfu iddynt dori drachefn, a diddymjo mewn byr amser, yr un rhyw bethau ag a ordeiniasant hwy, o fewn ychydig flynyddoedd o'r blaen, i barâu byth.

Pa ddelw, ynte, y gellir eu coelio hwy yn llyfrau'r tadau, yn yr hen Gynghorau, ac yn y geiriau a ddywedodd Duw ej hun? Nid oes ganddynt, (O Dduw dajonus) nid oes ganddynt, mo'r pethau y maent yn gwneuthur cymmaint rhodres yn eu cylch: Nid oes ganddynt nâ hynafiaeth, nac hollawl feddiannaeth, na chwaith cytundeb holl wledydd ac amseroedd. Ac er eu bod hwy'n chwennych cymmeryd arnynt, etto hwy a wyddant hyn yn ddigon hysbys; ie, ac ni rusant hwy weithiau gyfaddef cymmaint a hyn yn gyhoeddedig. Ac o ran hyn y dywedant am rheithiau'r hen gymanfa Gynghorau, a'r hen dadau, nad ydynt amgenach, nas gellir eu newid weithiau, ac mae rhaid wrth amryw ordinâad bob amryw amser yn yr eglwys. Dyma i chwi fel y maent hwy yn chwareu mic ymguddio dan enw yr eglwys, ac yn twyllo y truain-gwerin drwy goeg rithio. A rhyfedd ydyw fod pobl, y naill ai mor ddall na welant hyn, ai ynte mor ddyoddefgar os ydynt yn gweled, a gallu o honynt cyn llonydded gyd-ddwyn â'r cwbl.

Eithr lle y darfu iddynt beri gadael ymaith y rheithiau a'r trefniadau uchod, fel pethau dirmjnus wedi gormod heneiddio, nid hwyrach osod o honynt yn lle'r rhei'ny, rai ereill gwell a chymmwysach ar les dynion. Eu barfer hwy yw dywedyd, petai Crist a'r apostolion eilwaith yn fyw, na allent lywodraethu yr eglwys yn well neu'n dduwiolach nag yw eu llywodraeth hwy yr amser sydd o honi yr awr hon. Ond hwy a osodasant yn lle y rhain'y rai ereill; gwir iawn, peiswyn a ddarfu iddynt osod yn lle y gwenith, fel y dywedodd y prophwyd Ieremi. A'r fath bethau ag ni cheisiodd Duw erioed ganddynt, fel

Digitized by Google

y dywed y prophwyd Esay: Hwy a argauasant (eb efe) holl nentydd y dyfroedd byw, ac a gloddiasant i bobl Duw byllau twyllodrus, tomlyd, yn llawn brynti, a budreddi, yn y rhai nid oes dim dwfr glân, ac ni allant ddal dwfr glân ychwaith. Hwy a gipiasant oddi ar y bobl y cymmun sanctaidd, a gair Duw, yn yr hwn y mae ceisio pob dyddanwch. Hwy a gipiasant ymaith wir addoliaeth Duw, ac iawn arfer y sacramentau, a gweddiau: hwy a rowsant i mi o'r eiddynt eu hun, i'n dyhuddo yn y cyfamser, halen, dwfr, blychau-olew, poeriadau, canghenau, blodau, iubileau, *bulau*, pardynau, croesau, arogl-darth, a pheth anneirif o goeg seremoniau, a chwareuydd bethau, i beri chwareu, fel y dywedodd *Plautus*. Yn y pethau hyn y darfu iddynt hwy gyfleu crefydd yn hollawl, gan ddysgu i'r bobl, mai trwy y pethau hyn y gellir cwbl-foddloni Duw, gyru ymaith ysbrydion, ac esmwythau cydwybodau dynion.

Dyma, wele, liwiau hyfryd, ac arogl eneiniau crefydd Gristionogaidd. Y rhai'n yw y pethau y mae Duw yn edrych arnynt, ac yn eu cymmeryd yn ddiolchus; mae yn rhaid dyfod y rhai'n i gael addoliant, a thros ymaith deddfodau Crist a'r apostolion. A megys gynt y gwnaeth brenin Jeroboam annuwiol, pan ddygodd ef oddi ar y bobl wir wasanaeth Duw, gan eu harwain hwy i addoli lloi auraidd; yna rhag ofn iddynt ar ol hyny newidio eu meddyliau, a peidiyo oddi wrtho ef, a mynet i Gaersalem i demi Duw: Fe a'u hannogodd hwy drwy hir araith, i fod yn ddianwadal; gan ddywedyd fel hyn: O Israel, y lloi yma yw dy Dduwiau di; yn y modd yma y gorchymynodd Duw i chwi ei addoli ef. Herwydd blinder a lludded mawr fyddai i chwi gymmeryd taith gyhyd gan fyned i fyny i Gaersalem bob blwyddyn i wasanaethu, ac i addoli eich Duw yno. Yn yr un ffunud (er da yr holl fyd) wedi darfod i'r gwŷr hyn hwythau, ddiffrwythio unwaith gyfraith Duw, drwy eu traddodiadau eu hun; rhag ofn i'r bobl agoryd eu llygaid ar ol hyny, a llithro ymaith gan geisio ryw ffordd arall fydd sicrach o'u hiechydwriaeth: O Dduw, mor fynychy lletasant hwy yn grog! Dyma y gwasanaeth sydd foddlon gan Dduw, a'r hwn a fyn

ef ei gael genym, ac er mwyn yr hwn, y try ef ei ddigofaint oddi wrthym! trwy y moddion hyn y cedwir cytundeb yr eglwys: drwy y rhai'n y rhyddheir holl bechodau, ac yr esmwythir holl gyduwybodau; a phwy bynag a ymwrthodo â'r pethau hyn, nid oes iddo ddim gobaith o gael ei achub yn dragywydd. Herwydd (meddant hwy) blinder a lludded mawr fyddai i'r bobl ymchwelyd drachefn at Grist, at yr apostolion, ac at yr hen dadau, gan ddyfal-graffu yn wastad beth y maent hwy yn ei orchymyn. Ai hyn (edrychwch) yw arwain pobl Duw oddiwrth lesg-elfenau y byd, oddi wrth surdoes y Sgrifenyddion a'r Phariseaid, ac oddiwrth draddodiadau dynion? Ai cymmwys ydoedd symud ymaith orchymynion Crist a'r apostolion, a gosod y rhai'n yn eu lle hwy! Wele, yntê, achos cyfiawn, gwych, pa ham y dywedyd yr hen athrawiaeth ydoedd gymmeradwy lawer oes, ac y dygid i mewn i eglwys Duw fath newydd o'r gretydd! Ac etto pa fath bynag ydyw, lleiain y maent hwy nad rhaid newid dim o honaw, herwydd fod hyn yn cwbl foddlon i meddyliau dynion, a darfod i eglwys Rhufain ordeinio hyn; a hefyd na ddichon eglwys Rhufain mo'r cam-gymmeryd. Canys (medd *Silvester Prierias*) eglwys Rufain yw uniawnder a rheoledigaeth y gwir, a darfod i'r sgrythyrau glân gael coel, ac awdurdodau oddi yno. Athrawiaeth eglwys Rufain (eb efe) yw diammheuol reoledigaeth y ffydd, oddi wrth yr hon eglwys, y mae yr ysgrythyr lân yn cymmeryd nerth. Ac ni hysbyswyd i ni mo'r pardynau drwy awdurdod yr sgrythyr lân, eithr eu hysbyswyd hwy drwy awdurdawd eglwys a Phabau Rhufain, yr hyn sydd fwy. Nid anmheuodd hefyd *Pighius* ddywedyd na ddylid credu mio'r sgrythyr rwyddal, ac eglur af, heb archiad eglwys Rhufain. Yr un agwedd a phe bae un o'r rhai ni. fedrant ddywedyd Lladin pur gywir, (ac er hyny a fedrant yn ddigon parod, ac yn ddirwystr hoesgsiarad peth o'r fath gyfraith-ladin ag sydd yn y llys;) yn dal dadl mai dyledus yw i bawb ereill ddywedyd ar ol yr un ffordd ag y dywedodd *Catholicon* a *Mamotrectus* er ys llawer blwyddyn deg; (yr hwn fath a'r dywediad sydd arferedig ctto yn eu plith hwy wrth ddadleu

Digitized by Google

yn y llys;) oblegid felly y gellir deall yn ddigonol beth a ddyweder, a chyflawni ewyllysiau dynion; ac mai ffolder yr awr hon yn y diwedd, yw gwneuthur trin a thrallod yn y byd, drwy fath newydd a'r ymadroddiad, dan adgyfodi drachefn, yr hen burder a'r odidogrwydd gynt ydoedd arferedig yn Lladin gan *Cicero*, a *Julius Cæsar* yn eu hamser hwy. Felly yr un faint y mae y gwyr hyn hwythau, yn rhwymedig i anwybodâeth a thywyllwch yr oesoedd a aeth heibio. Y mae llawer peth (fel y dywedodd un) mewn parch a chymmeriad er mwyn darfod eu rhodd-offrymu unwaith i demlau'r Duwiau Paganaidd. Felly, ni a welwn yr amser sydd yr awr hon fod y gwyr hyn yn gwneuthur bri a phris ar lawer peth, nid o ran eu bod hwy yn barnu y dylid gwneuthur cymmaint cyfrif o'r fath bethau, eithr yn unig er mwyn darfod eu derbyn drwy hir arfer, a darfod eu rhodd-offrymu i deml Duw.

Ni ddichon (meddant am danynt eu hun) ein heglwys ni na chyfeiliorni, na cham-gymmeryd: dywedyd hyn (dybygaf) y maent hwy, megys yr oedd arfer y Lacedemoniaid o ddywedyd gynt, na ellid cael un godinebwr o fewn eu holl lywodraeth hwy; lle yn hytrach, o ddywedyd y gwir, godinebwyr oeddynt i gyd, heb ddim gwastadfod yn eu priodasau, eithr eu holl wragedd yn gyffredin i bawb o honynt. Neu, fel y mai arfer y Canonistiaid, er mwyn eu boliau, o ddywedyd y pryd hyn am y Pab, gan ei fod ef yn arglwydd o bob bywyd eglwysig, er iddo werthu esgobaethau, mynachlogydd, ac offeiriadaethau, ac nad ymadawo fe â dim yn rhâd; etto gan ei fod ef yn dywedyd mai fe piau hyn i gyd, am hyny na ddichon bod *simmoni* ynddo ef. Pe rhown ag iddo chwennychu *simmoni* fwyaf ag allai. Eithr ni fedrwn ni etto ganfod mor gadarn ac mor gyfatebol i reswm y gallent hwy ddywedyd hyn, oddieithr ddarfod iddynt hwy dori adenydd y gwir; fel yr oedd arfer y Rhuteiniaid o wneuthur gynt â'u duwies *Victoria*, (gorfodaeth) sef, wedi iddi unwaith ddyfod attynt, dori ei hadenydd, megys na allai hi fyth mwy ehedeg oddi wrthynt, â'r un rhyw adenydd hyny. Ond, beth os dywed y prophwyd Ieremi wrthynt (fel y

Digitized by Google

mynegasom ni o'r blaen) mai celwyddau yw y rhai'n; beth os dywed yr un prophwyd mewn man arall, mai y gwyr a ddylent fod yn warcheidwaid ar y winllan, a ddarfu iddynt fathru ag anrheithio gwinllan yr Arglwydd? beth os dywed Crist ddarfod i'r gwyr a ddylent yn benaf ofalu am y deml, wneuthur ogof lladron o deml yr Arglwydd? os gwir na ddichon eglwys Rhufain gyfeiliorni nac amryfuso, dïau ynte, mae rhaid fod hapusrwydd yr eglwys yn fwy nâ'u pwyllineb hwy. Herwydd o'r cyfryw ydyw eu buchedd a'u hathrawiaeth, a'u hastudrwydd, na allai yr eglwys yn unig gyfeiliorni, eithr hefyd gael ei difa a chwbl. ddarfod am dani erddynt hwy. Yn wir o dichon yr eglwys hono gyfeiliorni, a ddarfu iddi ymadael â gair Duw, a gorchymynion Crist, â threfniadau yr apostolion; ac arferau'r brif eglwys, â rheoledigaethau yr hen dadau a'r cynghorau; yr hon hefyd ddarfu iddi ymadael â'i deddfodau ei hun; a'r hon ni ellir dal mo honi, o fewn cyfreithiau yn y byd, na hen na newydd, nac o'r eiddo ei hun, nac o'r eiddo ereill, nac o fewn cyfreithiau Duw, nac o fewn cyfreithiau dyn: yna, dïau, a diammeu iawn, ydyw, nid yn unig allu o eglwys Rhufain gyfeiliorni, eithr ddarfod iddi gyfeiliorni yn waradwyddus, ac yn frwnt aruthr.

Am danom ni y dywedant, chwi a fuoch gynt o'n crefydd a'n cymdeithas ni, ond yr awr hon fe ddarfu i chwi ymadael, ac ymwahanu â ni. Gwir ydyw, ddarfod i ni ymadael â hwy, ac mae genym ddiolch i'r goruchaf Dduw, a llawen iawn ydym, ar ein rhan ein hun, wneuthur o honom ni hyny. Ond etto ni ddarfu i ni mo'r ymadael â'r brif eglwys, nac â'r apostolion, nac â Christ. Fe'n dygpwyd ni i fynu gydâ'r gwyr hyn mewn tywyllwch ac mewn gwall gwybodaeth am Dduw, fel y cafodd Moses ei ddysg a'i ddwyn i fynu yn athrawiaeth, ac yn mynwes yr Apphtiaid. Ni a fuom (medd *Tertullian*) o'ch cymdeithas chwi, yr wyf yn cyfaddef; ac nid oes dim rhyfeddod, medd ef:) Herwydd nid yw dynion yn Gristionogion wrth enedigaeth, eithr *wrth* wneuthuriad. Oud, paham attolwg, y darfu iddynt hwy sydd ddinaswyr Rhufain, symud, a dyfod i fawr-

Digitized by Google

i drigo i'r gwastad a elwir Maes-mars, oddiar y saith bryn, ar y rhai yr oedd Rhufain yn sefyll gynt? nid hwyrach y dywedant hwy, mai am ballu, a sychu yn y bryniau hyny y cwndidau dwfr, heb y rhai ni allent hwy mo'r byw yno yn iawn. Rho'n hwythau (ar nawdd Duw) i ni, wrth geisio dwfr y bywyd tragywyddol, yr un fath genad ag a fynant hwy gymmeryd eu hunain wrth geisio dwfr y pydew. Oblegid, yn wir, fe ballasai dwfr yn eu plith hwy; yr henuriaid (medd Ieremi) a ddanfonasant eu rhai bychain i'r dyfroedd, hwythau druain, yn meirw ô sychedd, gan na fedrant gael dwfr, a ymchwelasant â'u llestri yn wag. Yr anghenus a'r rhai tlodion (ebr Esay) a chwiliasant o amgylch am ddwfr, ond nî fedrent hwy gael dim yn unlle: yr oedd eu tafodau hwy wedi gwywo o dra sychedd. Felly y gwyr hyn a dorasant yn gandryll yr holl bibellau a'r cwndidau dwfr: hwy a argauasant yr holl ffrydiau, ac a lanwasant ffynon y dwfr byw â thom ac â brynti. A megys yn Rhufain y gwnaeth *Caligula* gynt, am gau a chloi'r holl ysguboriau yd, gan beri yn y modd hwnw newyn a drudaniaeth cyffredinol yn mhlith y bobl; felly'r gwyr hyn hwythau, wrth gau a phridd-lenwi holl ffynonau gair Duw, a wnaethant ar y bobl sychedd gresynol. Hwy a barasant newyn a sychedd ar ddynion (fel y dywedodd y prophwyd Amos) nid newyn bara, na sychedd dwfr, ond newyn, a sychedd, gwrando gair Duw. Y truain gwerin a aethant amgylch ogylch, dan geisio rhyw wreichionen o oleuni duwiol, i lawenâu eu cydwybodau, eithr y goleuni hwnw oedd wedi diffodd cyn llwyred, na fedrant hwy gael un gronyn. Llyma'r cyflwr, llyma'r dreîn resynol, oedd ar eglwys Duw. Anhyfryd ydoedd byw ynddi heb yr efengyl, heb oleuni, heb ddyddanwch yn y byd.

Wrth hyny, er bod yn grwin ganddynt ddarfod i ni ymado â hwy, etto hwy a ddylent ystyrio mor gyfiawn ydoedd yr achos a wnaeth i ni ymadael. O dywedant hwy nad rhydd mewn modd yn y byd i neb adael y gymdeithas lle y dygpwyd ef i fynu; hwy a allant felly yn ein cysgod ni, gondemnio y prophwydi

Digitized by Google

a'r apostolion, a Christ ei hun. Canys pa'm na achwynant hwy hyn hefyd, fyned Lot allan o Sodom, fyned Abraham ymaith o wlad Caldea, fyned yr Hebrëaid allan o'r Aipht, fyned Crist oddiwrth yr Iuddewon, a myned Paul oddiwrth y Phariseaid? herwydd oni ddichon bod achos cyfiawn i neb ymadael (na chynt na chwedi) ni welwn ni reswm pa'm na ellir cyhuddo Lot, Abraham, yr Hebrëaid, Crist, a Phaul apostol, o gynnwrf a gwir bleidiaeth yn gystal ag ereill.

Ac od yw y gwyr hyn yn mynu'n bwrw ni yn hereticiaid, er mwyn nad ydym yn gwneuthur pob peth wrth eu harchiad hwy: pwy, (er Duw) pa rai, neu, pa fath ddynion a ddylent hwy eu hunain gael eu gadael, sy'n dirmygu gorchymynion Crist a'r apostolion? od ydym ni Scismaticiaid oblegid ddarfod i ni eu gadael hwy; gerfydd pa enw ynte y gelwir hwy eu hunain, a ddarfu iddynt ymadael â'r Groegiaid, (gan y rhai y cawsant hwy eu ffydd gyntaf) ymadael â'r brif eglwys, â Christ ei hun, ac â'r apostolion, fel yr ymadawai plant â'u tadau, ac â'u mamau? Canys am y Groegiaid, beddyw, sy'n cyfaddef crefydd ac enw Crist: er bod llawer peth wedi llygru yn eu plith hwy, etto y mae ganddynt, fyth, ran fawr o'r hyn a gawsant gan yr apostolion. Nid oes ganddynt hwy, na fferenau neillduol, na Sacramentau wedi darn gwttogi, na phurdan, na phardynau chwaith.

Am *stiloedd* goruch-esgobion a'r fath enwau ffrostfeilchion; y mae cymmaint serch ganddynt i'r rhein'y, a phwy bynag fyddai a gymmerai arno'r cyfryw enwau, gan beri ei alw nac yn esgob goruchaf trwy'r holl fyd, nac yn ben ar yr holl eglwys; ni rusent hwy ddywedyd am dano ei fod ef yn ddyn balch anianol, trahaus yn erbyn ei frodyr yr esgobion ereill, ac yn heretic cynhwynol.

A chan fod hyn mor eglur hynod na ellir dim gwâd o honaw, ddarfod i'r gwyr hyn gwympo ymaith oddiwrth y Groegiaid, gan y rhai y cawsant hwy yr efengyl, y ffydd, eu crefydd, a'u heglwys; beth yw'r achos na allant hwy yr awrhon aros mo'u galw adref drachefn at y rhein'y, megys at eu dechreuad?

Digitized by Google

Pa'in y maent yn ofni cymmeryd siamplau wrth amseroedd yr apostolion a'r hen dadau, megys bod y rheiu'y heb ganfod dim a weddair ai tybied fod y gwyr hyn yn canfod mwy, neu yn gwneuthur mwy cyfrif o eglwys Duw, nâ'r rhai a draddodasant i ni y pethau sydd genym? ni a ymadawsom yn wir, â'r eglwys hono, yn yr hon ni allem ni na chael gwrando gair Duw yn buraidd, nac iawn weinidogaeth y sacramentau, na galw ar enw Duw fel y dylid; yr hon eglwys hefyd, y maent hwy eu hun yn cyfaddef fod llawer bai arni: ac yn yr hon nid oedd dim a allai attal dyn synwyrol yn y byd, a fae'n gofalu am ei ddiogelwch ei hun. Heblaw hyny, ni ymadawsom â'r eglwys hono, yn y cyflwr y mae hi yr awrhon, nid fel yr oedd hi gynt: ac ni a aethom oddi wrthi fel yr aeth Daniel o ogof y llewod, a'r tri meibion allan o'r tân. Ac o ddywedyd y gwir, hwy a'n bwysiasant ni ymaith, drwy felldithion, a seuau, chwaethach na myned o honom oddi wrthynt o'n gwaith ein hun.

Ac ni a ddaethom at eglwys arall, yn yr hon ni allant wâd eu hun (o dywedant hwy y gwir a wyddant) fod yn llywodraethu pob peth mewn parch a gweddeidd-dra, ac yn nesaf y gallom am yr einioes, i'r drefn ydoedd arferedig yn yr hen amser. Cystadlant hwy'n heglwysi ni, â'u heglwysi eu hun; a hwy a gânt weled ddarfod iddynt hwy yn frwnt arnthr ymadael â'r apostolion; ac i ninnau, nid heb achos mawr iawn, ymado â hwythau. Canys rhoi yr ydym ni y cwbl gymmun i'r bobl, yn ol y modd y gwnaeth Crist a'r apostolion, a'r tadau sanctaidd: hwythau yn erbyn yr holl hen dadau, yn erbyn yr apostolion, yn erbyn Crist ei hun, ydynt (fel y dywedodd *Gelasius*) drwy anrheithiol gyssegr-ladrad, yn gwahanu'r sacrament, ac heb roddi namyn y naill ddarn i'r bobl.

Fe ddarfu i ni ddwyn drachefn swpper yr Arglwydd i ordinâad Crist, ac a fynwn fod y cymmun, yn ol yr enw priod (gymmaint fwyaf ag a aller) yn gyffredin ac yn gyfranedig i lawer iawn o bobl ar unwaith. Hwythau yn erbyn ordinâad Crist, a newidiasant y cwbl, gan wneuthur offeren neillduol o'r cymmun cyssegr-

Digitized by Google

lân: ac yn y modd hyn yr ydym ni'n rhoi gwir swppeg yr Arglwydd i'r bobl; a hwythau'n rhoi iddynt goeg degan i edrych arno. Dywedyd yr ydym ni (gydâ thadau 'r hynafiaeth) nad yw yn bwyta corph Crist onid y rhai ffyddlon, y sawl a gynnysgaeddwyd âg Ysbryd Crist. Eithr eu hathrawiaeth hwy, o'r tu arall, ydyw, na ddichon yn unig y rhai echryslawn, anffyddlawn, fwyta gwir gorph Crist yn ddeunyddiawl, ac yn sylweddawl, (fel y dywedant hwy;) namyn hefyd (peth erchyll i'w adrodd) y dichon cwn a llygod fwyta'r un rhyw gorph, yn yr un modd.

Gweddïo, yr ydym ni yn yr eglwysi, yn ol archiad St. Paul, fel y gallo y bobl ddeall beth y bom ni yn eiweddïo, ac ateb Amen drwy gyffredin gytundeb: Ond y gwyr hyn, megys toncio pres, ydynt yn swnial yn eu heglwysi hwy eiriau dyeithr anghydnabyddus, heb wybodaeth, heb ystyriaeth, heb ddysg, heb ddawn; a hyn y maent hwy arno o'r gwir gwaith dyoddef, fel na chaffo y bobl ddeall un gronyn.

Eithr nid er mynegi bob pwnc o ragoriaeth rhyngom ni a hwy, herwydd peth anneirif gan mwyaf fyddai hyny; yr ydym ni yn cyfieithu yr ysgrythyr lân yn mhob iaith: hwythau, braidd y gadawant hwy yr ysgrythyr lân i fod mewn iaith yn y byd. Gwahodd y bobl yr ydym ni i ddarllen, ac i wrando gair Duw: eu hymlid hwy ffordd y maent hwythau. Chwennych yr ydym ni gael o bawb wybod ein hachos: cilio oddi wrth farn y maent hwythau. Bwrw'n pwys ar wybodaeth yr ydym ni: pwyso ar anwybodaeth y maent hwythau. Rhoi'n hyder yn y goleuni yr ydym ni: hyderu yn y tywyllwch y maent hwythau. Parchu (fel y gweddai) ysgrifenadau'r apostolion, a'r prophwydi yr ydym ni: eu llosgi hwy y maent hwythau. Yn ddiweddaf o'r cwbl, yn achos Duw, sefyll wrth farn Duw ei hun a fynwn ni: sefyll wrth eu barn eu hunain a fynant hwythau. Am hyny, os hwy a ystyriant hyn i gyd, â meddwl pwyllus, parod i wrando, ac i ddysgu, ni bydd yn unig cymmeradwy ganddynt y ffordd a gerddasom ni (gan i ni gilio oddiwrth amryfusedd, a chanlyn Crist, a'r apostolion,) eithr hefyd hwy a wrthodant â hwy hunain, ac a ddont ar ein tu ni o'u gwaith eu hun.

Digitized by Google

Ond, ysgatfydd, hwy a ddywedant nad rhydd oedd i ni gychwyn yr helynt hon, heb gyfarch cymanfa a chyssegr-gynghor, yn yr hyn y mae holl rym yr eglwys: a darfod i Grist addo y byddai ef gymhorth, a chynnorthwy yn y cyfryw gynnulleidfa. Ac etto hwy hunain heb aros am gymanfa-gynghor, a dorasant orchymynion Duw, a deddfodau yr apostolion. Ac fel y dywedasom ni o'r blaen, hwy a anrheithiasant agos holl reithiau, ac a ddwynasant athrawiaeth y brif eglwys.

Lle maent hwy yn dywedyd, nad rhydd gwneuthur newidiad heb gymanfa-gynghor, pwy a wnaeth i ni'r cyfryw gyfreithiau? Neu o ba fan y cawd hyn o orchymyn? Digon ffol oedd ben y brenin *Agesilaus*, wedi cael o honaw ateb cyflawn beth ydoedd meddwl, ac ewyllys *Jupiter* alluawg; pan a'i fo drachefn at *Apollo* am yr un achos, i ofyn ydoedd ef o'r un meddwl â'i dad. Eithr ffolach o lawer fyddai'n penau ni, os ar ol i ni glywed Duw ei hun yn dywedyd yn ddigon rhydd wrthym yn yr ysgrythyrau glân, lle y gallom gael llawn ddealt o'i feddwl a'i ewyllys ef, od aem ni ar ol llaw (megys na bae hyn yn talu dim) i geisio treio 'n hachos ger bron cymanfa gynghor: Yr un agwedd a phe baem ni yn gofyn i ddynion, ai cymhwys (dybygent hwy) yw y peth y mae Duw yn ei dybied yn gymhwys? Neu, ofyn ai gwiw gan ddynion, drwy eu hawdurdod hwy, wneuthur gorchymynion Duw yn gymmeradwy? Pa'm, attolwg, ai nid gwir ydyw y gwir, neu nid Duw ydyw Duw, oddieithr i'r gymanfa-gynghor fynu erchi hyny? Pe y buasai Grist yn darpar y cyfryw helynt o'r dechreuad, ac na wnaethai fo na dysgu, na dywedyd dim o anfodd yr esgobion, eithr cymhwyso'i athrawiaeth wrth fodd *Annas* a *Chaiaphas*, p'le y buasai ynte y ffydd Gristionogawl y pryd hyn? neu pwy, fyth, a gawsai glywed pregethu yr efengyl? Pedr apostol (yr hwn sydd fynychach yngenau y Pab, ac yn cael mwy o barch ganddo nag Iesu Grist,) a safodd yn ddigon hyf yn erbyn cyssegr, gymanfa-gynghor, gan ddywedyd mai cymhwysach ydyw ymofuddâu i Dduw, nag i ddynion. Paul Apostol, hefyd, ar ol iddo unwaith dderbyn yr efengyl i'w galon, a hyny nid oddiwrth ddynion,

Digitized by Google

thrwy waith dyn, eithr drwy ewyllys Duw yn unig, ni cheisiodd ef gymmeryd cynghor gan gnawd a gwaed, na dwyn y matter ger bron ei geraint a'i frodyr, ond efe a aeth yn gyflym i *Arabia* i bregethu y dirgeledigaethau sanctaidd drwy awdurdod Duw.

Yn wir, nid ydym ni yn dirmygu cynghorau, na chymanfäau, na chyd-ddadleuau esgobion a gwyr dysgedig; ac ni ddarfu i ni wneuthur ychwaith, mo'r hyn a wnaethom, yn hollawl heb esgobion, a heb gynghor. O ddarfu drwy hir ymgynghori gwbl ddadleu am yr achos mewn *parlament* lluosawg, ac mewn cyflawn gymanfa. Ond am y Gymanfa-gynghor y mae y Pab *Pius* yn cymmeryd arno ei dyfyn yr amser hwn, lle yr ydys yn euog-farnu, mor ebrwydd, y rhai ni chawsant na'u galw, na'u gweled, na'u clywed; hawdd yw dychymmyg beth a ellir edrych am dano, a pheth sydd i'w obaith o'r fath Gynghor.

Pan welodd *Nazianzen* gynt yn y fath gymanfäau a'r rhai'n, fod gwyr mor ddall, ac mor gyndyn, a chwedi ymroi cymmaint i'w meddylian eu hun, mai ceisio gorfod yr oeddynt, chwaethach na cheisio y gwirioneedd: efe a draethodd yn gyhoeddedig na welsai fo erioed ddyben daionus o am o'r Gymanfa-gynghorau. Beth a ddywedai fe pe bae ef fyw yn yr amser yma, wrth ganfod, a gwybod, trin a dieheilion y gwyr hyn? herwydd, er bod canlyn pleidiau y pryd hyny, etto yr oeddid yn gwrando achos pob plaid, ac yn gwrthladd amryfusedd hynod bob plaid, drwy eiriol fodd, a boddlondeb pawb. Y gwyr hyn, hwythau, ni fynant na bod yn rhydd dwyn yr achos i fewn dadl, na chwaith newid dim amryfusedd er maint fyddo.

Canys eu barfer hwy ydyw ffrostio yn digywilydd, na ddichon eu heglwys hwy syrthio mewn amryfusedd; nad oes dim bai ynddi; ac nad rhaid iddynt roi y gorau i ni mewn dim. Neu od oes fai, yr esgobion a'r abbadau a ddylent fod yn farnwyr arno; oblegid hwy piau cyfuniawni achosion, a hwynt-hwy ydynt Eglwys Duw. Medd *Aristoteles*,* ni ddichon dinas fod o blant gorddorch: Eithr pwy un a wna Eglwys Duw ai gallu

* An autem ex istis effici possit ecclesia Dei, ipsi videant.

Digitized by Google

bod o'r gwyr hyn ai peidio, ystyriant hwy hunain. Dïau, nad yw'r abbadau gyfreithlawn abbadau; na'r esgobion, chwaith, esgobion naturiol. Ond hwynt-hwy yw'r eglwys; gadewch i hyny fod: Gwrandawer hwy yn y cynghorau, bydded ganddynt hwy yn unig, awdurdod wrth ddadl i wneuthur a fynant: Etto yn yr hen amser, pan oedd eglwys Duw yn cael ei choledd a'i llywodraethu yn dda iawn, (o chystedlir hi â'u heglwys hwy) yr oeddid (medd *Ciprianus*) yn galw henuriaid, diaconiaid, a syrn o'r cyffredin bobl hefyd, ac yn eu gwneuthur hwy yn gydnabyddus âg achosion eglwysi.

Eithr beth od yw'r abbadau, a'r esgobion hyn, heb ddim gwybodaeth ganddynt? Beth, od ydynt hwy heb ddeall pa beth yw crefydd, na pha fodd y dylem ni feddwl am Dduw? Beth o ddarfu pallu llaferydd a gweinidogaeth y ddeddf yn yr offeiriaid, a phallu cynghor hefyd yn yr henuriaid? Beth (fel y dywedodd y prophwyd Michea) os nos sydd iddynt yn lle gweledigaeth? a thywyllwch yn lle prophwydoliaeth? Neu (fel y dywedodd y prophwyd Esay) od yw holl wilwyr y ddinas wedi myned yn ddall? Beth o diflasodd yr halen gan golli ei hallter? Ac (fel y dywedodd Crist) na thal ef ddim, ïe, na thal ef mo'i daflu i'r domen?

Wele, etto hwy a fynant ddwyn pob peth ger bron y Pab, yr hwn ni ddichon gam-gymmeryd dim. Yn gyntaf, llyma ynfydrwydd mawr yw hyn, dybied fod yr Ysbryd Glân yn ehedeg yn gyflym o'r Gymanfa-gynghor i Rufain. Megys o bae ef yn ammeu, neu yn rhuso mewn dim, y gallai ef gymmeryd cynghor gan ni wn i pa ysbryd arall a fae a mwy o ddysg ganddo nag ef. Herwydd, os felly y mae yr helynt, pa raid fuasai i gynnifer o esgobion drwy gymmaint o draul, a chyhyd teithiau, gynnull cymanfa y pryd hyn yn nhref *Tridentum*; synwyrolach, a gwell fuasai, neu ynte hytrach, a chymhwysach fuasai, dwyn y cwbl ger bron y Pab, a myned yn union deg, i geisio ateb, a chynghor gan ei ddwyfron fendigaid ef. Yn ail peth, anghyfiawnder mawr ydyw coethi ein hachos ni oddiwrth cynnifer o

Digitized by Google

esgobion, ac abbadau, a'i ddwyn o'r diwedd i gael ei dreio ger bron un gwr yn unig: sef, Pab Rhufain, yr hwn wr, yn enwedig, a ddarfu i ni ei gyhuddo o ddrwg-gampau erchyll, ac y mae ef etto heb ateb i'r hawl: yr hwn wr hefyd, sydd wedi ein bwrw ni'n euog (heb farn gyfreithlon) cyn cael o honom na'n galw, nac ein gwrando.

Beth meddwch, ai tybied mai dychymmyg yr ydym y pethau hyn? ond dyma helynt y gymanfa gynghorau y pryd hyn? Ond ydys arfer o symmud yr holl ddadl o'r gymanfa-gynghor, a'i dwyn ger bron y Pab yn unig? a megys na ddarfuasid (yn ei herwydd) ddybenu dim drwy farn a chytundeb cynnifer o wyr, y mae yn rhydd iddo ef yn unig, ychwanegu, newid, lleiâu, di-ddymio, gosod yn gymmeradwy, rhyddâu, a chaeth-rwymo beth bynag a fo ewyllys ganddo ef? Ac onid ê, geirian pwy ynte, yw'r rhai'n? a pha'm y darfu i'r esgobion ar abbadau yn hwyr o amser, orpheni y gymanfa-gynghor ddiweddaf yn nhref *Tridentum*, gan ddywedyd y geiriau hyn; Namyn bod yn rhag-gadwedig bob amser awdurdod yr eisteddfa apostolaidd? (Sef yw hyny, awdurdod y Pab ei hun) Neu, pa'm y darfu i'r Pab *Paschalis* ysgrifenu mor falchiaidd o honaw ei hun, megys (medd efe) allu o gymanfa-gynghor yn y byd roi rheoledigaethau i eglwys Rhufain; gan gaffael o'r gymanfa gynghorau eu grym a'u gwneuthuriad drwy awdurdod Eglwys Rufain: Ac y'mhob ordinâad a wnelo y gymanfa Gynghorau, bod yn rhag-gadwedig awdurdod pab Rhufain? O mynant hwy i'r pethau hyn sefyll mewn grym, i ba ddeunydd ynte, yr ydys yn dyfyn Cymanfa Gynghorau? O'r tu arall, os yn bethau diffrwyth y maent yn cymmeryd y rhai'n, paham ynte yr ydys yn eu gadael hwy yn llyfrau 'r gwŷr hyn, megys yn gwbl safadwy?

Bid felly wrth hyny, moeswch fod Pab Rhufain yn unig yn uwch na'r Cymanfa-Gynghorau; sef yw hyny, gadewch fod un dernyn yn fwy na'r cwbl: moeswch fod o honaw ef yn allmocach, ac yn ddoethach na'r holl blaid o'r eiddo. Ac yn erbyn gwaethaf i *Jerom*, moeswch fod awdurdod (Rhufain) un ddinas,

Digitized by Google

yn fwy nag awdurdod yr holl fyd. Beth ynte, os y Pab ni wyr oddi wrth hyn; ac na ddarllenodd ef erioed na'r ysgrythyrau glân, na llyfrau'r hen dadau, na'r cynghorau o'r eiddo ei hun chwaith? beth os bydd ef yn dal gydâ yr *Ariánaid*, fel yr oedd y Pab *Liberius*, gynt? neu ei fod ef â meddwl erchyll ganddo, yn tybied yn frwnt annheilwng o'r bywyd a ddaw, ac o ddifarwolaeth y*t* eneidiau, fel yr oedd y Pab *Ioan* yn tybied, o fewn yr ychydig o flynyddoedd a aeth heibio?

Neu, o ran gallu o honaw gynnyddu ei oruchafiaeth ei hun, beth os llygru a ffals-droi a wna ef y cynghorau ereill, fel y gwnaeth y Pab *Zosimus* am y cynghor *Nicenum* gynt, a dywedyd ddarfod i'r tadau sanctaidd wneuthur, ac ordeinio y pethau ni feddyliodd eu calonau hwy erioed? Ac ar hyder allu o honaw ef gael llawn rhwysg awdurdod, beth o chynnyg ef gam a thrawsedd i'r 'sgrythyrau glân, megys (medd *Camotensis*) yr oedd pabau Rhufain arfer o'i wneuthur yn fynych? Beth o gwrthyd ef y ffydd Gristionogawl, a myn'd yn *apostata* fel y gwnaeth llawer Pab, medd *Liránus*? Etto er hyn i gyd, ai tybied y daw yr Ysbryd Glân yn gyflym i daro ei ddwyfron ef, ac ennyn goleuni i'r pab o'i anfodd; ïe, yn erbyn diolch iddo, fel na allo fo gam-gymmeryd na cham-wneuthur? Ai efo, yn y man, fydd pen ffynon yr uniawnder? ac a gëir holl drysor doethineb, a gwybodaeth ynddo ef, wedi eu rhoi i gadw megys mewn cist? Neu, os hyn nid yw ynddo, a ddichon ef, ynte, roi barn gyfiawn gymhwys yn achosion o'r maint hyn? Neu, os efe ni ddichon farnu, a fyn ef, er hyny, ddwyn pob peth ger ei fron ef yn unig?

Eithr beth meddwch, os yw dadleuon y pab, a'i abbadau, a'i esgobion, yn ddiragrith wedi ymddangos yn gwbl elynion i'r efengyl, heb fynu gweled mo'r peth a welant, gan wneuthur traws-anmharch i'r 'sgrythyrau glân? A'u bod hwy wrth weled a gwybod, yn llygru, ac yn llwyr ddwyno gair Duw, gan gam-droi a dirnad i'r Pab, drwy annuwiol weniaith, y pethau a ddywedwyd yn ddiau, ac yn briodol iawn, am Grist ei hun, ac ni ellir mewn modd yn y byd ddeall mo honynt am neb

Digitized by Google

arall? Beth o ddywedant mai'r Pab yw pob peth yn hollawl, ac uwch ben yr holl bethau? Neu allu o honaw ef wneuthur pob peth ag a allo Crist: ac mai'r un farn eisteddfa, a'r un gynghorfa sydd i'r Pab ac i Grist? Neu mai'r Pab yw'r goleuni hwnw a ddeuai i'r byd? Yr hyn eiriau a lefarodd Crist am dano ei hun yn unig; a hefyd mai drwg weithredwr yw pwy bynag a gilio, gan ochel y goleuni hwnw? Neu, ddarfod i'r holl esgobion ereill dderbyn o gyflawnder y Pab? Ar fyr o eiriau, beth o gwnant hwy reithiau a deddfau, yn gwbl wrthwyneb i wir air Duw, a hyny, nid yn guddiedig, eithr yn gyhoeddedig ac yn amlwg? etto, ai anghenrhaid ydyw, yn y man, mai efengyl yw beth bynag a ddywedo'r gwŷr hyn? Ai hwy ydyw llu Duw? Neu a fydd Crist yn eu plith hwy yno gerllaw? A leinw'r Ysbryd Glân yn eu tafodau hwy? neu a allant hwy ddywedyd yn ddiffyg, Yr Ysbryd Glân a ninnau a dybiasom fel hyn? Yn wir, ni rusodd *Petrus*, a *Soto*, a'i gydymaeth *Hosius* ddywedyd fod ysbryd prophwydoliaeth, a'r Ysbryd Glân, ac Ysbryd y gwirionedd, gan y cynghor hwnw, yn yr hwn y barnwyd Crist i'w farwolaeth. Ac nad yr un o'r ddau, nac anwir, nac ofer chwaith, oedd, y peth a ddywedodd yr esgobion hyny, Y mae genym ni gyfraith, ac wrth y gyfraith hono, ef a ddylai farw: a darfod iddynt wrth ddywedyd hyny farnu gwirionedd y farnedigaeth. Herwydd felly, medd *Hosius*, ac mai barn gwbl gyfiawn oedd yr hon a roisant gan lefaru fod Crist yn haeddu marwolaeth. Y mae'n rhyfedd, dybygwn i, na ddichon y gwŷr hyn ddywedyd trostynt eu hunain, ac amddiffyn eu hachos, ond rhaid iddynt hefyd gymmeryd plaid gyd âg Annas a Chaiaphas. Canys y rhai a ddywedant mai cynghor cyflawn cyfreithlawn ydoedd hwnw, yn yr hwn y barnwyd Mab Duw i waradwyddus farwolaeth; pa gynghor, ynte, gan hyny, a alwant hwy'n ddrwg, ac yn anghyfiawn? Ac etto y cyfryw fath yw eu cynghorau hwy gan mwyaf i gyd, na allent hwy amgen na llefaru hyn am y cynghor hwnw a gynnaliodd Annas a Chaiaphas. Eithr, a gawn ni ddiwygiad ar yr eglwys gan y gwyr hyn, y rhai ydynt euog eu hunain, a barnwyr hefyd? Ai tybied, y

Digitized by Google

lleiânt hwy ddim ar eu balchder, a'u chwant i ddwyn rhwysg? a fwriant hwy eu hachos i lawr, neu a farnant hwy yn eu herbyn eu hunain mai rhaid iddynt beidio a bod yn esgobion annysgedig; peidio a bod yn foliau musgrell, peidio a phentyrru offeiriadaethau, peidio ac ymddwyn eu hunain fel tywysogion, a pheidio hefyd a rhyfela? Ac am yr abbadau, y rhai ydynt anwylyd feibion y Pab, ai tybied y barnant hwy, mai carn lleidr yw y mynach, nid ennillo'i fywyd ei hun? Neu, nad rhydd adael i'r cyfryw ddyn fyw, nac mewn tref, nac yn y wlad, nac ar gynnaliaeth ereill? Neu, mai dyledus i fynych orwedd ar y ddaear, a byw'n galed ar lysiau, a phys, mysyrio'n ddyfal, dadleu duwioldeb, gweddio, gweithio â'i ddwylaw, a pharotoi ei hun i weinidogaeth yr eglwys yn wir: yr un agwedd fyddai dysgwyl gan y Phariseaid a'r Sgrifenyddion adnewyddu teml Duw, a'i dad-roddi i ni'n dŷ gweddi, o ogof lladron. Fe fu rhai o honynt eu hunain a feiasant ar lawer o amryfusedd yn yr eglwys: nid amgen na'r Pab *Adrianus*, *Æneas Sylvius*, y Cardinal *Pool*, *Pighius*, ac ereill, fel y mynegasom ni o'r blaen. Hwy a gynnaliasant gynghor wedi hyny yn nhref *Tridentum*, lle yr ydys wedi dyfyn Cymanfa gynghor y pryd hwn. Yna y daeth y'nghyd lawer o esgobion ac abbadau, a rhai ereill rheidiol. Yno yr oeddynt hwy wrthynt eu hunain; beth bynag a wnelent, nid oedd neb i ddywedyd gair yn eu herbyn, oblegid fe ddarfuasai iddynt gau allan a gwahardd o'u cymanfa, y sawl oedd o'n plaid ni. Yno yr eisteddasant hwy y'nghyd chwe blynedd, a llawer o ddysgwyl oedd arnynt. Yn y chwe mis cyntaf hwy a ordeiniasant lawer o bethau yn rhith anghenrheidiol ynghylch y gyssegr-lân Drindod, y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân, a'r ordeiniadau hyny oeddynt dduwiawl yn sicr, ond nid oedd eyn rheitied wrthynt yr amser hwnw. Eithr, yn y cyfamser, o gymmaint amryfusedd goleu di-ymgudd, yr hyn a ddarfuasai iddynt ei gyfaddef mor fynych; moeswch weled pa un pwnc a fu gwiw ganddynt ei ddiwygio? oddi wrth pa un fath addoliaeth eilunod y dychwelasant hwy y bobl? pa un pwnc o gam-gredinieth a ddileasant hwy? Pa un darn o'u trawsedd

Digitized by Google

balch-wychder a leiasant? Rhag na bae'r byd bellach yn gweled mai cyd-fwriadaeth ac nid cynghor yw'r Gymanfa hon, a bod yr esgobion a ddarfu i'r Pab alw y'nghyd y pryd hyn wedi rhoi mawr llw ffyddlondeb ag ufudd wasanaeth iddo, ac na wnelont hwy byth ddim ond a fo'n rhyngu bodd iddo ef, a chynnyddiad i'w awdurdod, fel y mynnai efe ei hun: Neu, nad ydyw fwy ganddynt am rif y sawl sy'n dywedyd gydâ hwy, nac am y peth a ddywedo 'r sawl hyuy; Neu, nad oes ond y trecha treisied, a'r gwanna gwaedded.

Ac am hyny, ni a wyddom ddarfod i lawer o wŷr da, ac esgobion catholig, aros gartref, a pheidio a dyfod i'r cyfryw cymanfâau lle byddai'r fath amlwg ddilyn pleidiau, a gwasanaethu turnau: oblegid diammeu oedd ganddynt, na byddai iddynt onid colli eu poen heb wneuthur lles yn y byd, gan weled a gwybod fod wynebau a meddyliau ei dygasogion mor hollawl i'w herbyn. Pan ddyfynwyd *Athanasius* yn enw 'r Amherawdwr, i ddyfod i'r Gymanfa Gynghor yn Cæsarea, ef a nacäodd ddyfod, er mwyn gwybod o hono'n hysbysod âi ef yno y gorfyddai iddo fod ynmysg ei elynion llidiog. Yr un *Athanasius* hefyd, pan ddaeth ef i'r cynghor yn *Syrmium*, a gweled o hono y'mlaen llaw wrth-gas a dygasedd ei elynion, pa helynt a gaed yno, ef a barodd cludo ei ddodrefn, ac aeth ymaith yn gyflym. Er i'r Amherawdwr *Constantius*, mewn pedwar llythyr, orchymyn i *Ioan Chrysostom* ddyfod i Gymanfa Gynghor yr Ariaid, etto ef a drigodd gartref ac a beidiodd a dyfod. Pan oedd *Maximus* esgob Caersalem yn eistedd yn y cynghor *Palestinum;* yr henuriad *Paphnutius* a'i cymmerth ef gerfydd ei law, ac a'i harweiniodd allan, gan ddywedyd fel hyn; Nid rhydd i ni gyd-ddadleu â gwŷr annuwiol, y petbau hyn. Hefyd ni ddoi esgobion y dwyrain ddim i'r Cynghor yn *Syrmium*, wedi clywed o honynt unwaith ddarfod i *Athanasius* fyned ymaith oddi yno. *Cyrillus* a 'sgrifenodd lythyrau, i nol rhai drachefn oddiwrth Cymanfa Gynghor, y rhai a elwid *Patropassiani*. *Paulinus* esgob *Treuirensis*, a llawer ereill a wrthodasant ddyfod i'r Cymanfa Gynghor yn *Mylan*, pan wybuont hwy pa drin a llywodraeth yr oedd *Aus-*

Digitized by Google

entius yn ei gynnal yno. Herwydd hwy a welsant mai ofer oedd iddynt fyned i'r man lle yr oedd trechach cyd-bleidio na chyd-resymu: a lle yr oedd dadl ac ymryson nid am uniawn farn yr achos, eithr pwy oedd fwyaf ei blaid a'i gymmeriad.

Ac er bod iddynt y cyfryw elynion yn llawn cas a chyndynrwydd, etto, o'r hyn lleiaf, hwy a allasent gael rhyddid i adrodd eu meddyliau yn y Gymanfa Gynghor. Ond yr awrhon gan na chaiff neb o honom ni nac eistedd, nac ymddangos unwaith yn eu heisteddfäau hwy, na gallu chwaith cael ei wrando yn hynaws: a chan fod cenadau'r Pab, y patrieirch, archesgobion, esgobion, a'r abbadau (i gyd wedi cydfwriadu, i gyd yn yr unrhyw affaith, i gyd wedi tyngu yr un llw,) yn eistedd mewn cynghor wrthynt eu hunain, ac awdurdod ganddynt eu hunain, i lunio yr ordinâad a fynont: ac etto, yn y diwedd, wedi darfod iddynt wneuthur goreu ag allont, gorfod o honynt, megys na wnaethant ddim, ddwyn a darostwng eu holl farnedigaethau i ewyllys y Pab i'w rheoli wrth ei chwant ef ei hun, fel y gallo fe o honaw ei hun, lefaru ei farn ef, (yr hwn a ddylai yn rhagorach wneuthur ateb i'r achwyn sydd arno:) a hefyd, gan ddarfod dwyn ymaith o'r Gymanfa-gynghor yr hen ryddid Cristionogawl a fae gymhesur ei bod, yn enwedig yn mhob cynghor Cristionogaidd: er mwyn yr holl achosion hyn (meddaf) ni ddylai gwyr doethion duwiol mo'r rhyfeddu wneuthur o honom ni y pryd hwn, yn yr un modd ag y gwelant ddarfod i gynnifer o dadau ac esgobion catholig wneuthur gynt, yn y cyffelyb achos: sef, fod yn well genym aros gartref, a rhoi y cwbl ar Dduw, chwaethach na chymmeryd hir-daith arnom, i fyned yno i'w cymanfa hwy, lle ni chynnwysir mo honom, a lle ni thycia dim a'r a wnelom: a hefyd, lle ni allwn ni gael mo'n gwrando chwaith, lle nid ydys yn gwneuthur ond gwatwarweh am ben cenadwri tywysogion; a lle yr ydys wedi ein condemnio ni cyn treio'n hachos, megys darfod y'mlaen llaw wneuthur pen a threfn ar bob peth.

Digitized by Google

Am danom ein hun, nyni allwn ddyoddef yn llariaidd, ac yn llonydd, y cam yr ydys yn ei wneuthur â ni: eithr pa'm y maent yn gwahardd breninoedd Cristionogawl a thywysogion duwiol o'u cymanfa? pa'm y maent mor afrywiog, neu ynte o wir gas, yn eu gadael hwy allan, heb fynu iddynt gael gwybodaeth yn y byd am achos y grefydd Gristionogawl, na deall cyflwr eu heglwysi; megys nad Cristionogion mo honynt, neu na wyddant ddim oddi wrth y fath beth? neu, o digwydd i'r breninoedd a'r tywysogion hyny ddangos eu hawdurdod gan wneuthur y pethau a allant, y pethau a orchymynodd Duw iddynt, y pethau a ddylent, a'r pethau a wyddom ni wnai y brenin Dafydd, y brenin Salomon, a'r holl dywysogion da gynt: sef yw hyny, os hwy (tra fo'r Pab a'i brelatiaid, y naill ai yn cysgu mewn diogi, neu ynte yn gwrthladd pob daioni) a fustachant drythyllwch yr offeiriaid, gan eu gyru hwy i'w gwaith, a'u cadw yn eu dyledus swydd: neu, os y breninoedd a'r tywysogion, a fwriant i lawr eilunod, a delwau, neu, a droant heibio gaugrediniaeth, dan osod drachefn mewn braint, ac adnewyddu gwir grefydd a gwasanaeth Duw: yna pa'm y mae arfer y Pab a'i blaid o waeddi yn groch arnynt, a dywedyd eu bod hwy yn bwrw pob peth yn bendra-mwnwgl, drwy ymwthio i fewn swyddau gwyr ereill; a'u bod hwy yn gwneuthur llwyr warth a gwaradwydd? pa ddarn o'r ysgrythyr lân sy'n gwahardd tywysog Cristionogawl o gael hysbysrwydd yn y cyfryw achosion? pwy onid hwy eu hunain erioed a wnaeth y fath gyfreithiau?

Hwy a ddywedant, ysgatfydd, ddarfod i dywysogion a phenaduriaid llyg, ddysgu pa fodd y triniant lywodraethau cyffredin a rhyfel, eithr nad ydynt hwy yn deall dirgeledigaethau crefydd. Os gwir hyny, beth amgenach na brenin a thywysog ydyw y Pab y pryd hwn? beth ydyw y *Cardinaliaid*, y rhai ni allant fod amgenach na meibion breninoedd a thywysogion? beth amgen yw'r patrieirch, a'r archesgobion fynychaf, a'r esgobion, a'r abbadau? beth ydynt hwy i gyd y'mhreniniaeth y Pab y pryd hwn, onid tywysogion bydol,

Digitized by Google

onid duciaid, onid ieirll, a chynnalleidfa o wyr gwychion ar eu hol, i ba le bynag yr elont, mewn cadwyni, a cholerau aur y rhan fynychaf? weithiau fe fydd ganddynt fath ar drwsiadau godidawg, croesau, colofnau, hetiau, mitrau, pallau neu simurau, yr hyn wychder ni bu erioed gan yr hen esgobion, *Chrysostom*, *Augustin*, ac *Ambros*. Ond aed hyn i gyd heibio; beth y maent hwy yn ei ddysgu? beth y maent hwy yn ei ddywedyd? pa beth y maent hwy yn ei wneuthur? pa fodd y maent yn byw, fel y bae weddaidd nid yn unig i esgob, eithr i ddyn Cristion? ydyw gymmaint gorchest wrth hyny i wr ddwyn stil ofer, ac na bae ond newid dillad, a chael yn y man ei alw yn esgob?

Yn wir, os rhoi y cwbl a wnëyd dan eu rhol a'u llywodraeth hwy yn unig, y rhai ni wyddant, ac ni fynant wybod ddim oddi wrth y pethau hyn, ac nid ydynt yn gwneuthur gwerth hadling o bris ar un pwnc o grefydd, oddieithr am a berthyno i'w boliau, ac i ymgyfeddach: a hefyd os hwy yn unig a wnëyd yn farnwyr, ac fel gwyr deilliion a osodid i wylied ar ben twr: o'r tu arall, o gorfyddai i dywysog Cristionogaidd cyfiawn-gall, sefyll fel cyff, neu bawl, ac na bae rydd iddo mewn Cymanfa-gynghor adrodd na'i farn na'i feddwl, eithr yn unig (fel un a fae allan o'i bum synwyr) dysgwyl beth a fynent ac a barent hwy: a derbyn yn gymmeradwy eu gosodedigaethau hwy: (dan gyflawni drwy ddallineb beth bynag a archent, er maint cabledigaeth ac annuwioldeb fyddai, ie, petâent yn erchi iddo lwyr ddystrywio'r holl grefydd, ac eilwaith groeshoelio Crist ei hun,) fe fyddai hyny y fath drawsedd, a dirmyg, a balchder, ac anrhaith, na ddylai tywysogion pwyllus Cristionogawl, na'i gyddwyn na chyd-ddyoddef mo honaw.

Pa'm attolwg, a ddichon Annas, a Chaiaphas ddeall rhol a llywodraeth, ac ni ddichon y brenin Dafydd, a'r brenin Hezecia? a'i rhydd i *Gardinal* a fu ryfelwr ac yn llawn chwant gwaed, eistedd mewn Cymanfa-gynghor, ac nid ydyw rydd i Amherawdwr neu i frenin Cristionogawl? dïau nad ydym ni yn rhoi mwy rhyddid ac awdurdod i'n penaethiaid, nag a wyddom

Digitized by Google

fod wedi caniatâu iddynt yn yr ysgrythyr lân, a hefyd wedi ei gadarnâu iddynt drwy siamplau ac arfer y llywodraethau cyffredin goreu. Herwydd heblaw rhoddi o Dduw bob un o ddwy lech y gorchymynion dan ddwylaw pob tywysog ffyddlon, megys y gallai efe ddeall fod yn perthynu i'w swydd ef, nid yn unig achosion llyg, eithr hefyd pethau cyssegr eglwysig: heblaw hefyd fod Duw yn fynych drwy ei brophwydi yn erchi y brenin, yn anad dim, dori y llwyni, bwrw i lawr a dryllio delwau ac allorau yr eilunod; a 'sgrifenu llyfr y ddeddf iddo ei hun: a heblaw dywedyd o'r prophwyd Esay mai rhaid i'r brenin fod yn amddiffynwr, ac yn dad-maeth i'r eglwys: heblaw hyn i gyd (meddaf fi) ni welwn wrth ddarllen ystoriau, a siamplau yr amseroedd goreu, ddarfod i bob tywysog duwiol erioed, wneuthur cyfrif fod gweinidogaeth yr eglwysi yn berthynasol i'w swydd ef. Moses yr hwn ydoedd Genadur llyg, a thywyswr y bobl, a dderbyniodd gan Dduw, ac a ddododd i'r bobl, yr holl drefn am grefydd ac aberthau: ac a roddodd gerydd hagrdost i'r esgob Aaron am wneuthur y llo euraidd, ac am ddyoddef llygru crefydd Duw. Exod. 32. 21. Iosuah hefyd, er nad ydoedd ef ddim amgen na phenaeth llyg, etto hwn cyn gynted ag y darfuasai i Dduw ei ddewis ef, a'i osod yn llywodraethwr ar y bobl, efe a gafodd orchymynion yn enwedig ynghylch crefydd a gwasanaeth Duw. Ios. 1. 8. Ar ol darfod i'r brenin Saul annuwiol wneuthur llwyr ddifrod ar yr holl grefydd, y brenin Dafydd a ddygodd arch Duw adref drachefn; sef yw hyny, efe a ail gyfododd i fynu fraint crefydd; a heblaw fod o honaw ei hun yn rhoi cynghor a chynhorthwy i hyny o waith, ef a wnaeth hefyd ac a ordeiniodd Psalmau ac Odlau, i'w canu; efe a osododd y teuluoedd mewn trefn, efe ei hun a luniodd yr holl wychder, ac ydoedd (yn ei herwydd) yn ben golygwr ar yr offeiriaid. 1 Cron. 13. 5.

Y brenin Salomon a adeiladodd i'r Arglwydd y deml a amcanasai ei dad Dafydd ei hadail: a chwedi gorphen y deml, efe a draethodd ymadrodd godidawg ger bron y bobl ynghylch gwir grefydd a gwasanaeth

Digitized by Google

Duw; wedi hyny ef a symmudodd ymaith yr offeiriad Abiathar, ac a osododd Sadoc yn ei le ef. 1 Bren. 8. 22. Ar ol hyn, wedi darfod halogi y deml yn warthus ac yn waradwyddus, drwy ddiffeithwch ac esgeulusdra yr offeiriaid; yna, y brenin Hezecia a orchymynodd ei glanâu eilwaith, a dwyn allan o honi yr holl sothach a'r bryntni: gan beri i'r offeiriaid oleuo canhwyllau, llosgi arogl-darth, a thrin y cyssegr wasanaeth yn ol yr hen ddefod: hefyd, fe barodd y brenin hwnw dynu i lawr a malurio y Sarph bres, i'r hon yr oedd y bobl yn gwneuthur addoliaeth annuwiol. 2 Cron. 29. 12. 2 Bren. 18. 4. Y brenin Iehosaphat a dynodd i lawr ac a dorodd yr uchelfëydd, a'r llwyni; drwy'r hyn y canfu ef rwystro gwasanaeth Duw, a dal y bobl drach eu cefnau mewn cam-grediniaeth neillduol, oddi wrth y deml gyffredin yr hon oedd yn Nghaersalem: i'r hwn le yr oedd yn ddyledus arnynt dramwyo bob blwyddyn o bob man o'r deyrnas. 2 Cron. 17. 6. Y brenin Iosiah, drwy ddyfal astudrwydd, a ddygodd ar gôf i'r offeiriaid a'r esgobion eu dyledus swydd. 2 Cron. 34. 4. Y brenin Ioas a wrth-laddodd drythyllwch a goruchfalchder yr offeiriaid bwytëig. 2 Bren. 12. 4. Y brenin Iehu a ddienyddiodd y prophwydi annuwiol. 2 Bren. 10. 18. Ac o wneuthur pen ar ddwyn siamplau o'r ysgrythyrau glân, nyni a ystyriwn pa wedd, er pan anwyd Crist, y cafodd yr eglwys ei llywodraethu yn amser yr efengyl. Yr Amherodrau Cristionogawl a ddyfynent Gymanfa-gynghorau o'r esgobion gynt. *Constantine* a ddyfynodd Gymanfa-gynghor yn *Nicea*; *Theodotius* y cyntaf, a alwodd y Gymanfa-gynghor yn *Constantinople*; *Theodotius* yr ail, a ddyfynodd y Gymanfa-gynghor yn Ephesus; *Martian* a alwodd y Gymanfa-gynghor yn *Calcedonia*. A phan adroddodd *Ruffinus* yr heretic Senedd neu Gymanfa-gynghor, yr hon dybiasai efe ydoedd yn pwyso ar ei du ef, yna y dywedai *Jerom* i'w wrthwynebu ef fel hyn; Mynega (ebr ef) pa'r Amherawdwr a orchymynodd galw neu ddyfyn y Gymanfa-gynghor hono? Yr un *Jerom* yn marwnad Paul, sy'n crybwyll am lythyrau 'r

Digitized by Google

Amherodrau y rhai oeddynt yn gorchymyn dyfyn esgobion *Grecia* ac *Italy* i Gymanfa-gynghor yn Rhufain. Yn wastad, yngod pum can mlynedd, yr Amherawdwr yn unig oedd yn peri galw a dyfyn cymanfäau eglwysig, ac yn hynodi cynghorau esgobion. Am hyn y mae yn rhyfeddach genym fod Pab mor anrhesymol, yr hwn gan wybod o honaw beth oedd awdurdod yr Amherawdwr tra yr oedd yr Amherodraeth yn gwbl gyfan, a bod hyny bellach yn gyfiawnder cyffredinol pob tywysog: (yn gymmaint a bod breninoedd y pryd hyn yn meddiannu amryw fröydd yr holl Amherodraeth) etto, fynu o honaw ef mor fyrbwyllus gyfroddi y swydd hono iddo ei hunan: a hefyd ei fod ef yn tybied mai wrth ddyfyn Cymanfa-gynghor, nad rhaid iddo roi hysbysrwydd amgenach o hyny i'r gwr sydd ben tywysog o'r holl fyd, nag a roi efe i'w was ei hun. Ac er bod lledneisrwydd a llarieiddrwydd yr Amherawdwr *Ferdinando* gymmaint ag iddo allu dyoddef hyn o gam, oblegyd nad yw efe yn deall yn iawn mo ddichellion y Pab, etto ni ddylai y Pab o'i sancteiddrwydd gynnyg mo'r fath gam, na chwaith gymmeryd iddo ei hun swydd a chyfiawnder gwr arall.

Eithr rhyw un a ettyb, ysgatfydd, ddarfod i'r Amherawdwr ddyfyn Cymanfäau, a chynghorau y pryd hyny, er mwyn nad ydoedd esgob Rhufain etto wedi tyfu i'r maint y mae efe yr awrhon, ac etto nid anllai, nad ydoedd yr Amherawdwr arfer yr amser hwnw o eistedd gydâ'r esgobion yn y Cymanfa-gynghorau, na chwaith o ddwyn na rhwysg nac awdurdod yn eu plith hwy. Ond nid gwir mo hyny: herwydd, medd *Theodoret*, heblaw eistedd o'r Amherawdwr *Constantine* ei hun gydâ'r esgobion yn y Gymanfa-gynghor a gynnaliwyd yn *Nicea*, efe a ddangosodd iddynt y ffordd oreu i ddeall yr achos wrth ysgrifenadau yr apostolion a'r prophwydi. Wrth ddadleu (ebr ef) am dduwiolaeth, neu *ddiffiniti*, y mae genym wedi ei osod o'n blaen i'w ddilyn, athrawiaeth yr Ysbryd Glân. Canys llyfrau yr efengylwyr a'r apostolion, ac areithiau y prophwydi, a'n ewbl hyfforddant ni,

Digitized by Google

beth a ddylem ni dybied am ewyllys Duw. *Y* mae *Socrates* yn tystiolaethu eistedd o'r Amherawdwr *Theodosius* y'mhlith yr esgobion; a mwy na hyny, fod o honaw ef yn ben rheolwr ar y ddadl, ac mai efe ei hun a ddrylliodd lyfrau'r hereticiaid, ac a osododd yn gymmeradwy goel a barn y catholiciaid.

Yn y Gymanfa-gynghor yn *Calcedonia*, penadur o wr llyg, a farnodd â'i enau ei hun yn hereticiaid, yr esgobion, *Doscorus*, *Iuvenalis*, a *Thalasius*, ac a wnaeth ordinâad i'w bwrw hwy allan o'u gradd yn yr eglwys. Yn y drydedd Gymanfa-gynghor yn *Constantinople* yr eisteddodd *Constantine*, yr hwn ydoedd benadur llyg, y'mhlith yr esgobion; ac heblaw hyny, efe a ysgrifenodd ei enw gydâ hwy: Canys (ebr ef) fe ddarfu i ni ddarllen, ac ysgrifenu ein henwau. Yn yr ail Gymanfa-gynghor a elwir *Arausicanum*, y gwyr anrhydeddus y rhai oeddynt genadau yno oddi wrth dywysogion, a wnaethant bob un o'r ddau, sef, adrodd eu meddwl yngbylch pynciau crefydd, a hefyd ysgrifenu eu henwau gydâ'r esgobion. Herwydd dyma fel y mae yn ysgrifenedig yn niwedd y Gymanfa-gynghor hono: Y gwyr ardderchocaf *Petrus*, *Marcellinus*, *Felix*, a *Liberius*, anrhydeddus rag-benaethiaid Ffraine o brif waedogaeth y deyrnas, gan gyd-synio a ysgrifenasant eu henwau. A hefyd, y gwyr enwocaf *Syagrus*, *Opilio*, *Pantagathus*, *Deodatus*, *Caridho*, a *Marcellus*, a ysgrifenasant eu henwau hwythau.

Gan fod hyn ynte, gan allu o'r rhag-benaethiaid a'r gwyr mwyaf eu gwaedogaeth gyd-ysgrifenu yn y Gymanfa-gynghor, oni allai Amherodrau, a brenin-oedd, wneuthur y cyfryw? Yn wir ni buasai raid i ni wneuthur cyhyd ymadrodd mewn achos mor eglur, oni bai fod i ni a wnelom a'r fath wyr, ydynt arfer (er mwyn gwrhydri) o wadu pob peth er eglured fyddo; ie, y pethau y maent yn eu canfod ger eu bronau, ac yn eu gweled â'u llygaid eu hunain. Yr Amherawdwr *Iustinian* a wnaeth gyfraith i ddiwygio buchedd, ac i drwyn-ffrwyno balchder y gwyr eglwysig, a'r offeiriaid. Ac er bod yr Amherawdwr hwnw yn dywysog Cristionogawl catholig, etto efe a fwriodd dd

Digitized by Google

Bab, *Sylverius*, a *Vigilius*, allan o'r Pabaeth; a hyny, nid anllai, er bod o honynt yn Vicariaid Crist, ac yn cynnal swydd Pedr apostol.

Gadewch i ni ystyried bellach a thalfyru hyn o ymadrodd: y gwyr sydd âg awdurdod ganddynt ar yr esgobion: y rhai a dderbyniasant orchymynion oddi wrth Dduw ynghylch gwir grefydd; y rhai sydd yn dwyn arch Duw adref drachefn: yn gwneuthur Psalmau sanctaidd; yn olygwyr ar yr offeiriaid; yn adeiladu temlau; yn traethu ymadroddion o wasanaeth Duw; yn ail lanhâu'r temlau: yn bwrw i lawr uchelfëydd: yn llosgi llwyni yr eilunod; yn dysgu yr offeiriaid eu swyddau, ac yn ysgrifenu rheoledigaethau iddynt i arwain eu buchedd, yn lladd y prophwydi annuwiol; yn symmud yr esgobion o'u lleoedd: yn galw Cymanfa gynghorau esgobion: yn eistedd gyd â'r esgobion, ac yn eu hyfforddi hwy: yn barnu esgob heretic i'w gospedigaeth; yn mynu eu gwneuthur yn gydnabyddus âg achosion crefydd: a'r rhai dan ysgrifenu eu henwau, ac adrodd eu meddyliau mewn seneddau, ydynt yn cwblâu hyn i gyd, nid drwy archiad ac awdurdod arall, eithr yn eu enw eu hunain: a ddywedwn ni am y rhai hyn, nad yw yn perthynu iddynt ymyryd âg achosion crefydd? neu am y penaeth, o wr llyg, a fo iddo a wnelo â'r pethau hyn, a ddywedwn nâ'ei fod ef yn gwneuthur yn ddrwg, neu yn rhyfygus, neu yn echryslawn? Yr Amherodrau, a'r breninoedd Cristioneiddiaf, a mwyaf eu hynafiaeth, a ymfrysurent gynt yn yr achosion hyn; ac etto ni ddywedwyd erioed arnynt, o ran hyny, na'u bod yn echryslawn, nac yn rhyfygus chwaith. A phwy a gais ymofyn am dywysogion catholicaeh, neu am siamplau arderchocach? Gan hyny, os rhydd oedd iddynt hwy wneuthur hyn, y rhai nid oeddynt amgenach nâ phenaethiaid o wyr llyg yn llywodraethu teyrnasoedd; pa fâi a wnaeth ein tywysogion ni yr amser yma, nad rhydd iddynt hwythau wneuthur y cyfryw, gan fod o honynt yn y cyfryw radd? neu, pa nerth gorchestol o ddysg, a barn, a sancteiddrwydd, sydd yn ein gwrthwynebwyr ni, pryd na fynant i dywysog-

Digitized by Google

ion Cristionogawl gael gwybodaeth o'r achos, eithr eu gwahardd o'u seneddau: a hyny yn hollawl yn erbyn defod yr hen esgobion catholig, y rhai oeddynt arfer ynghylch crefydd o gyd-ymgynghori â thywysogion ac â phenaethiaid? wele, y mae'n abl eu helynt hwy, drwy hyn o fasnach geisio sicrâu eu braint a'u breiniaeth; yr hyn a welant a ddiflanai yn fuan oni bae hyny. Herwydd petai y rhai a osododd Duw yn y radd uchaf, yn gweled ac yn gwybod dichellion y gwyr hyn, pa fodd y maent yn dirmygu gorchymynion Crist: yn tywyllu ac yn diffoddi goleu yr efengyl: a pha fodd, drwy gyfrwysdra y maent hwy yn eu twyllo hwy eu hunain; ac yn eu siomi heb wybod iddynt, dan gwbl afrwyddo a dyrysu y ffordd i deyrnas nef o'u blaen hwy: ni byddai fyth cyn hawsed ganddynt ddyoddef na'u dirmygu mor drahaus, na'u gwatwar mor waradwyddus gan y rhai'n. Ond yr awrhon drwy eu di-wybodaeth a'u dallineb eu hunain, y mae y gwyr hyn wedi eu hieuo hwynt, a chwedi cael methel arnynt.

Nyni fel y dywedasom o'r blaen dan newid crefydd, ni ddarfu i ni wneuthur dim ar fyrbwyll, nac o falcheder; na dim chwaith namyn drwy bir hamdden, a phwyllineb. Yr hyn beth hefyd ni feddyliasai 'n calonau ni fyth mo'i wneuthur, oni buasai o anghenrhaid i ymufuddâu i wir ewyllys Duw sydd hynodedig i ni yn yr ysgrythyrau glân, a bod yn gorfod arnom hyn o ran achub ein heneidiau. Herwydd er darfod i ni ymadael â'r eglwys hono, yr hon y maent hwy yn ei galw yn gatholig, a'u bod hwy o ran hyny yn peri i ni gas a chenfigen, gan y rhai ni wyddant farnu yn iawn; etto digon genym ni, (a digon a ddylai hyn fod gan bob dyn call duwiol a fo'n meddwl am fywyd tragywyddol,) ddarfod i ni ymadael â'r eglwys hono yr hon a allai gwympo mewn amryfusedd, a'r hon y dywedodd Crist am dani (yr hwn ni ddichon amryfuso) y cwympai hi mewn amryfusedd; a'r hon a welwn ni yn amlwg â'n llygaid ddarfod iddi gwympo a chilio oddiwrth y tadau sanctaidd, oddiwrth yr apostolion, oddi wrth Grist ei hun, ac oddi wrth y brif-eglwys

Digitized by Google

gatholig. Ac ni a ddaethom yn nesâf ag a allasom at eglwys yr apostolion, a'r hen esgobion, a'r tadau catholig; yr hon eglwys, nyni a wyddom barâu o honi hyd yn hyn, yn bur ac yn berffaith, ac yn forwyn wyryf ddiwair (fel y dywedodd *Tertullian*) heb na llwgr delw addoliaeth, na bai gwarthus yn y byd arni. Ac fe ddarfu i ni uniawni, nid ein hathrawiaeth yn unig, eithr y sacramentau hefyd, a gwedd ein gweddïau cyffredin, yn ol iawn ddefodau ac arferau y rhai sanctaidd uchod. Ac fel y gwyddom ni wneuthur o Grist ei hun, a'r holl rai duwiol, ni a ddygasom drachefn i'r dechreuad, a'r drefn gyntaf, y grefydd yr hon a ddarfuasai i'r gwyr hyn fod yn ddiddarbodus am dani, a'i ddifwyno yn anrhaith ddyoddef. Oblegid ni a dybiasom, mai cymhesur oedd ceisio diwygiad crefydd, o'r man hwnw, lle y gosodesid gwraidd a gwadnau crefydd gyntaf o'r cwbl: herwydd, fel y dywedodd yr hynaf dad *Tertullian*, mawr yw grym a nerth y rheswm yma yn erbyn pob heresi; sef, beth bynag ydoedd o'r dechreuad, hwnw yw y gwir; a pheth bynag a ddaeth gwedi hyny, sydd anwir. Mynych iawn y cyrchai *Irenæus* at yr hen eglwysi oeddynt nesaf i amser Crist, a'r rhai yr ydoedd yn anhawdd coelio allu bod amryfusedd ynddynt. Pa ham nad ydys yn cymmeryd y ffordd hono y pryd hyn? Pa ham na baem ni yn dychwelyd at gyffelybiaeth yr hen eglwys gynt? pa'm na allwn ni gael clywed dywedyd yr amser sydd o honi yr awrhon, yn y peth a ddywedodd cynnifer o esgobion, a thadau catholig gynt, heb neb i'w gwrthwynebu yn y Gymanfa gynghor yn *Nicea*; nid amgen, ὅτι αρχαια κρατειτω? sef yw hyny, cedweh yn wastadol yr hen ddefodau. Pan oedd Esdras ar fedr ail-adeiladu dinystriad teml Duw, ni cheisiodd ef mo'r danfon i Ephesus, er bod yno deml Diana o'r adail gwychaf, a'r gwaith cywreiniaf ag allai fod: a phan aeth ef ynghylch adnewyddu aberthau, a gweddus seremoniau Duw, ni ddanfonodd ef ddim i Rufain, pe rhown, (ysgatfydd) a chlywæd o bonaw ef, fod yno yr aberthau a elwid *Hecatombæ*, ac ereill a enwid *Solitaurilia*, a *Lectisternia*, a bod yno hefyd

Digitized by Google

ymbil weddïau a llyfrau seremoniawl *Numa Pompilius*. Efe a dybiodd mai digon cymhwys oedd iddo ef roi ger ei fron a chanlyn cyffelybiaeth yr hen deml, yr hon a adeiladasai Salomon o'r dechreuad yn y modd y darfuasai i Dduw lunio; a hefyd yr hen ddefodau, a'r seremoniau a ysgrifenasai Duw ei hun yn anad peth i Moses. Ar ol darfod i Esdras ail-adeiladu y deml, ac y gallai y bobl dybied fod iddynt achos digon cyfiawn i ymlâwenychu o'u rhan eu hun, am gael o honynt gymmaint daioni gan y goruchaf Dduw; nid anllai y Prophwyd Haggai a wnaeth iddynt i gyd wylo y dagrau hidl, oblegid y sawl oeddynt etto yn fyw ac a welsent yr adail cyntaf o'r deml, cyn darfod i'r Babiloniaid ei dinystrio, a gofiasant fod etto wall lawer o hyfryd degwch rhagor ag a fuasai o'r blaen ynddi gynt. Yna, wele, y tybiasent hwy adnewyddu y deml yn berffaith, pe buasai hi yn gyfatebol i hen gyffelybiaeth, ac ardderchogrwydd yr hen deml. St. Paul, o ran diwygio swper yr Arglwydd, yr hwn a ddarfuasai i'r Corinthiaid ddechreu ei lygru y pryd hyny; a ddododdo'u blaen hwy ordinâad Crist fel y gallent ei ddilyn; gan ddywedyd, mi a roddais i chwi y peth a dderbyniais i o'r blaen gan yr Arglwydd.

A Christ, gan wrthwynebu amryfusedd y Phariseaid; rhaid, ebr ef, yw dychwelyd at y dechreuad, nid felly yr oedd o'r dechreuad. A phan oedd efe yn argyhoeddi aflendid buchedd yr offeiriaid a'u cybyddra, gan geisio glanhâu y deml, y tŷ yma (ebr ef) yn y dechreuad ydoedd dŷ gweddi, lle y gallai y bobl weddïo ynghyd yn dduwiol sanctaidd: ac felly yw eich rhan chwi o'i gynnal ef y pryd hyn hefyd. Herwydd nid adeiladwyd mo honaw i fod yn ogof lladron.

A hefyd, yr holl dywysogion duwiol clodfawr y mae yr ysgrythyrau glân yn mynegi am danynt, a gaent yn enwedig ganmoliaeth yn y cyfryw eiriau a'r rhai'n: ddarfod iddynt ródio yn ffyrdd eu tad Dafydd; sef yw hyny, am iddynt ddychwelyd at y drefn gyntaf, a'r prif ddechreuad; gan ddwyn drachefn a datdroi crefydd i'r perffeithrwydd lle gadawsai y brenin Dafydd ef. Felly, pan welsom ninnau ddarfod i'r gwyr

Digitized by Google

hyn sathru pob peth dan eu traed, ac nad oedd dim wedi ei adael yn nheml Duw, onid ôl, a thrist olwg dinystr ac anrhaith: nyni a dybiasom mai callaf cynghor a allem ni gymmeryd oedd rhoi ger bron ein llygaid, fraint yr eglwysi hyny, y rhai a wyddom ni yn hysbys na ddarfuasai iddynt amryfuso, ac na buasai erioed ganddynt na fferenau neillduol, na gweddïau mewn estron-iaith farbaraidd, na llygru sacramentau, na dim o'r fath ofregedd.

A phan oeddym yn chwennychu newydd adeiladu teml yr Arglwydd, ni cheisiasom ni sail arall, ond a wyddem ni ddarfod i'r apostolion ei osod gynt; sef, ein hachubwr ni Iesu Grist. Yn gymmaint hefyd a chlywed o honom ni Duw ei hun yn dywedyd wrthym yn yr ysgrythyr lân, a chanfod o honom siamplau gobiddawg yr hen brif eglwys: gan weled hefyd mai gwaith anniben oedd dysgwyl Cymanfa-gynghor, ac annibenach o lawer ydoedd edrych pa helynt a geid wrth hyny: ac yn benaf dim, gan ein bod yn canfod yn ddigon hysbys beth oedd ewyllys Duw, ac yn gwybod nad rhydd oedd i ni ymorawl na gofalu am farn dynion; ni allasom ni ymhellach geisio cynghor gan gnawd a gwaed, chwaethach gwneuthur y peth oedd ddyledus, a'r peth a wnaeth gwyr duwiol, a llawer o esgobion catholig yn fynych; sef yw hyny, diwygio ein heglwysi drwy waith senedd gymanfa o'n gwlad ein hun.

Herwydd nyni a wyddom fod arfer yr hen dadau o dreio y ffordd yma, cyn dyfod o honynt i'r gyffredin Gymanfa-gynghor o'r holl fyd. Y mae etto i'w gweled y pryd hyn reoledigaethau ysgrifenedig yn y Cymanfa-gynghorau a gynnaliwyd yn y dinasoedd rhyddion: nid amgen, yn ninas *Carthage* dan *Cyprian*; yn *Ancyra*, yn *Neocæseria*; yn *Gangria*, a hefyd yn ninas *Paphlagonia*; a hyny, fel y mae rhai yn tybied, cyn clywed crybwyll yn y byd am y gyffredin Gymanfa-gynghor fawr yn *Nicea*. Llyma'r modd gynt y cyfarfyddid yn ebrwydd â'r hereticiaid a elwid *Pelagianiaid*, a *Donatistiaid*, a hyny trwy ddadleuad neillduol cartrefig, heb Gymanfa-gynghor gyffredin. Yn

Digitized by Google

y modd hyn hefyd pan gymmerodd yr Amherawdwr *Constantine* (y'ngwydd pawb) blaid *Auxentius* esgob o'r teulu Ariaidd, yna yr esgob Cristionogawl *Athanasius*, a newdd-giliodd, nid at y Gymanfa-gynghor gyffredin, lle yr oedd efe yn canfod na ellid cael lles yn y byd (o ran y rhwysg yr oedd yr Amherawdwr yn ei ddwyn, a'r ymbleidio oedd yno) eithr at ei ddysgedigion a'i bobl ei hunan; sef yw hyny, at senedd Gymanfa yn ei wlad ei hun. Felly y gwnawd ordinâad yn y Gymanfa-gynghor yn *Nicea*, ar i'r esgobion ymgynnull ac ymgasglu ynghyd yn mhob un o'u brôydd, o'r hyn lleiaf, unwaith bob blwyddyn; yr hyn ordinâad a wnawd (medd y Gymanfa gynghor a gynnaliwyd yn *Calcedonia*) megys hwy cyn gynted ag y dechreuai anrhyfusedd neu gamweddau darddu allan yn un lle, y gellid ar y cais cyntaf eu gwrthladd hwy yn y fodfedd lle y dechreuent.

Felly hefyd pan wrthododd *Palladius*, a *Secundus*, y cynghor yn *Aquila*, er mwyn nad oedd ef gynghor cyffredin; fe attebodd *Ambrosius* esgob *Mylan*, na ddylai neb dybied mai peth newydd dyeithr oedd elywed fod esgobion y gorllewin yn dyfyn seneddau, a chynnulleidfäau, yn eu gwledydd eu hun. Herwydd peth cynnefinol fuasai hyny yn mlaen llaw gan esgobion y gorllewin, a pheth a arferasai esgobion *Grecia* ei wneuthur yn fynych iawn. Felly y mynodd yr Amherawdwr *Carolus Magnus* gynnal cynghor neu senedd y'ngwlad *Germania*, i droi delwau ymaith, yn erbyn yr ail Gymanfa-gynghor yn *Nicea*. Ac yn wir, yn ein plith ni ein hunain, nid newydd na dyeithr mo hyn o helynt. Herwydd fe fu genym ni yma yn Lloegr senedd gymanfäau cyn hyn; ac ni a lywodraethasom ein heglwysi drwy nerth cyfreithiau cartrefig. Pa raid ychwaneg? diau, am y Cymanfa-gynghorau mwyaf a lluosocaf, a'r a fu erioed, o'r rhai y mae y gwyr hyn yn gwneuthur cymmaint ffrost a rhodres; o cystedlir hwy a holl eglwysi yr holl fyd, sy'n cydnabod ac yn cyfaddef enw Crist, beth a ellir tybied am danynt amgenach na'u bod hwy yn gynghorau esgobion neillduol, ac yn seneddau gwledydd ar eu penau eu

Digitized by Google

hun? oblegid pe rhoem ac ymgynnull y'nghyd o *Italia, Ffrainc, Hispaen, Lloegr, Germania, Denmark,* a *Scotland*; etto er hyny, o bydd diffyg o *Asia, Grecia, Armenia, Persia, Media, Mesopotamia,* yr *Aipht, Ethiopia, India,* a *Mauritania,* (yn yr holl amryw wledydd hyn, y mae llawer o ddynion Cristionogion, a llawer o esgobion hefyd) pa fodd y dichon neb a fo'n ei gof a'i synhwyr dybied mai Cymanfagynghor penrheithiawl drwy yr holl fyd yw y cynghor hwnw? neu, lle mae yn eisiau cynniter darn o'r byd, pa fodd y gallant hwy ddywedyd, yn lle gwir, fod cyd-syniad yr holl fyd ganddynt? neu, pa ryw fath a'r gynghor, dybygwch chwi, oedd yr hwn a gynnaliwyd ddiweddaf yn nhref *Tridentum*? neu, pa fodd y gellid galw hwnw yn benrheithiol trwy'r holl fyd, pan nid ymgynnullasai iddo o hoil deyrnasoedd a chenedloedd cred, onid deugain o esgobion yn unig; a rhai o'r rhei'ny mor gymhen, ac y buasai gymhesur eu danfon hwy adref drachefn i ddysgu grammadeg; a hefyd mor ddysgedig na ddallenasent hwy erioed mo'r ysgrythyrau glân.

Beth bynag ydyw, nid yw gwirioneddd efengyl Iesu Grist yn mynu cael dal pwys cefn iddo gan Gymanfa-gynghorau, neu gan farn dynion marwol, fel y dywedodd Paul. Ac os y rhai a ddylent fod yn ofalgar am eglwys Duw, pi cheisiant mo'r synwyr-oli, eithr esgeuluso y peth a weddai iddynt, a chaledu eu calonau yn erbyn Duw a'i Grist ef, a gherdded rhagddynt gan wyr-droi ffyrdd uniawn yr Arglwydd; fe wna Duw i'r cèrig godi a chyffroi, ac a wna y plant ieuainc yn gymhen, fel na bo un amser eisiau rhyw rai neu gilydd i wrthladd eu celwyddau hwy. Oblegid fe ddichon Duw (nid yn unig heb Gymanfa-gynghorau, eithr beth bynag a wnel y Gymanfa-gynghorau ai mynu ai peidio) ddiffyn a goruwch gynnyddu ei deyrnas ef.

'Llawer o feddyliau (medd Salomon) syddy nghalon dyn, eithr cynghor yr Arglwydd a saif yn ddianwadal.' Herwydd nid oes na doethineb, na gwybodaeth, na chynghor, a ddichon fod yn erbyn yr Ar-

Digitized by Google

glwydd. Nid parhaus (medd *Hilarius*) mo'r pethau y mae dynion yn eu hadeiladu; rhaid yw adeiladu, a chadw adeiladaeth yr eglwys, mewn modd arall; oblegid fe ddarfu gosod yr eglwys ar wadnau a gwaelod feini yr apostolion, a'r prophwydi; a'i chymmal ynghyd y mae y gongl faen unig, yr hwn yw Iesu Grist. Eithr godidawg dros ben, a chymhwys iawn i'r amseroedd hyn, yw geiriau Sanct *Jerom*; pa rai bynag (medd efe) a ddarfu i'r diafol eu twyllo, gan eu denu i gysgu megys trwy felys gân felldigedig y morwynion, deffro y rhei'ny y mae gair Duw, gan ddywedyd wrthynt, cyfod di yr hwn wyt yn cysgu, ymdderchafa i fynu, a Christ a rydd i ti oleuni. Ac am hyny yn nyfodiad Crist, yn nyfodiad gair Duw, yn nyfodiad yr athrawiaeth eglwysig, ac yn nyfodiad amser cwbl ddystrywiad dinas Ninife, a'r butain decaf ei phryd a'i gwedd, yna y codir i fynu y bobl a fuasai mewn trwmgwsg o'r blaen dan eu meistriaid, a hwy a frysiant i fyned i fynyddoedd yr ysgrythyrau gân: ac yno y cânt hwy fynyddoedd Moses, a Iosuah, mab Nun; mynyddoedd ereill hefyd, sef yw rhei'ny, y prophwydi, a mynyddoedd y Testament newydd, sef, yr apostolion, a'r efengylwyr. A phan fo y bobl yn ffoi am noddfa i'r mynyddoedd hyn, a phan fônt gynnefinol yn narlleniad y cyfryw fynyddoedd hyny, er na fedront hwy gael neb i'w dysgu (herwydd mawr fydd y cynauaf ac ni hydd nemor o weithwyr) etto ewyllys da y bobl a haedda glod, er mwyn ffoi o honynt i'r cyfryw fynyddoedd; ac esgeulusdra eu meistriaid a argyhoeddir. Dyma ddywediad *Jerom*, a hyny mor hawdd ei ddeall nad rhaid dehongli mo hono. Oblegid y mae efe mor gyfattebol i'r pethau a welwn ni yr awrhon â'n llygaid, wedi dyfod i ben; ac y gellir tybied fod yn ei fryd ef brophwydo y'nlaen llaw, a rhoi yn amlwg ger bron ein hwynebau ni, (drwy nyw ysbryd prophwydoliaeth) holl helynt a chyflwr y byd sydd o honi yr awrhon, ddystrywiad y buttain Babilon yn llawn gwychder; adnewyddiad braint eglwys Duw: dallineb a musgrellni yr esgobion; ac ewyllys da a chwannogrwydd y bobl. Herwydd pwy

Digitized by Google

sydd mor ddall, ac na ŵyr efe mai y gwyr hyn yw y meistriaid hyny, dan y rhai (medd *Jerom*) yr arweiniwyd y bobl i amryfusedd, ac y dygpwyd hwy i gysgu? neu, pwy nid yw yn canfod Rhufain, sef, y Ninife o'r eiddynt hwy, yr hon a beintiesid gynt â lliwiau hyfryd, eithr yr awrhon gan dynu ei miswrn, y mae yn haws yr olwg, ac yn llai y pris arni? neu, pwy ni wyl gan ddeffroi gwyr da, o'u tŵm-gwsg, wrth oleuni yr efengyl, ac wrth glywed llais Duw, ddarfod iddynt gymmeryd y ffordd yn uniawn i fynyddoedd yr ysgrythyrau glân, heb geisio mo'r ymaros am gynghorau y cyfryw feistriaid.

Ond trwy eich cenad (medd rhyw un) ni ddylesid cychwyn ynghylch y pethau hyn heb orchymyniad Pab Rhufain: yn gymmaint ac mai efe yn unig yw cwlwm a rhwymyn y gyndeithas Gristionogawl: mai efe, ei hunan yw yr offeiriad hwnw o urdd Lefi, a fynegodd Duw yn y Deuteronomium; oddi wrth yr hwn y dylid ceisio cynghor mewn anghyflwr, a chyrchu barn gwirionedd. A phwy bynag nid ymufuddhâo i'w farn ef, mai rhaid ydyw lladd hwnw y'ngwydd ei frodyr; na ddichon neb byw yn y byd mo'i farnu ef, beth bynag a wnelo: fod Crist yn teyrnasu yn y nef, ac yntau ar y ddaear. Gallu o honaw ef yn unig wneuthur beth bynag allo Crist, neu Ddnw ei hun, er mwyn bod ganddo ef yr un cynghor-dŷ ag sydd i Grist: hefyd nad oes hebddo ef, na ffydd, na gobaith, nac eglwys; a'r neb a ymadawo âg efe, fod hwnw yn ymadael ac yn ymwrthod âli iechydwriaeth ei hun. Llyma y siarad sydd gan y *Canonistiaid*, coeg wenieithwyr y Pab, heb gywilydd, na gwladeiddrwydd arnynt. Canys braidd y gallent ddywedyd ychwaneg, a diau na allent ddywedyd dim anrhydeddusach am Grist ei hun.

Tu ag at am danom ni, nid ymadawsom ni ddim â Phab Rhufain, o ran achos nac ystyr, nac elw bydol; neu yn hytrach, ni a fynnem petai gystal ymddygiad y Pab, na bae raid mor ymadael âg efo; eithr yn y cyfryw gyflwr yr oeddym ni, na allem mo'r dyfod at Grist, oddieithr i ni ymadael â'r Pab,

Digitized by Google

Ac ni wna efe yr awrhon na chymmod, na chyflafaredd; yn y byd â ni, ond y fath a wnaethai gynt Nahas brenin yr Ammoniaid, â thrigolion Iabes; a hyny oedd, tynu allan dygad dehau pob un o honynt. Felly y mynai y Pab dynu oddi wrthym ninnau yr ysgrythyrau glân, efengyl ein hiechydwriaeth, a'r holl obaith sydd genym yn Nghrist Iesu; a than ammod amgenach na hyn, ni chymmyd ef ddim â nyni.

Oblegid lle mae rhai yn gwneuthur rhodres mai y Pab yn unig sydd berchen eisteddle Pedr apostol, ac megys o rau hyny fod yr Ysbryd Glân ganddo yn ei fynwes, fel na ddichon efe ddygwydd mewn amryfusedd; nid yw hyn onid chwedl ofer, a pheth heb ddim. Rhad Duw a addawyd i feddwl da duwiol, a fo yn gwir ofni Duw ac nid i gadeiriau, nac i eisteddleoedd. Cyfoeth (medd *Jerom*) a ddichon wneuthur un esgob yn alluocach na'i lleill; ond er hyny y mae yr holl esgobion, pa wyr bynag fyddont, yn perchenogi eisteddleoedd yr apostolion. Onid rhaid wrth ddim amgen namyn y lle, a chyssegredigaeth, yna yntê, Manasseh a ddygwyddodd yn lle y brenin Dafydd, a Chaiaphas yn lle Aaron. A mynych y gwelwyd eilun ddelw yn nheml Duw.

Archidamus, y *Lacedemonian* gynt, a wnae lawer o rodres am dano ei hun, sef, ei fod ef o waedogaeth *Hercules*; eithr un *Nicostratus* a dòrodd grib ei falchder ef yn y modd hyn: Nid ydyw gyffelyb (ebr ef) dy fod di yn hanfod o *Hercules*; Herwydd *Hercules* oedd yn difa dynion drwg; tithau wyt yn gwneuthur dynion drwg o ddynion da. A phan ffrostiai y Phariseaid o'u hachau, a'u bod hwy o genedl a gwaedogaeth Abraham, Chwychwi (ebr Crist) ydych yn ceisio fy lladd i, yr hwn a ddywedodd i chwi y gwir, modd y clywais i gan Dduw: ni wnaeth Abraham mo hyn erioed: yr ydych o'ch tad diafol, a'i ewyllys ef a fynwch ei gyflawni.

Etto er hyny, moeswch ganiatau peth i'r eisteddle; ai y Pab yn unig a ddaeth ynghyfle Pedr apostol? yn mha herwyd attolwg? yn mha gnefydd? yn mha swydd? yn mha nu pwnc bychodda y daeth y Pab

Digitized by Google

yn ei gyffe ef? dywedwch pa un peth erioed ydoedd gan Pedr apostol yn debyg i'r Pab? neu gan y Pab yn debyg i Pedr? oddieithr ysgatfydd iddynt atteb fel hyn: na cheisiodd Pedr erioed pan oedd efe yn Rhufain ddysgu yr efengyl i ddynion; na phorthodd efe erioed mo'r praidd: ddwyn o honaw ef ymaith agoriadau teyrnas nef: ddarfod iddo ef guddio cyfoeth ei Arglwydd: na wnaeth efe ddim onid yn unig eistedd yn ei gastell a elwir St. *Ioan Lateran*, a dangos drwy arwyddocâad â'i fys, holl leoedd purdan, ac amryw gospedigaethau: rhoddi o honaw ryw rai eneidiau truain mewn dirfawr boenau, a rhyddâu o honaw ef rai ereill er gwerth (yn ddisymmwth) ar ei amcan ei hun; neu wneuthur o honaw ef ordinâad ar ddywedyd fferenau neillduol yn mhob congl: neu, swnial o hono ef y gwasanaeth bendigaid mewn llais isel, ac iaith estronaidd: neu, ddarfod iddo ef osod i fynu y sacrament yn mhob teml, ac ar bob allor: a hefyd mynu dwyn y sacrament amgylch ogylch o'i flaen ef ar farch rhygyngog, â chlych, ac â chanwyllau, pa ffordd bynag yr elai: neu, gyssegru o hono ef â'i anadl bendigaid, olew, cwyr, gwlan, clych, careglau, eglwysi, ac alloran: neu, ddarfod iddo ef erioed werthu lubileau, rhadau, rhydd ollyngiadau, adfowsonau, blaenddamweiniau, ffrwythydd cyntaf, pallau, gwisgadaeth pallau, *bulau*, maddeuant pechodau, a phardynau; neu, fynu o hono ef ei alw yn ben ar yr eglwys, yn esgob goruchaf, yn esgob yr esgobion, neu, yn unig sancteidddiolaf: neu, gymmeryd o hono ef drwy drais, rol ac awdurdod eglwysi gwyr ereill arno ei hun: neu, ddarfod iddo ef ymryddhâu ei hun oddi tan awdurdod pob penaeth a swyddog llyg: neu, wneuthur o hono ef ryfel, a gosod y tywysogion ben ben â'u gilydd: neu, dan eistedd mewn cadair aur, a choron tair coronawg ar ei ben, mewn gwychder anfeidrol Persianaidd, (a chanddo deyrn-wialen freninawl a *Diadem* euraidd ddysglaeredig yn llawn meini gwerthfawr) mynu o hono ef farchogaeth felly ar ysgwyddau pendefigion. Tebyg iawn mai hyn oedd helynt Pedr apostol yn Rhufain gynt, a rhoi o honaw ef ar bawb, o un bwy i

Digitized by Google

gilydd, a ddelai yn ei le ef, gynnal y cyfryw helynt. Herwydd, llyma'r helynt sydd gan Babau Rhufain, y pryd hyn: a hyny mor gymmeradwy, ac mor ganmoladwy, megys na bae rydd na gweddaidd helynt yn y byd amgenach. Neu yn y gwrthwyneb, nid hwyrach mai gwell gan y gwyr hyn atteb, fod y Pab yr amser yma yn gwneuthur yr holl bethau a wyddom ni wneuthur o Bedr apostol gynt; sef, ei fod ef yn cerdded pant a thalar yn mhob gwlad i bregethu yr efengyl; pob un o'r ddau, yn gyffredinol, ac yn neillduol hefyd, o dŷ i dŷ: hefyd fod y Pab yn astud iawn, mewn amser, ac allan o amser, mewn tymhor ac annhymor: ei fod ef yn gwnenthur rhan efengylwr, yn, cwblâu gweinidogaeth Crist; mai efe yw gwiliwr, a gwarcheidwad tŷ Israel; ei fod ef yn cael attebion ac ymadroddion o enau Duw, ac yn adroddi i'r bobl yr un rhyw bethau ac a gafodd: mai efe yw halen y ddaear, a goleuni y byd: nad ei borthi ei hunan, namyn porthi y praidd y mae efe: nad ydyw efe yn ymwystro yn ngoruchwylion a gofalon bydol y bywyd hwn: nac yn arglwyddiaethu ar bobl Duw, nac yn coisio gan ereill ei wasanaethu ef, eithr efe ei hun (rhagorach) yn gwasanaethu ereill: ei fod ef yn cymmeryd yr holl esgobion yn gymdeithion iddo, ac yn gystal gwyr ag efe ei hunan: mai ymddarostwng y mae efe i dywysogion, megys i wyr wedi eu danfon oddi wrth Dduw; a'i fod ef yn rhoddi i Cesar y peth sydd eiddo Cesar: a diammeu ei fod ef yn galw yr Amherawdwyr yn Arglwydd arno, ac yn feistr iddo, fel y gwnai yr hen esgobion gynt. Os y Pabau y pryd yma nid ydynt yn gwneuthur y pethau hyn; neu ynte, onis gwnaeth Pedr apostol y pethau rhag-ddywededig o'r blaen; nid oes achos yn y byd o ffrostio a rhodresu cymmaint, yn nghylch enw a chyf-eisteddle Pedr apostol. A llai achos o lawer sydd iddynt gwyno am i ni ymadael oddi wrthynt, neu, geisio ein datdroi ni drachefn i'w crefydd a'u crediniaeth hwy. Fe ddywedpwyd am un *Cobilon* a hannoedd o wlad *Lacedemoniu*, pan ddanfonwyd ef yn gennad urddol at frenin Persia, ynghylch cyflafareddu a chyfammod tangnefydd, a damwain iddo

gael tylwyth llys y brenin yn chwareu disiau; yna, troi o hono ef yn y fan adref drachefn heb wneuthur dim o'i brysurdeb. A phan ofynwyd iddo pa ham y darfuasai iddo esgeuluso y peth a orchymynesid (drwy awdurdod cyffredin) iddo ei wneuthur: efe a attebodd, nad oedd fodd yn ei dyb ef, na buasai yn warth a gwaradwydd mawr i'w wlad ef, pe gwnelsai fe gyflafaredd a chyfammod â chwareuyddion disiau. Ond os nyni a glywem ar ein calonau ddychwelyd eilwaith at y Pab a'i amryfusedd pabaidd; a gwneuthur cyfammod, nid â chwareuyddion disiau, eithr â rhai gwaeth, diffeithiach o lawer na chwareuyddion; fe fyddai hyny, bob un o'r ddau, yn beth goganllyd gwaradwyddus, a hefyd dirfawr enbydrwydd o gynneu llid Duw i'n herbyn, drwy orthrymu a gorthrechu ein cydwybodau. Herwydd o ddywedyd y gwir, nyni a ymadawsom a'r hwn a welsom ni ddarfod iddo ddallu yr holl fyd er ys llawer can mlynedd. Ni a ymwrthodasom â'r hwn ydoedd arfer mewn gormod rhyfyg a gorwagedd, o ddywedyd na allai efe ddygwydd mewn amryfusedd yn y byd; a pheth bynag a wnelai efe, na allai neb byw farnu mo hono; sef, nu breninoedd, nac Amherodrau, na'r holl wyr eglwysig, na'r holl bobl chwaith; ïe, pe rhown ne iddo ddwyn gyd âg ef fil o eneidiau i uffern. Fe ddarfu i ni ymadael â'r hwn oedd yn cymmeryd arno awdurdod, a gallu o hono efe orchymyn, nid dynion yu unig, eithr angelion Duw i fyned ac i ddyfod, i ddwyn eneidiau i'r purdan, a'u dwyn hwy oddi yno drachefn pan fyno efe: yr hwn y dywedodd *Gregori* yn ddigon hyned am dano, mai efe yw rhagflaenor a llumanydd Anghrist, a darfod iddo gwympo ymaith oddiwrth y ffydd gatholig: oddiwrth yr hwn, ein blaenoriaid ni, y rhai sydd yr awrhon yn gwrthwynebu yr efengyl, ac yn gwrthladd y gwir a wyddant, a giliasant ymaith cyn hyn, cymmain un, o'u gwaith eu hunain ag o wir fodd eu calonau: a hwy a gilient yn chwannog oddi wrtho etto drachefn, oni bae rhag cywilydd a gogan anwadalwch; a hefyd bod y bri y mae y bobl yn ei wneuthur o honynt, i'w rhwystro. O ddybenu, ni a ymadawsom â'r hwn, nid oeddem ni

Digitized by Google

rwymedig iddo, a'r hwn nid oedd ddim ganddo i ddyweddyd drosto ei hunan, onid ni wn i pa ryw ystrydoliaeth (a fyn ef fod) yn y lle y mae fo'n trigo, a chyhyd barhâd y cyf-eisteddle.

Heblaw hyny, nyni (yn benaf rhai) a ymadawsom âg efe yn gyflawn, ac yn gymhesur iawn; obiegid ein breninoedd ni, y rhai oeddynt fwyaf eu gofal a'u gogiyd ar ffydd no awdurdod esgobion Rhufain, hwynt hwy a glywsant drymder yr iau, ac a welsant drawsedd breniniaeth Pabau Rhufain. Canys Pabau Rhufain a ddygasant goron *Henry* yr ail, brenin y deyrnas hon, oddiar ei ben, ac a wnaethant iddo roi heibio holl oruchafaeth, a mynod fel gwr heb fri yn y byd arno, drwy ostyngeiddrwydd, ac ufudd ymbil at eu cenadwr hwy; a hyny megys peth i beri i'w holl ddeiliaid ef chwerthin, gwatwar am ei ben; hefyd hwy a gyffroisant, ac a godasant mewn arfau yr holl esgobion, myneich, a rhai o'r pendefigion, yn erbyn y brenin *Iaan*, brenin y deyrnas hon; a hwy a ryddasant y bobl oddiwrth y llw a ddarfuasai iddynt dyngu ar fod yn gywir-ffyddlon i'w brenin; yn ddiweddaf, ac yn erchyllaf o'r cwbl, hwy a yspeiliasant y brenin hwnw, nid o'i freiniaeth yn unig, eithr o'i einioes hefyd, trwy fawr greulondeb. Heblaw hyn hefyd, hwy a esgymmunasant, ac a felldithiasant frenin, *Henry* yr wythfed, yr hwn ydoedd dywysog anrhydeddusaf, ac a gyffroisant yn ei erbyn ef, weithiau yr Amherawdwr; weithiau ereill, brenin Ffrainc, gan wneuthur (gymmaint ddim byth ar allent) lwyr ddifrod ac anrhaith o'r deyrnas hon. Etto digon ynfydion oedd eu penau hwy, feddwl yr un o'r ddau beth, na gallu o honynt drwy waith bwbachod a rhyglgrwyn, yrru braw ar frenin mor alluawg ag oedd efe; na chwaith trafflynou (megys ar un tamaid) freiniaeth mor brif urddorchawg a hon.

Ac megys na bae ddigon ganddynt hyn i gyd, hwy a fynasant wneuthur yr holl deyrnas yma yn deyrngedawl iddynt hwy, a chodi ar y wlad hon dreth ac ardreth anrhaith ddyoddef bob blwyddyn. Llyma i chwi mor ddrud y prynasom ni gymdeithas dref Rufain. Am hyny, gan ddarfod iddynt hwy ein cribddeilio ni am y

Digitized by Google

pethau hyn drwy dwyll a dichellion, ni welwn ni achos yn y byd, na bae rydd i ni drwy foddau cyfiawn, a threfnau cyfreithlawn, ddwyn oddi arnynt y cyfryw bethau drachefn. Ac os ein breninoedd ni ynghanol tywyllwch yr amseroedd gynt, o'u gwir garedigrwydd a'u haelder eu hunain, a rowsant y pethau hyn iddynt er mwyn crefydd, (ac o ran darfod hudo coel a chrediniaeth y breninoedd drwy ffug sancteiddrwydd y gwyr hyn) etto yr awr hon, wedi dosparthu niwl yr amryfusedd, y dichon breninoedd y pryd hyn, y rhai ydynt o'r un alluogrwydd a'r lleill o'r blaen, ddwyn oddi arnynt yr un rhyw bethau. Canys ni thal dim y rhodd a'r ni bo wedi sicrâu drwy ewyllys y rhoddwr: ac ni ellir tybied mai ewyllys perffaith yw yr hwn a fo wedi tywyllu a'i gaethiwo mewn amryfusedd.

Ti a weli bellach, ddarllenydd Gristionogawl, tu ag at am grefydd Crist a oresgynwyd drachefn yn hwyr, ag sydd wedi geni eilwaith, nad peth dyeithr anghynnefinol i'w cael o'r grefydd hwn ei goganu a'i gwaradwyddo; yn gymmaint a chael o Grist a'r apostolion yr un rhyw sarhâd. Ond er hyny rhag ofn i ti adael dy gam arwain a'th siomi, wrth glywed y modd y mae'n gwrthwynebwyr ni yn croch-weiddi arnom, fe ddarfu i ni ddosparthu yn hyn o lyfr holl agwedd a grym ein crefydd; sef, beth yw 'n coel am Dduw'r Tad, am Dduw yr unig Fab Iesu Grist, am Dduw yr Ysbryd Glân; am yr eglwys, am y Sacramentau, am weinidogaeth, am yr ysgrythyrau glân, am ddeddfodau eglwysig, ac am bob darn o'n crediniaeth y'Nghrist Iesu. Ni a fynegasom ein bod ni drwy ddirfawr gas a dygasedd yn ffieiddio (megis plaheintiau bryntion a gwenwyn eneidiau) yr holl hen *Heresiau*, y rhai ydynt euog-farnedig, pa un bynnag ai trwy eiriau 'r Sgrythyrau glân, ai ynte trwy waith yr hen Gymanfa-gynghorau gynt: a'n bod ni oreu byth ag allom am yr hoedl, yn ceisio cyflëu drachefn a gosod mewn braint, gwir addysg ac athrawiaeth yr eglwys; yr hyn a ddarfu i'n gwrthwynebwyr ni eu cwbl ddinerthu, a'u dieneidio: a'n bod ni drwy nerth hen gyfreithiau, a thost-hagrwch mwy ag allom (fel y dylem) yn llwyr gospi holl ryfyg, anlladrwydd, ac anllywodraeth buchedd.

Digitized by Google

A'n bod ni yn cadw braint ac yn cynnal bri bfeninaethau, yn yr un cyfiwr a chymmeriad ag y cawsom ni hwy, heb na lleiâu, na newidio dim, gan roddi i'n tywysogion gwbl barch a goruch fawredd yn fwyaf ac yn hytraf y gallom. A darfod i ni gilio ymaith oddiwrth yr eglwys hono yr hon a ddarfuasai iddynt hwy ei gwneuthur yn ogof lladron, yn yr hon ni adawsant hwy ddim yn ddilygredig a'r a fae cyffelyb i eglwys Duw; a'r hon a addefasant hwy eu hunain ddarfod iddi lithro lawer ffordd mewn amryfusedd. O hon ynte, y ciliasom ni, fel y ciliodd Lot gynt o Sodom, neu Abraham o'r wlad a elwid Chaldea; a hyny nid o ran chwant ymrafael, eithr wrth archiad a rhybuddiad Duw ei hun: a darfod i ni geisio yn yr ysgrythyrau glân di-dwyllodrus, a thynu allan o honynt, fath o ffurf sicr ar grefydd, dan ddychwelyd dracheln at brif-eglwys yr hen dadau a'r apostolion; sef yw hyny, at y dechreuad a'r drefn gyntaf, megys at sylfeini a gwaelod ffynonau yr eglwys. Ac o ddywedyd y gwir, ni cheisiasom ni yn hyn o achos, ddysgwyl am awdurdod a chydsyniad y Gymanfa-gynghor yn nhref *Tridentum*, lle y gwelsom ni nad oeddid yn gwneuthur dim mewn trefn iawn; lle hefyd yr oedd pawb yn tyngu ar gynnal braint un gwr: lle ni wneid bri na phris yn y byd ar gènadau urddol ein tywysogion ni, lle ni chae un difinydd, na gwr eglwysig o'n crefydd ni, mo'i wrando: lle yr oedd ymbleidio ac ymdrechu am oruchafiaeth: o herwydd pa ham, ni a wnaethom yn y modd y gwnae y tadau duwiol gynt a'n hynafiaid ni yn fynych, sef diwygio anghyfiwr ein heglwysi drwy waith senedd-gymanfa o'n gwlad ein hun: gan ysgwyd oddiar ein gyddfau (fel y dylem) iau, a thrawsorthrechiad Pab Rhufain, i'r hwn, nid oeddym ni rwymedig; a'r hwn nid oedd ganddo ddim cyffelyb nac i Grist, nac i Pedr, nac i un apostol, na dim chwaith cyffelyb i esgob. Yn ddiweddaf oll, dywedyd yr ydym ein bod ni yn cydfod ac yn cytuno i'n plith ein hunain y'nghylch holl wraidd a sylwedd crefydd: a'n bod ni, megys âg un enau, un anadl, âg un ysbryd, yn anrhydeddu Duw, tad ein Harglwydd Iesu Grist.

Digitized by Google

Gan hyny, (ddarllenydd duwiol Cristionogawl) yn gymmaint a'th fod di yn gweled yr achos a'r ystyr a wnaeth i ni bob un o'r ddau, ddwyn crefydd drachefn i'w fraint dyledus, a hefyd ymadael ac ymwrthod â'r gwyr hyn; ni ddylait ti mo'r rhyfeddu ddarfod i ni ddewis ymufuddâu i'n meistr Crist, rhagor nag i ddynion daearol. Paul apostol a'n rhybuddiodd ni, na ádawem mo'n cam arwain drwy yr amryw athrawiaethau hyny: ac ar gilio o honom yn enwedig oddiwrth y rhai a hauent ymryson ac ymrafaelion yn ngwrthwyneb i'r addysg a dderbyniasant gan Grist a'r apostolion. Y mae twyll a dichellion y gwyr hyn, er ys talm o amser bellach, yn diflanu ac yn cilio yn ôl, ger bron golwg a goleuad yr efengyl; yr un agwedd a'r dylluan, wrth godiad a thywyniad yr haul. Ac er darfod iddynt adeiladu a chodi eu twyll-hudoliaeth cyfrwch a'r wybr, etto y mae efe yn cwympo i lawr drachefn megys mewn tro llaw, ac o'i waith ei hun, yn ei herwydd. Canys ni ddylit ti dybied ddigwyddo yr holl bethau hyn drwy antur, ac nad oes wybod pa fodd: ewyllys Duw oedd, fynu taenu efengyl Iesu Grist ar led trwy y byd yr amser yma, a hyny gan mwyaf yn erbyn ewyllys pawb. Ac am hyny, wedi i eiriau Duw erchi iddynt, y trodd dynion, o'u gwir fodd at athrawiaeth Crist. O'n rhan ein hunain, yn wir Dduw, ni cheisiasom ni gael oddi wrth hyn o beth, na chyfoeth, na thrachwantau, nac esmwythdra, oblegid digon aml yw y pethau hyn gan ein gwrthwynebwyr ni; a phan oeddym ni ar eu tu hwy, yr oedd yn ehengach arnom o lawer am gaffaeliad a mwynâad y fath bethau bydol a'r rhai'n. Nid ydym ni ychwaith yn gwrthod cymmod a heddwch, eithr o ran heddychu â dyn, ni fynwn ni mo'r rhyfela â Duw. Melys a hyfryd yw enw heddwch, (medd *Hilarius)* ond etto un peth yw heddwch (ebr ef) a pheth arall yw caethiwed. Herwydd o caent hwy yr helynt a fynent, sef, peri i Grist dewi; bradychu gwirionedd yr efengyl; rhagrithio amryfusedd gwarthus; bwrw hud ar lygaid y Cristionogion; a gwrenthur cydfwriadaeth goleu yn erbyn Duw; nid cymmod-heddwch,

Digitized by Google

eithr cam-ammod caethiwed, fyddai hyny. Rhyw fath a'r heddwch sydd ddiles (medd *Nazianzen)* a thrachefn, mewn rhyw fath a'r anheddwch y mae lles. Chwennychu heddwch yn ammodol a ddylem ni, cyn belled ag y bae deilwng ger bron Duw, a chynnmaint fwyaf ag a allom. Herwydd amgenach nâ hyn, nid heddwch, ond cleddyf a ddygodd Crist i'r byd. A chan hyny o myn y Pab i ni gymmod âg ef, ei ran ef yw ceisio gan Dduw gymmodi âg ef ei hun yn gyntaf. Dechre twf sismau, (medd *Cyprian*) ydyw eisieu myned dynion at y pen, a dychrwelyd at ffynon yr ysgrythyrau glân, ac eisieu cadw gosodedigaethau a gorchymynion yr athraw nefol. Canys eisieu gwneuthur hyn sydd ryfel, ac nid heddwch (medd ef.) Ar âid cyssylltiedig â'r eglwys mo'r neb sydd wahanedig oddiwrth yr esengyl. Ond am y gwyr hyn, en harfer hwy i'w gwneuthur marchnad a marsiandiaeth o enw heddwch. Herwydd nid amgen nâ thangnefedd boliau segurllyd yw yr heddwch hwnw y maent hwy yn ei geisio mor chwannog. Hawdd fyddai gwneuthur cymmod a chyflafaredd rhyngddynt hwy â ninnau, oni bae fod chwant goruchafiaeth, a glythineb, ac anllywodraeth yn ei rwystro.

Llyma i chwi pa'm y mae y tuchan; eu bryd hwy sydd ar eu bolian. Eu holl nad a'u trin ydyw am gadw, drwy gywilydd a gwarth, a ynnillasant hwy drwy waradwydd. Achwyn arnom ni y pryd hwn y mae pardynwyr y Pab, a'i roddwyr, ardrethwyr, llattaion, ac ereill, y rhai sy'n tybied mai elw bydol yw duwioldeb; heb wasanaethu Crist, eithr eu bolian eu hun. Gynt gyntoedd y bu elw anianol i'r fath ddynion a'r rhai'n; a thybied y maeut eu bod hwy yn colli, beth bynag y mae Crist yn ei ennill. Am hyny mae y Pab yn cwyno ddarfod i gariad perffaith oeri, a fferru; er mwyn nad ydys yn talu ardreth iddo ef cyn helaethed ac yr oeddid arfer. O ran hyn y mae efe yn peri ein casâu ni fwyaf dim byth a'r a allo, gan regu arnom, a'n bwrw yn euog o heresi: megys y tybio y sawl nid ydynt gydnabyddus â'n hachos, nad byw mo'n gwaeth ni. Etto, er hyn i gyd, yn y cyfamser, nid oes mo'r

Digitized by Google

cywilydd arnom, ac ni ddylem mo'r cywilyddio o achos yr efengyl. Herwydd mwy genym am ogoniant Duw, nac am fri dynion. Nyni a wyddom mai gwir yw yr holl bethau yr ydym ni yn eu dysgu; ac ni allwn ni na myned yn erbyn ein cydwybodau eih hunain, na dwyn tystiolaeth yn erbyn Duw. Canys o gwadwn ni ddarn yn y byd o efengyl Iesu Grist ger bron dynion, yntau a'n gwad ninnau ger bron ei Dad. Ac od oes rai a fynant fyth gymmeryd achos anfoddlondeb, ac na allant ddyoddef athrawiaeth Crist, deillion (meddwn ni) a thywyswyr deillion yw y rhai hyny: etto, nid anllai, rhaid i ni bregethu a gosod allan y gwirionedd o flaen pob peth, a hefyd dysgwyl trwy ddyoddefgarwch am farn Duw. Yn y cyfamser edryched y gwyr hyn beth a wnelont, a meddyliant am eu hiechydwriaeth; peidiont a chasâu, ac erlid efengyl Mab Duw, rhag ofn iddynt ryw amser gael diwygwr a dialwr o hono ef yn ei achos ei hun. Ni ddyoddefa Duw mo'i watwar. Y mae dynion yn canfod er ys dyddiau bellach, beth yr ydys arno. Am y fflam yma, pa fwyaf y ceidwir hi i lawr, fwy fwy y cyfyd ac y cynnydda hi. Ni wna eu hanfyddlondeb hwy mo'r ffyddlon addewid Duw yn ofer. Ond os hwy ni fynant roi heibio hyn o galedrwydd calon, a derbyn efengyl Crist, diau ynte yr aiff publicanod a phechaduriaid o'n blaen hwy i wlad teyrnas nef.

Duw, Tad ein Harglwydd Iesu Grist a agoro eu llygaid hwy i gyd, i allu gweled y gobaith sanctaidd i'r hwn y darfu eu galw, fel y gallom ni i gyd yn un, ogoneddu yr un hwnw sydd wir Dduw, a'r un Iesu Grist, yr hwn a ddanfonodd efe i lawr atom o'r nef: i'r hwn, ynghyd â'r Tad, a'r Ysbryd Glân, y rhodder holl anrhydedd a gogoniant yn hollawl dragywyddol. Amen.

DIWEDD.

Bala, argraffedig gan R. Saunderson.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google